

पशु सेवा विभागको वार्षिक प्रगति पुस्तिका

आ.व. २०७४/७५

पशु सेवा विभागको वार्षिक प्रगति पुस्तिका

आ.व. २०७४/७५

नेपाल सरकार

पशु सेवा विभागको वार्षिक प्रगति पुस्तिका

पशु सेवा विभाग

काठमाडौं, नेपाल

वेबसाइट: www.das.gov.np

पशु सेवा विभागको वार्षिक प्रगति पुस्तिका

(आ.व. २०७४/७५)

नेपाल सरकार
कृषि तथा पशुपन्ध्री विकास मन्त्रालय
पशु सेवा विभाग
हरिहरभवन, ललितपुर

मन्तव्य

कृषि प्रधान देश नेपालमा ६५.६५ जनता कृषि पेशामा आधारित रहेका छन् । पशुपालन क्षेत्र नेपालको कृषि प्रणालीमा अभिन्न अंगको रूपमा रहि आएको तथ्य सर्वविदितै छ । पशुपन्छी तथा मत्स्यपालन क्षेत्रले देशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा करिब १२.३१ प्रतिशत र कुल कृषि गार्हस्थ्य उत्पादनमा ३०.९८ प्रतिशत योगदान रहेको छ । राष्ट्रिय समस्याको रूपमा देखिएको मातृ तथा बालबालिका कुपोषणको समस्या न्यूनीकरणमा दूध, अण्डा, मासु माछाको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । बढ्दो जनसंख्या र शहरीकरणका साथै खानपिनको व्यवहारमा भएको परिवर्तनले गर्दा पशुपन्छी तथा मत्स्यजन्य पदार्थहरूको माग बढ्दै गएको छ । पशुपालन व्यवसाय तथा प्रविधिको आधुनिकीकरण गर्दै पशुजन्य पदार्थको उत्पादन तथा उत्पादकत्वमा वृद्धि गरि आत्मनिर्भर हुनुका साथै निर्यातको सम्भावना बोकेको छ । यसै सन्दर्भमा पशुपन्छी क्षेत्रको दिगो विकासद्वारा खाद्य सम्प्रभुता र समृद्ध गर्ने सोचका साथ दिगो पशुपन्छीजन्य उत्पादनका माध्यमले मुलुकलाई खाद्य तथा पोषणमा आत्मनिर्भर बनाई उच्च आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्ने लक्ष्यमा यस विभाग प्रतिबद्ध रहेको छ ।

यस्तै कृषि विकास रणनीति, SDG मा जनाइएका प्रतिवद्धताहरू तथा त्रिवर्षिय योजनाले परिलक्षित गरेको दूध फुल मासु माछा जस्ता पशुजन्य पदार्थको वृद्धिदर हासिल गर्न यस विभागले विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ । आ.व.०७४/७५ मा संचालित कार्यक्रमका प्रगति प्रतिवेदन कार्यक्रम सञ्चालनमा देखिएका चुनौती, हासिल भएका उपलब्धीहरू, पशु विकास कार्यक्रम तथा दीर्घकालिन कृषि योजनाको हालसम्मको मुख्य मुख्य उपलब्धी साथै पशु सेवा सम्बन्धि कार्यक्रम तथा आयोजनाहरूको कार्यान्वयन अवस्था पशुपन्छी तथा पशुजन्य पदार्थको आयात/निर्यात साथै पशुपन्छीका संख्या तथा उत्पादन स्थिति आदि विविध विषयमा यस पुस्तिका मार्फत जानकारी दिने प्रयास गरिएको छ ।

पशु सेवामा संलग्न योजनाकार, अनुसन्धानकर्ता, कृषक तथा आमजन लाई यो पुस्तिका उपयोगी हुने विश्वास लिएको छ । यसमा भएका कमी कमजोरी औल्याई दिनु भएमा आगामी प्रकाशनलाई थप परिमार्जन गर्न थप मद्दत पुग्नेछ । अन्तमा यस पुस्तिका तयार तथा प्रकाशनमा ल्याउन मेहनत गर्नु हुने योजना तथा अनुगमन शाखाका प्रमुख डा. चन्द्र ढकाल तथा सहयोगीहरू श्री विपिन खनाल, डा.नरेश प्रसाद जोशी र डा.आभास पौडेललाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

डा. वंशी शर्मा
महानिर्देशक
पशु सेवा विभाग

विषय सूची

क्र.सं.विषय	पेज नं.
१ पशु सेवा विभागको परिचय	१
१.१ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि	१
१.२ पशु सेवा विभागको दीर्घकालीन उद्देश्य	१
१.३ पशु सेवा विभागको दीर्घकालीन रणनीति	२
२ विभाग अन्तर्गतका विगतमा रहेका निर्देशनालयहरु, शाखाहरु र कार्यालयहरुको प्रमुख कार्य तथा अधिकार	४
२.१ पशु उत्पादन निर्देशनालय, हरिहरभवन	४
२.२ पशुपंक्षी बजार प्रवर्द्धन निर्देशनालय, हरिहरभवन	१५
२.३ पशु सेवा तालिम तथा प्रसार निर्देशनालय, हरिहरभवन	१७
२.४ पशु स्वास्थ्य निर्देशनालय, त्रिपुरेश्वर	१९
२.५ क्षेत्रीय निर्देशनालय पशु सेवा निर्देशनालय	२५
२.६ जिल्ला पशु सेवा कार्यालयहरु	२६
३ पकेट प्याकेज अवधारणा	२६
४ कृषि विकास रणनीति	२८
५ केन्द्रीय स्तरका महत्वपूर्ण आयोजना एवम् कार्यक्रमहरु	२९
५.१ वैदेशिक सहयोगबाट सञ्चालित आयोजनाहरु	२९
५.१.१ उच्च पहाड कृषि व्यवसाय तथा जिविकोपार्जन सुधार आयोजना (HIMALI)	२९
५.२ नेपाल सरकारको श्रोतबाट संचालित आयोजना/कार्यक्रम	३३
५.२.१ राष्ट्रिय पि.पि.आर. नियन्त्रण कार्यक्रम	३३
५.२.२ बर्ड फ्लू नियन्त्रण कार्यक्रम	३४
५.२.३ सहकारी खेति कार्यक्रम	३४
५.२.४ पशु नश्ल सुधार राष्ट्रिय अभियान कार्यक्रम	३६
५.२.५ अभियानमुखी घाँस विकास कार्यक्रम	४१
५.२.६ यूवा लक्षित कार्यक्रम	४४
५.२.७ नेपाल व्यापार एकिकृत रणनीति कार्यक्रम	४५
५.२.८ राष्ट्रपति चुरे संरक्षण कार्यक्रम	४५
६ आ.ब.२०७२/७३ को वार्षिक स्वीकृत कार्यक्रम र विनियोजित बजेट	४६
७ आ.ब.२०७३/७४ को वार्षिक स्वीकृत कार्यक्रम र विनियोजित बजेट	४७

८	आ.व. २०७४।७५ वार्षिक स्वीकृत कार्यक्रम र विनियोजित बजेट	४७
९	आ. व. २०७४/७५ मा सञ्चालित कार्यक्रमको प्रगती सारांश	४८
१०	आ.व. २०७४।७५ मा सञ्चालन भएका प्रमुख कार्यक्रमहरु	४९
	१०.१ पशु सेवा विभाग	५१
	१०.२ पशु स्वास्थ्य रोग अन्वेषण सेवा तथा क्वारेन्टाईन कार्यक्रम	५१
	१०.३ पशु विकास सेवा कार्यक्रम	५६
	१०.४ कबुलियती वन तथा पशु विकास कार्यक्रम	६२
	१०.५ लाईभस्टक गुण व्यवस्थापन प्रयोगशाला कार्यक्रम	६३
	१०.६ पशुपन्छी विकास फार्म कार्यक्रम	६३
	१०.७ पशुपन्छीबजार प्रवर्द्धन कार्यक्रम	६५
	१०.८ पशु सेवा तालिम तथा प्रसार कार्यक्रम	६६
	१०.९ उच्च पहाड कृषि व्यवसाय तथा जिवीकोपार्जन सुधार (हिमाली) आयोजना	६९
	१०.१० पशु स्वास्थ्य, रोग अन्वेषण सेवा तथा क्वारेन्टाईन कार्यक्रम	७०
११	पशुपन्छी बजार प्रवर्द्धन निर्देशनालय र पशु सेवा तालिम तथा प्रसार निर्देशनालयको प्रगति सारांश	८२
	अनुसूची १ : पशुपन्छी तथ्याङ्क (०७४/७५)	८७
	अनुसूची २ : पशुपन्छीजन्य (०७४/०७५)	८७
	अनुसूची ३ : पशु तथा पशुजन्य पदार्थको आयात/निर्यात स्थिति	८८
	अनुसूची ४ : National Annual Diseases Report	९०
	अनुसूची ५ : National Annual Diseases Report	९१
	अनुसूची ६ : सेवा केन्द्रको विवरण	९२
	अनुसूची ७ : तालिका : प्रमुख पशु हाटबजारका विवरण	९६
	अनुसूची ८ : Slaughterhouse & Commercial Meat Processors	९८
	अनुसूची ९ : भूकम्पको कारण पशु पन्छीमा भएको क्षतिको विवरण	९९
	अनुसूची १० : पशुवस्तुको पकेट क्षेत्रफलको विवरण	९९
	अनुसूची ११ : डेरी सम्बन्धी सघ/संस्था	१०२
	अनुसूची १२ : नेपाल डेरी उद्योग संघ DIA संग सम्बन्धित डेरी उद्योगहरुको विवरण	१०६
	अनुसूची - ३३ : (कृषि, पशुपन्छी, भूषि व्यवस्था तथा सहकारी क्षेत्र) रूपान्तरणको मार्गचित्र, २०७५	१०८

पशु सेवा विभागको परिचय

१.१ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

नेपालको कृषि प्रणालीमा पशु व्यवसायको महत्व अनादिकाल देखि आजसम्म रहिआएको छ र भोलि पनि रहने छ । वर्तमान अवस्थामा यो व्यवसाय कृषि उत्पादनको पूरक अंग मात्र नभएर जनसाधारणको आय आर्जन गर्ने प्रमुख आधार भएको छ । पशु पालन व्यवसायको विकासको प्रयास दरबारमा भएका उन्नत पशुहरुको सुरक्षार्थ होमियोप्याथी प्रणाली अनुसार एक विदेशी डाक्टर भिकाई काठमाण्डौमा डिस्पेन्सरी खोली शुरु भएको देखिन्छ । त्यसपछि पशु सेवामा क्रमिक रुपमा विस्तार र आधुनिकिकरण हुँदै गएको पाइन्छ । यस क्रममा वि.सं. १९९६ मा पहिलो पटक काठमाण्डौमा एलोप्याथिक प्रणाली अनुसार एक भेटेरिनरी डिस्पेन्सरीको स्थापना भयो र उक्त डिस्पेन्सरी वि.सं. १९९७ मा पशु चिकित्सालयमा परिणत भयो । परम्परागत पशुपालन पद्धति अपनाउँदा उत्पादनमा ह्रास आउनाको साथै माहामारीको रुपमा रोगको समेत सामना गर्नुपर्ने संभावना भएको हुँदा उन्नत पशुपालन बारे प्रचार प्रसारको साथै उक्त समयमा भएको गौगोटी रोगमा भएको प्रकोप समेत प्रतिकार गर्ने उद्देश्यले वि.सं. २०१४ साल सम्ममा १० जिल्लाहरुमा पशु अस्पतालहरुको स्थापना भयो । तैपनि पशु स्वास्थ्य सेवाको आवश्यकता बढ्दै गएकोले भारत, FAO / OXFAM को सहायतामा देशव्यापी रुपमा सेवा पुऱ्याउन ३३ वटा अस्पताल, २१ डिस्पेन्सरी र १८ वटा चेकपोष्ट वि.सं. २०२१ सम्ममा स्थापना हुन पुगे । यसै समयमा ५ वटा पशु विकास फार्महरु पनि खोलिए ।

माथि उल्लेखित पशु सेवाका लागि स्थापित संस्थाहरु तत्कालिन कृषि विभाग अन्तर्गत राखिएका थिए । वि.सं. २०२३ सालमा पशु विकास तथा पशु स्वास्थ्य विभागको स्थापना गरी पाचौं पञ्चवर्षिय योजना देखि पशु स्वास्थ्य, पशु आहारा, पशु प्रजनन तथा पशुपालन व्यवस्थापन सेवालाई एकीकृत रुपमा कृषकहरुको घर दैलोमा पुऱ्याउने उद्देश्यले समन्वयात्मक पशु सेवा कार्यक्रम सञ्चालन गरियो । यस विभाग मार्फत विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रमा उन्नत पशुपंक्षीको आपूर्ति गर्ने, पशु विकास फार्महरुको स्थापना र जनसाधारणमा शुलभ तरिकाले पशु स्वास्थ्य सेवा पुऱ्याउने प्रयासहरु भए । वि.सं. २०२९ सालमा कृषिका सम्पूर्ण कार्यहरु समन्वयात्मक रुपमा लानको लागि पशु विकास तथा पशु स्वास्थ्य विभागलाई पुनः कृषि विभागमा गाभियो ।

पशुपालन व्यवसायको बढ्दो माग पूरा गर्न पशु सेवामा आएको कमीलाई महशूस गरी वि.सं. २०३६ मा पुनः पशु विकास तथा पशु स्वास्थ्य विभाग (पछि पशु सेवा विभागको नाममा) पुर्नगठन गरियो । त्यसपछि क्रमिक रुपमा ७५ वटै जिल्लाहरुमा पशु सेवा कार्यलयहरु, ग्रामिणस्तरमा सेवा केन्द्रहरु, प्रयोगशाला तथा फार्महरुको सुदृढीकरण र केही नयाँ फार्महरु स्थापना भए । पशु सेवा कार्यक्रमलाई टेवा दिन केन्द्रीयस्तरमा महाशाखा र शाखाहरु गठन भए । वि.सं. २०४९ सालमा पुनः कृषि क्षेत्रका सबै सेवात्मक निकायहरुलाई समेटी कृषि विकास विभागको गठन भयो । तत्पश्चात व्यवस्थापन पक्षमा जटिलता र सेवामा शिथिलता आएको महसूस गरी पुनः २०५२ साल श्रावण १ गते कृषि विकास मन्त्रालय अन्तरगत पशु सेवा विभागको गठन भयो । नेपाल सरकार (मन्त्रीपरिषद) को मिति २०७२/९/९ को निर्णयानुसार पशु विकास मन्त्रालय गठन भएकोमा मिति २०७२/९/१७ को निर्णयानुसार पशुपन्छी विकास मन्त्रालय नामाकरण गरी उक्त मन्त्रालय अन्तरगत पशु सेवा विभागले निम्न अनुसारको उद्देश्य पूरा गर्न निरन्तर रुपमा नेपालभर स्थापित अन्तर्गतका निकायहरु मार्फत् पशुजन्य उद्योग व्यवसायको विकास तथा विस्तारमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँदै आएको ५ । संघीयताको कार्यान्वयनका क्रममा पछिल्लो पटक मिति २०७५ असार ३२ गतेको मन्त्रीपरिषदको निर्णयानुसार पशु सेवा विभागको स्थापना भएको छ ।

१.२ पशु सेवा विभागको दीर्घकालीन उद्देश्य

पशु पालन व्यवसायलाई विविधिकरण, व्यवसायीकरण, आयमूलक तथा सम्मानित पेशाको रुपमा विकास गरी राष्ट्रिय उत्पादनमा योगदान पुऱ्याउने पशु सेवा विभागको प्रमुख हो भने अन्य उद्देश्यहरु निम्न प्रकारका छन् ।

- पशुजन्य पदार्थको उत्पादन तथा उत्पादकत्वमा वृद्धि ल्याउने र यसको सन्तुलित सेवनबाट कुपोषणको समस्या हटाउंदै लाने ।
- ग्रामिण अर्थतन्त्रलाई टेवा पुऱ्याउन र क्षेत्रीय सन्तुलन कायम गर्न पशुपालन व्यवसायलाई विशेष ध्यान दिने ।
- पशुपंछी पालनबाट गरीब तथा सामाजिक दृष्टिकोणबाट पिछडिएका वर्ग र महिला वर्गको आर्थिक तथा सामाजिक स्थितिमा सुधार ल्याउन विशेष योगदान पुऱ्याउने ।
- उन्नत पशुपालन पेशालाई कृषक परिवारको प्रम'ख आयश्रोतको रूपमा विकास गरी वातावरण संरक्षण तथा सन्तुलन कायम गर्न सहयोग पुऱ्याउने ।
- देशको पशुधनको स'रक्षा र जनस्वास्थ्य संरक्षणमा योगदान पुऱ्याउन विशेष पशु रोगहरुको नियन्त्रण सेवामा विस्तार गर्ने ।
- आयात प्रतिस्थापन तथा निर्यातमूलक पशुपंछी उत्पादनबाट उद्योगलाई कच्चा पदार्थ उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउने ।
- व्यवसायीक पशुपंछीपालन, त्यसको श्रोत विकास तथा संरक्षण सेवा तथा बजार व्यवस्थापनमा निजी क्षेत्रलाई संलग्न गराउने ।
- पशुपंछी उत्पादन क्षेत्र र सम्बन्धित उद्योग र व्यापारलाई प्रोत्साहन दिई स्वरोजगारको अवसरमा वृद्धि ल्याउने ।
- पशुपंछी उद्योग व्यवसायसंग सम्बन्धित सामाग्रीहरुको गुणस्तर निर्धारण तथा नियन्त्रण सेवामा विस्तार गर्ने ।
- लोपोन्मुख पशुपंछीहरुको पहिचान, संरक्षण, सम्बर्द्धन र विकास गर्दै लैजाने ।

१.३ पशु सेवा विभागको दीर्घकालीन रणनीति

(क) पशु स्वास्थ्य सेवा

१. पशुपंछीलाई आवश्यक पर्ने भ्याक्सिनहरु स्वदेशमै उत्पादन गर्ने ।
२. पशुपंछी उपचार तथा प्राविधिक परामर्श सेवाहरुमा निजी क्षेत्रको संलग्नता बढाउंदै लैजाने ।
३. बढी क्षती गर्ने संक्रामक रोगहरुको नियन्त्रण तथा उन्मूलन गर्ने ।
४. जनसाधारणमा पशुपंछी रोग निदान सेवा उपलब्ध गराउने ।
५. रोगको प्रवाह बढ्न नदिन र प्रभावकारी उपचार पुऱ्याउन रोगहरुको देशव्यापी सर्भिलेन्स गर्ने ।
६. पशुपंछीमा प्रयोग हुने औषधि तथा भ्याक्सिनको नीति तय गरी गुणस्तर कायम गर्ने ।
७. विदेशबाट रोग भित्रिन नदिन पशु क्वारेन्टाइन सेवा प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने ।
८. पशुपंछीबाट मानिसमा सर्ने रोगहरु (Zoonosis) को नियन्त्रण गर्ने ।
९. पशु वधशाला तथा मासु जांच ऐन कृयाशिल गर्ने र वधशाला स्थापना र सञ्चालन निजी क्षेत्रबाट गराउन प्राविधिक तथा आवश्यक पूर्वाधार विकासमा सहयोग पुऱ्याउने ।
१०. निजी क्षेत्रबाट पुऱ्याउने पशुपंछी उपचार सेवालालाई गुणस्तरयुक्त बनाउन सहयोग गर्ने ।
११. विश्व व्यापार संगठन तथा O.I.E. को मापदण्ड अनुसार पशु स्वास्थ्य सेवालालाई आधुनिकिकरण गर्ने

(ख) पशु उत्पादन सेवा

१. पशु विकास फार्महरूमा घाँसको मूल वीउ, पशुपंछीका उन्नत नश्ल (Nucleus Herd) स्थापना गरी जिल्लाका श्रोतकेन्द्रहरूमा वितरण गर्ने र देशमा उपयुक्त नश्ल स्थापित गराउन प्रजनन नीति तय गर्ने ।
२. पशुपंछीको दाना तथा दानामा प्रयोग हुने कच्चा पदार्थको गुणस्तर व्यवस्थापन गर्ने ।
३. सामुदायीक खर्क चरण उपभोक्ता समुह मार्फत् उत्पादनशील बनाई प्रयोगमा ल्याउने ।
४. कवुलियती तथा सामुदायीक वन उपभोक्ता समुहमा उपलब्ध गराई घाँस/चरनको आपूर्ति बढाउने
५. व्यक्तिगत वा सामुदायीक, हैसियत विग्रेका, प्रयोगमा नआएका जग्गाहरू जस्तै: राजमार्गको किनारा, हाइटेन्सन लाइनमुनिको जग्गा, नहरको डील, पहिरो गएको क्षेत्र आदिमा घाँस विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
६. गुणस्तरीय घाँसको वीउ उत्पादन तथा विक्रि वितरणमा निजी क्षेत्रलाई संलग्न गराई आपूर्ति बढाउने ।
७. निजी क्षेत्रबाट पशुपंछी हाटवजारहरू उपयुक्त स्थानमा स्थापना गरी सञ्चालन गराउन प्राविधिक तथा पूर्वाधार विकासमा आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउने ।
८. लोपोन्मुख घरपालुवा पशुपंछीको नश्लको संरक्षण गर्ने ।
९. निजी क्षेत्रको सहभागितामा पोल्ट्री विकास बोर्ड जस्ता आवश्यक संस्थाहरू स्थापना गराई व्यवसायीक रुपमा स्थापना भएका पशुजन्य उद्योगहरूको प्रवर्द्धन गर्ने ।
१०. पशुजन्य पदार्थको उत्पादनको लागत घटाई अन्तराष्ट्रिय वजारको लागि उपयुक्त गुणस्तरको पदार्थ उत्पादन गराउने ।
११. छाला संकलन तथा प्रशोधनको लागि आवश्यक प्राविधिक तथा पूर्वाधार विकास गर्ने ।
१२. व्यवसायीक पशु विकास गरिने क्षेत्रमा वातावरण संरक्षण, वैकल्पिक उर्जा तथा माझको उर्वराशक्तिमा सन्तुलन कायम गर्न गोबर ग्याँस उत्पादन जस्ता विशेष कार्यक्रम निजी क्षेत्रको सहभागितामा प्रवर्द्धन गर्ने ।
१३. पशुपंछी व्यवसायमा जोखिम घटाई कृषकलाई राहत दिन बीमा कार्यक्रम प्रवर्द्धन गर्ने ।
१४. कर्जा सर्वसुलभ गराउन वित्तीय संस्थाहरूसंग समन्वय गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

(ग) पशु सेवा तालिम तथा प्रसार सेवा

१. कृषकमा नयाँ प्रविधि हस्तान्तरण गर्न तालिमको व्यवस्था गर्ने ।
२. समूह मार्फत आयोजनाको रुपमा कार्यक्रम सञ्चालन गरी पशुजन्य पदार्थको उत्पादनमा वृद्धि ल्याउने ।
३. प्रत्येक जिल्लामा साना साना आयोजनाहरू एक आपसमा आवद्ध गरी एउटा भूपर्यावरणीय क्षेत्र (Ecological region) भित्र प्रतिस्पर्धात्मक रुपमा विशेष पशुजन्य वस्तुको व्यवसायीक स्तरमा उत्पादन गराउने ।

(घ) पशुपंक्षी बजार प्रवर्द्धन सेवा

पशुपंक्षी बजार विकास तथा प्रवर्द्धन सम्बन्धी सम्पूर्ण कार्य गर्ने ।

विभाग अन्तर्गतका विगतका निर्देशनालयहरू, शाखाहरू र कार्यालयहरूको प्रमुख कार्य तथा अधिकार

निर्देशनालयहरूको अधिकार

- प्रत्यक्ष मातहतमा रहेका निकायहरूको प्रशासनिक नियन्त्रण गर्ने र कार्यक्रम संशोधन वा विनियोजित बजेटको शीर्षकगत रकमान्तरका वारेमा मातहतका निकायबाट अनुरोध भई आए पछि सिफारिस साथ विभागमा पेश गर्ने ।
- प्रत्यक्ष मातहतका निकायका अधिकृत तथा कर्मचारीहरूको कार्य सम्पादन मूल्यांकन फाराममा प्रचलित कानून अनुसार सुपरिवेक्षण र पुनरावलोकन गर्ने ।
- प्रत्यक्ष मातहतका कुनै अधिकृत वा कर्मचारीलाई प्रोत्साहित वा दण्डित गर्नु पर्ने भएमा विभाग समक्ष सिफारिस गर्ने ।
- तालिम, अध्ययन आदिमा सहभागी गराउन मनोनयनका लागि विभाग समक्ष सिफारिश प्रस्तुत गर्ने ।
- निर्देशनालयले आफ्नो वा प्रत्यक्ष मातहतका निकायका कार्यक्रमको कार्यान्वयनको सिलसिलामा आयोजना गर्ने बैठक, गोष्ठी वा सेमिनारमा क्षेत्रीय निर्देशनालय वा जिल्ला स्तरीय कार्यालयका कुनै अधिकृत वा कर्मचारीलाई सहभागी गराउनु परेमा सम्बन्धित क्षेत्रीय निर्देशनालयमा जानकारी दिई सम्बन्धित कार्यालय प्रमुख मार्फत् आमन्त्रण गर्न सक्ने । निर्देशनालयको विषय क्षेत्रमा काम गर्ने जिल्ला स्तरका कार्यालयमा कार्यरत कुनै अधिकृत वा कर्मचारीलाई प्रोत्साहित गर्नु परेमा विभाग समक्ष सिफारिश गर्न सक्ने र सोको बोधार्थ सम्बन्धित क्षेत्रीय निर्देशनालयलाई दिने ।
- क्षेत्रीय निर्देशनालयहरूले कार्यक्रम निर्देशनालय मातहतका निकायलाई निर्देशन दिन सक्ने:

क्षेत्रीय निर्देशनालयको आफ्नै कार्यक्रम वा जिल्ला स्तरीय कार्यालयको कार्यक्रम वा कुनै विशेष कार्यक्रम कार्यान्वयनको सिलसिलामा कार्यक्रम निर्देशनालयको मातहतमा रहेका निकायका कुनै अधिकृत वा कर्मचारीको संलग्नता वा सहभागिता आवश्यक भएमा क्षेत्रीय निर्देशनायले ती निकायहरूलाई आवश्यक निर्देशन दिनेछ र सोको बोधार्थ कार्यक्रम निर्देशनालयलाई दिनेछ । साथै यस प्रकारको संलग्नता वा सहभागिताको सिलसिलामा क्षेत्रीय निर्देशनालयले सुपरिवेक्षण गर्न सक्ने छ । हरेक निर्देशनालयको अधिकार छुट्टाछुट्टै रूपमा तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

२.१ पशु उत्पादन निर्देशनालय, हरिहरभवन

आफ्नो विषय क्षेत्रमा प्राविधिक आधिकारिक निकाय (Technical Authority) को रूपमा काम गर्ने र तत्सम्बन्धी सम्पूर्ण जिम्मेवारी बहन गर्ने गरी निर्देशनालयको अन्य कार्य विवरण देहाय बमोजिम रहेको छ ।

- सम्बन्ध स्थापित भएको अन्तर्राष्ट्रियस्तरका विशिष्ट निकायहरूको स्वदेशमा सम्पर्क बिन्दु (Focal Point) को रूपमा कार्य गर्ने ।
- समान विषयका स्वदेशी गैर सरकारी संस्थाहरूसंग सम्बन्ध कायम गरी सहभागितात्मक रूपमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- राष्ट्रिय नीति, रणनीति, योजना तथा वार्षिक कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने कार्यमा अग्रसरता देखाउँदै सो प्रयोजनको लागि विभाग र मन्त्रालयको निर्देशनमा रही कार्य गर्ने ।
- वैदेशिक सहायता प्राप्तिको लागि आयोजना प्रस्ताव तयार पारी विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्ने ।

- निर्देशनालयको प्रत्यक्ष मातहतका निकायहरूको वार्षिक कार्यक्रमहरूलाई समन्वय गरी सञ्चालनको व्यवस्था मिलाउने ।
- पशु, पशुजन्य पदार्थ र पशु उत्पादन सामग्रीको गुणस्तर निर्धारण, नियन्त्रण, प्रवर्द्धन आश्वासन र व्यवस्थापन गर्ने ।
- अनुवंशिकी श्रोतको पहिचान गरी संरक्षण तथा सम्बर्द्धन गर्ने ।
- निर्देशनालयले आफै सञ्चालन गर्ने कार्यक्रम र प्रत्यक्ष मातहतमा रहेका निकायबाट कार्यान्वयन हुने कार्यक्रमहरूको नियमित सुपरिवेक्षण, अनुगमन, मूल्याङ्कन र समिक्षाको व्यवस्था गर्ने र तालुक निकायमा प्रतिवेदन पेश गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- अनुसन्धान सम्बन्धि निकायसंग समन्वय राखी सहकार्य गर्ने ।
- सफल प्रविधिको अनुशरण वा प्रसारको आवश्यक व्यवस्था मिलाउने ।
- राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय गोष्ठी, बैठक आदिको आयोजना गर्ने र सहभागी हुने ।
- आवश्यक सूचना, जानकारी, तथ्याङ्क आदिको राष्ट्रिय स्तरमा अद्यावधिक अभिलेख राख्ने ।
- कार्यरत विषय विशेषज्ञहरूको राष्ट्रिय स्तरमा रोष्टार तयार पार्ने ।
- अन्तर्गत निकाय समन्वयका लागि आवश्यक व्यवस्था गर्ने ।

यस निर्देशनालय अन्तर्गत रहेका कार्यगत शाखाहरू र तिनका कार्य तथा अधिकार निम्न प्रकारका छन् ।

क) लाईभस्टक श्रोत तथा गुण व्यवस्थापन शाखा

- पशु श्रोत संरक्षण, संवर्धन गर्ने ।
- पशु श्रोत क्षेत्र पहिचान गरी तोक्ने ।
- पशु श्रोत संरक्षण, सम्बर्द्धन र विकासको लागि आवश्यक नीतिनियम तर्जुमा गर्न सहयोग गर्ने
- पशु, पशुजन्य पदार्थ तथा पशु उत्पादन सामग्रीहरूको गुणस्तर तर्जुमा, अंगिकार र पुनपरिक्षण गरी कार्यान्वयन गर्ने गराउने ।
- पशु, पशुजन्य पदार्थ तथा पशु उत्पादन सामग्रीहरूका उत्पादन, भण्डारण र ढुवानी सम्बन्धि व्यवहारिक संहिता तर्जुमा, अंगिकार र पुनरिक्षण गरी कार्यान्वयन गर्ने गराउने ।
- पशु, पशुजन्य पदार्थ तथा पशु उत्पादन सामग्रीहरूको गुणस्तर र व्यवहारिक संहिता कार्यान्वयनको लागी आवश्यक पर्ने निरिक्षण तथा सुपरिवेक्षण आयोजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने गराउने ।
- पशु, पशुजन्य पदार्थ तथा पशु उत्पादन सामग्रीहरूको गुणस्तर र व्यवहारिक संहिताको उपदेयता र महत्ववोध गराउन विभिन्न प्रवर्द्धनात्मक कार्य गर्ने ।
- पशु, पशुजन्य पदार्थ तथा पशु उत्पादन सामग्रीहरूको निर्धारित गुणस्तर र व्यवहारिक संहिता अनुरूप भए नभएको निश्चित गर्न गुण आश्वासन र गुण प्रमाणिकरण सम्बन्धि कार्य गर्ने ।
- पशु पालन तथा पशुजन्य उद्योगहरूमा गुण व्यवस्थापन प्रणाली कार्यान्वयन गर्न सघाउन विभिन्न Quality तथा Operating Manuals तयार गरी वितरण गर्ने ।
- पशु, पशुजन्य पदार्थ तथा पशु उत्पादन सामग्रीहरूसंग सम्बन्धित राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय गुणस्तर र व्यवहारिक संहिताहरू डकुमेन्ट गरी आवश्यकतानुसार कार्यान्वयन गर्ने ।
- गुण व्यवस्थापन प्रणालीको अवधारणा, कार्यान्वयन तथा प्रणाली प्रमाणिकरण सम्बन्धि सूचनामूलक सामग्री तयार गरी वितरण गर्ने ।

ख) पशुपंक्षी उत्पादन प्रवर्द्धन शाखा

- पशु पंक्षी उत्पादन सम्बन्धि राष्ट्रिय नीति, रणनीति, योजना तथा वार्षिक कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने
- आवश्यक सूचना, जानकारी, तथ्याङ्क आदिको अभिलेख अद्यावधिक गर्ने ।
- अनुसन्धान सम्बन्धि निकायसंग सहकार्य गर्दा सफल प्रविधिको प्रचार प्रसारको लागी आवश्यक व्यवस्था मिलाउने ।
- अनुवंशिकी श्रोत पहिचान, संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने ।
- प्रजनन योग्य पशु पंक्षीको श्रोत विकास, विस्तार तथा व्यवस्थापन गर्ने ।
- योजना तर्जुमा, गोष्ठी, सेमिनार सञ्चालनमा सहयोग पुऱ्याउने/सहभागी हुने ।

ग) योजना तथ्याङ्क तथा समन्वय शाखा

- निर्देशनालय, अन्तर्गतका फार्म तथा कार्यालयहरूको वार्षिक कार्यक्रम तथा वजेद तर्जुमाको लागी समन्वय गर्ने ।
- प्रस्तावित कार्यक्रमहरू स्वीकृतीको लागी माथिल्लो निकायमा पेश गर्ने ।
- संचालित कार्यक्रमहरूको अनुगमन तथा मुल्याङ्कन गर्ने ।
- अनुगमन तथा मुल्याङ्कनको आधारमा संचालित कार्यक्रमहरूको पुरावलोकन गर्ने।
- पशु, पशुजन्य पदार्थ तथा पशु उत्पादन सामाग्रीहरूको तथ्याङ्क संकलन र अद्यावधिक गर्ने।
यस निर्देशनालय अन्तर्गतका केन्द्र, कार्यालय तथा फार्महरूको कार्य तथा अधिकार निम्न प्रकारका छन् ।

२.१.१ राष्ट्रिय पशु प्रजनन केन्द्र, पोखरा

हाल पशु प्रजनन तथा कृत्रिम गर्भाधान शाखाले अधिराज्यभर संचालित कृत्रिम गर्भाधान कार्यक्रमको लागी आवश्यक तरल नाइट्रोजन, सिमेन तथा कन्टेनर, रेफ्रि, आदि उपकरणहरू उपलब्ध गराउने र तत्सम्बन्धी क्रियाकलापहरूको अनुगमन र मूल्यांकन गर्ने कार्यमा बढी केन्द्रित हुँदै आएको । कृत्रिम गर्भाधान कार्यक्रमलाई बढी प्रभावकारी र व्यापकता ल्याउनको निम्ती कृत्रिम गर्भाधान इकाई पोखरामा सार्ने नीतिगत निर्णय भएकोले मौजुदा शाखालाई हाल अधिराज्यका ४१ जिल्लामा संचालित कृत्रिम गर्भाधान कार्यक्रमकोलागि आवश्यक पर्ने गुणस्तरीय सिमेन देशभित्र उत्पादन गर्न आवश्यक पूर्वाधार सहितको संरचना पोखरामा स्थापित भैसकेकोले हालको सिमेन बैक, भैरहवालाई समायोजन गरी सघन रुपमा कृत्रिम गर्भाधान सञ्चालनकोलागि आवश्यक पर्ने सिमेन, तरल नाइट्रोजन, एवं अन्य उपकरणहरू समयमा नै उपलब्ध गराई जिल्ला जिल्लामा संचालित कृ.ग. कार्यहरूको अनुगमन समेत गर्नुको साथै कृषकलाई आवश्यक पर्ने उन्नत गाई भैसी स्वदेश भित्रै उत्पादन गर्न उपयुक्त प्रजनन नीति तर्जुमा गर्न यो कार्यालयको नयाँ नामाकरण प्रस्तावना भएको ।

व्यवस्थापन/वितरण शाखा

- सघन रुपमा कृत्रिम गर्भाधान सञ्चालनको लागी आवश्यक पर्ने सिमेन, तरल नाइट्रोजन एवं अन्य उपकरणहरू समयमा नै उपलब्ध गराई जिल्ला जिल्लामा संचालित कृ.ग. कार्यहरूको अनुगमन समेत गर्ने ।
- ब्रिडर कृषक समुह परिचालन, प्राकृतिक तथा कृत्रिम गर्भाधानको अनुगमन गरी अभिलेख राख्ने ।
- पशुहरूको प्रजनन मूल्यको आधारमा उच्च प्रजनन योग्य जनावरहरूको छनौट गरी सम्बन्धीत फार्मलाई न्यूक्लियस हर्ड पुर्नस्थापनमा सहयोग गर्ने ।
- भ्रुण प्रत्यारोपण कार्यक्रम व्यवस्थापन गर्ने गराउने ।

- दुध बिदा घटाउन तथा कृ.ग. सेवा सञ्चालन हुने संभाव्य पकेट क्षेत्रहरुमा एककालिक कृ.ग. सेवा सञ्चालन गर्न प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गर्ने गराउने ।
- कृ.ग. तालिम सञ्चालन स्थलको रुपमा कृषक स्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालिम सञ्चालनमा सहयोग गर्ने ।
- नार्क अन्तर्गतको पशु प्रजनन महाशाखासंग कार्यगत समन्वय राख्ने ।
- प्रजनन् बिकृती कम गर्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने गराउने ।

बीय/तरल नाइट्रोजन शाखा

- सिमेन तथा नाइट्रोजन उत्पादन, गर्ने ।
- साँढे/रांगो पालन व्यवस्थापन गर्ने ।
- सिमेन तथा नाइट्रोजन को रेकर्ड अध्यावधिक राख्ने ।

यस रा.पशु प्रजनन केन्द्र, पोखरा अन्तर्गत निम्न कृत्रिम गर्भाधान कार्यालयहरु रहेका छन् ।

- पशु प्रजनन् कार्यालय, नेपालगंज
- पशु प्रजनन् कार्यालय, लाहान

हालको सिमेन बैंकको कार्य सम्बन्धित क्षेत्रका जिल्लाहरुमा कृत्रिम गर्भाधानको लागि आवश्यक सिमेन, तरल नाइट्रोजन वितरण गर्नमा मात्र सीमित भएकोले यसको कामको दायरालाई फराकिलो पारी हाल गरी आएको कार्यको अतिरिक्त निम्न अनुसारको कार्य गर्ने ।

- सिमेन तथा नाइट्रोजन समय समयमा उपलब्ध गराउने र रेकर्ड अध्यावधिक राख्ने।
- सिमेन उत्पादन, ब्रिडर कृषक समुह परिचालन, प्राकृतिक तथा कृत्रिम गर्भाधानको अनुगमन गरी अभिलेख राख्ने ।
- प्रजनन् बिकृती कम गर्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने गराउने ।

उच्च प्रजनन् क्षमता तथा मूल्य भएका पशुहरुको पहिचान, रेकर्डिङ तथा त्यसबाट जन्मेको संतानहरुलाई पशु प्रजननमा प्रयोग गर्न व्यवस्थापन सम्बन्धी प्राविधिक सेवा उपलब्ध गराउने आदि समेत कार्य गर्न यो नामाकरण परिवर्तन गरीएको हो ।

२.१.२ प्रजनन् तथा बीउ बृद्धि फार्महरु

पशु सेवा कार्यक्रमको लागि आवश्यक उन्नत नश्लका पशुपंछी, घाँसको वीउ वेर्ना उत्पादनको लागि ब्रिडर कृषक समुह/सहकारीलाई आवश्यक पर्ने गुणस्तरीय एवं प्रमाणित मूल वीउ तथा उत्कृष्ट पशुपंछी (Nucleus Herd) उत्पादन तथा व्यवस्थापन गरी प्रजननको लागि मांग अनुसार उपलब्ध गराउने । फार्ममा उत्पादित पशुपंक्षी तथा घाँसको वीउ वेर्नाको उत्पादकत्व एवं लाभ सम्बन्धि लागत आंकलन गरी विभागीय नीति निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउने । कृषकस्तरमा उन्नत पशुपंक्षीको श्रोत केन्द्र स्थापना तथा विकासमा जिल्ला पशु सेवा कार्यालयहरूसंग सहकार्य गरी आवश्यक प्राविधिक सल्लाह तथा सेवा उपलब्ध गराउने । फार्म र तिनका कार्यहरु निम्न अनुसारको छ ।

२.१.२. (क) पशु विकास फार्म, पोखरा

- भैसीको न्यूक्लियस हर्ड व्यवस्थापन गर्ने ।
- न्यु हेम्पसायर तथा ब्लैक अष्ट्रोलोप कुखुराको न्यूक्लियस हर्ड व्यवस्थापन गर्ने ।

- बंगुरको लैंडरेस, योर्कसायर र ड्यूरक जातहरुको न्यूक्लियस हर्ड व्यवस्थापन गर्ने ।
- कागे भैंडाहरुको न्यूक्लियस हर्ड व्यवस्थापन गर्ने ।
- घाँसेबालीको मूल बीउ उत्पादन व्यवस्थापन गर्ने ।
- जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम व्यवस्थापन गर्ने ।
- न्यूक्लियस हर्डहरुको नीजि स्तरमा बाह्य श्रोत व्यवस्थापन गर्ने ।
- विषयगत तालिम सञ्चालन स्थलको रुपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यम स्तरीय प्राविधिक तालिम सञ्चालनमा सहयोग गर्ने ।

२.१.२. (ख) पशु विकास फार्म, जिरी

- जर्सी गाईको न्यूक्लियस हर्ड व्यवस्थापन गर्ने ।
- बंगुरको लैंडरेस, योर्कसायर जातहरुको न्यूक्लियस हर्ड व्यवस्थापन गर्ने ।
- घाँसेबालीको मूल बीउ उत्पादन व्यवस्थापन गर्ने ।
- जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- न्यूक्लियस हर्डहरुको नीजि स्तरमा बाह्य श्रोत व्यवस्थापन गर्ने ।
- विषयगत तालिम सञ्चालन स्थलको रुपमा कृषक स्तरीय एवं मध्यम स्तरीय प्राविधिक तालिम सञ्चालनमा सहयोग गर्ने ।

२.१.२. (ग) बाखा विकास फार्म, चित्लाङ्ग

- डेरी बाखाको न्यूक्लियस हर्ड व्यवस्थापन गर्ने ।
- जर्मन अंगोराको न्यूक्लियस हर्ड व्यवस्थापन गर्ने ।
- न्यूक्लियस हर्डहरुको नीजि स्तरमा बाह्य श्रोत व्यवस्थापन गर्ने ।
- जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- घाँसेबालीको मूल बीउ उत्पादन व्यवस्थापन गर्ने ।
- विषयगत तालिम सञ्चालन स्थलको रुपमा कृषक स्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालिम सञ्चालनमा सहयोग गर्ने ।

२.१.२. (घ) बाखा विकास फार्म, कैलाली

- खरी बाखाको न्यूक्लियस हर्ड व्यवस्थापन गर्ने ।
- खरी बाखाको न्यूक्लियस हर्डहरुको नीजिस्तरमा बाह्य श्रोत व्यवस्थापन गर्ने ।
- जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- घाँसेबालीको मूल बीउ उत्पादन व्यवस्थापन गर्ने ।
- विषयगत तालिम सञ्चालन स्थलको रुपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालिम सञ्चालनमा सहयोग गर्ने ।

२.१.२. (ङ) भेडा विकास फार्म, नुवाकोट (पानसयखोला)

- बरुवाल भैंडाको न्यूक्लियस हर्ड व्यवस्थापन गर्ने ।
- न्यूक्लियस हर्डहरुको नीजिस्तरमा बाह्य श्रोत व्यवस्थापन गर्ने ।
- जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

- लेकाली घाँसेबालीको मूल बीउ उत्पादन व्यवस्थापन गर्ने ।
- विषयगत तालिम सञ्चालन स्थलको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालिम सञ्चालनमा सहयोग गर्ने ।

२.१.२. (च) याक विकास फार्म, स्याङ्गबोचे

- याक, नाक चौरीका लागी न्यूक्लियस हर्ड व्यवस्थापन गर्ने ।
- लेकाली घाँसेबालीको मूल बीउ उत्पादन व्यवस्थापन गर्ने ।
- पर्यटन व्यवसायको लागि याक र भोप्का उत्पादन गर्ने ।
- जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- न्यूक्लियस हर्डहरूको नीजि स्तरमा बाट्य श्रोत व्यवस्थापन गर्ने ।
- विषयगत तालिम सञ्चालन स्थलको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यम स्तरीय प्राविधिक तालिम सञ्चालनमा सहयोग गर्ने ।

२.१.२. (छ) कुखुरा विकास फार्म, खजुरा, बांके

न्यु हेम्पसायर तथा ब्याक अप्ट्रोलोप कुखुराको न्यूक्लियस हर्ड व्यवस्थापन गर्ने ।

२.१.३ लाइभष्टक गुण व्यवस्थापन प्रयोगशाला, हरिहरभवन

- पशु आहारलाई आवश्यक पर्ने कच्चा पदार्थहरू (पशुजन्य सामग्री) तथा पशुजन्य पदार्थहरूको मापदण्ड तयार गरी गुणस्तर निर्धारण गर्ने ।
- पशुजन्य पदार्थ, भुईँ तथा डाले घाँसहरूको पोषक तत्वहरूको गुणस्तर विश्लेषण गर्ने ।
- दाना तथा कच्चा पदार्थको गुणस्तर प्रवर्द्धन गर्ने ।
- दाना ऐन क्रियाशील गर्न प्रयोगशालाको पूर्वाधार विकास गर्ने ।
- विषयगत तालिम सञ्चालन स्थलको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिकहरूको लागि पशुजन्य पदार्थ विविधिकरण तालिम सञ्चालनमा सहयोग गर्ने ।

२.१.४ केन्द्रीय भेडा बाखा प्रवर्द्धन कार्यालय, हरिहरभवन

- भौगोलिक क्षेत्रको आवश्यकतानुसार भेडा र बाखा विकासको नीति तर्जुमा गर्ने ।
- कृषकहरूको आवश्यकतानुसार नीजिस्तरको व्यवसायिक भेडा र बाखा फार्महरूलाई श्रोत व्यवस्थापन गर्न ठाउँ सुहाउँदो योजना बनाई फार्म सञ्चालन गर्न लगाउने र प्राविधिक सहयोग पुर्याउने।
- भेडा बाखा सम्बन्धी सम्पूर्ण कार्यक्रमको प्राविधिक नर्मस् तयार गरी अनुमोदन गराउने, सामूहिक छनौट प्रजनन प्रणाली लागू गरी नीजि तथा सरकारी फार्महरूमा उच्च प्रजनन मूलका स्थानीय भेडा बाखाबाट उत्पादकत्व बढाउने उद्देश्यले विशेष कार्यक्रम तर्जुमा गरी लागू गर्ने ।
- फार्महरूमा न्यूक्लियस हर्डको प्रजनन व्यवस्थापन वारे आवश्यक प्राविधिक सहयोगको लागि समन्वय गर्ने ।
- भेडा बाखा सम्बन्धी आवश्यक राष्ट्रिय मापदण्ड, गुणस्तर र सो सम्बन्धी सूचना प्रवाह गर्ने कार्यमा पशु उत्पादन निर्देशनालयलाई सहयोग गर्ने ।
- पशु सेवा प्रसार कार्यक्रम मार्फत् सञ्चालन भएको पकेट प्याकेज अन्तरगत समुहगत भेडा बाखा कार्यक्रमहरूको रेकर्ड अध्यावधिक गर्ने तथा अनुगमन तथा मूल्यांकनको आधारमा नीति तथा निर्देशिका परिमार्जन गर्ने ।

- नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषदसंग समन्वय गरी भैंडा बाखाको जात, जातीय शुद्धता तथा छनौट सम्बन्धी प्रमाणित प्रविधि हस्तान्तरण गर्ने र समसामयिक समस्या वारे Collaborative अनुसन्धान गर्ने ।
- राष्ट्रियस्तरको संघ संस्थाहरूसंग सम्पर्क एवं समन्वय गरी प्रविधि हस्तान्तरण गर्ने ।
- भैंडा बाखा फार्महरू लगायत पकेट प्याकेज कार्यक्रमहरूको सुपरिवेक्षणमा सहयोग र समन्वय गर्ने ।
- खसी बोका उत्पादन कार्यलाई व्यावसायिक गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गरी आयात प्रतिस्थापन गर्ने ।
- विषयगत तालिम सञ्चालनमा विषय विशेषज्ञको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालिम सञ्चालनमा सहयोग गर्ने ।
- पोखरा काठमाण्डौ जस्ता शहरी क्षेत्र र पर्यटन स्थलका निकटतम क्षेत्रमा बाखाको दुधबाट चिज बनाउने कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिई लागू गर्ने ।
- छनौट गरिएका स्थानीय र उन्नत भैंडा बाखाको श्रोतहरू संभावित क्षेत्रहरूमा स्थापना गराउन ब्रिडर कृषकहरूलाई तालिम र अन्य सेवा प्रदान गर्ने ।
- बजारदेखि टाढाको क्षेत्रमा परम्परागत पशुपालन पेशामा सुधार ल्याउन हाल कृषकहरूले भोगिरहेको समस्या समाधान गर्न नार्कसंग संयुक्त अनुसन्धान गर्ने ।
- अति दुर्गम क्षेत्रमा पालिएका स्थानीय भैंडा बाखाहरूको उत्पादन क्षमतामा वृद्धि ल्याउन प्रजनन, पशु स्वास्थ्य, आहार, चरन तथा व्यवस्थापनमा एकिकृत सुधार कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न स्थानीय निकायलाई सहयोग गर्ने ।
- अति गरीव पिछडिएका वर्ग तथा महिलाहरूको पारिवारिक आय वृद्धि गराउन स्थानीय भैंडा र बाखा पालन कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सहयोग गर्ने ।

२.१.५ केन्द्रीय बंगुर कुखुरा प्रवर्द्धन कार्यालय, हरिहरभवन

- बंगुर विकास कार्यक्रम सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने ।
- बंगुरको बहदो मासुको मागको आपूर्ति गर्न व्यवसायिक स्तरमा आयात प्रतिस्थापन तथा निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने कार्यक्रम तर्जुमा गरी सञ्चालन गर्ने ।
- प्रविधि विकास तथा हस्तान्तरण गर्नका लागि Collaborative Research नार्क (नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद)संग गर्ने ।
- अधिराज्यका विभिन्न क्षेत्रमा पालिएका स्थानीय बंगुरहरूको उत्पादन क्षमतामा वृद्धि ल्याउन, प्रजनन, स्वास्थ्य, आहारा तथा व्यवस्थापनमा सुधार ल्याउने खालका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।
- अति गरीव पिछडिएका जन जाती तथा महिलाहरूको आर्थिकस्तरमा वृद्धि ल्याउन सम्भाव्यता तथा रुचिको आधारमा बंगुर पालन कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।
- बंगुर विकासको लागी विषय विशेषज्ञको सेवा उपलब्ध गराउने ।
- बंगुर विकास संग सम्बन्धीत नीजि क्षेत्रका व्यवसायीहरूलाई प्रोत्साहन गर्ने खालका कार्यक्रमहरू तयार गरी सञ्चालन गर्ने ।
- फिल्ड स्तरमा बंगुर कार्यक्रम कार्यान्वयनको लागि आवश्यक प्राविधिक निर्देशिका परिमार्जन गरी उपलब्ध गराउने ।
- बंगुर विकाससंग सम्बन्धी क्षेत्र फार्महरूसंग फार्म प्लान तयार गराई कार्यान्वयन तथा सुपरीभीजन गर्ने बंगुर विकासको लागि आवश्यक genetic Materials को श्रोत विकास गर्ने ।
- जिल्ला स्तरको बंगुर विकास कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्यांकन गर्ने र नीति तथा नर्मसमा समसामयिक परिमार्जन गर्ने ।

- अधिराज्य भरी बंगुरको पकेट प्याकेजहरुको तथ्याङ्क संकलन, विश्लेषण गरी रेकर्ड अध्यावधिक राख्ने ।
- विषयगत तालिम सञ्चालनमा विषय विशेषज्ञको रुपमा कृषक स्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालिम सञ्चालनमा सहयोग गर्ने ।
- शहरी क्षेत्र र मुख्य पर्यटन क्षेत्रहरुमा प्राथमिकताको आधारमा बंगुरको विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- बंगुर पालनको लागि चाहिने उन्नत पशुहरुको श्रोत विकास कार्यक्रम सञ्चालन गराउने ।
- व्यावसायिक रुपमा पेशामा लागेका कृषक उद्यमीको कार्य क्षमतामा सुधार ल्याउन गोष्ठी, तालिम, कृषक भ्रमण आदिको व्यवस्था गर्न सहयोग गर्ने ।
- अति गरीब पिछडिएका जाती तथा महिलाहरुको आर्थिकस्तरमा वृद्धि ल्याउन सम्भाव्यता तथा रुचिको आधारमा पालन कार्यहरु सञ्चालन गर्न प्राविधिक सहयोग पुराउने । साथै छनौट गरीएका उन्नत नश्लका पशुपंक्षीहरुको उपलब्धी पशु सेवा प्रसारको लागी उपलब्ध गराउने ।
- विषयगत तालिम सञ्चालनमा विषय विशेषज्ञको रुपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालिम सञ्चालनमा सहयोग गर्ने ।
- पंछीहरुको स्वदेश भित्रै विकास गर्न पंछी प्रजनन नीति तर्जुमा गर्नमा राष्ट्रिय पोल्ट्री विकास बोर्डलाई सहयोग गर्ने।
- कुखुरापालन तथा कुखुराको मासु र फूलबाट तयार गरीने खाद्य पदार्थमा विविधिकरण सम्बन्धी नविनतम प्राविधिको जानकारी नियमित रुपमा संकलन गरी प्रसार कार्यक्रम मार्फत व्यावसायिक कुखुरापालक तथा उद्यमिहरुलाई उपलब्ध गराउने ।
- व्यावसायिक कुखुरापालन प्रवर्द्धन गर्नको लागि व्यावसायसंग सम्बन्धीत सरकारी, अर्ध सरकारी, गैर सरकारी तथा नीजि क्षेत्रका निकायहरूसंग समन्वय राखी कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने ।
- देशमा कुखुरा, चल्ला, फूल, कुखुराको मासुको माग तथा आपूर्ती सम्बन्धी तथ्यांक संकलन, विश्लेषण गरी सो को आधारमा व्यावसायिक कुखुरापालन सम्बन्धी नीति तर्जुमा गर्न सहयोग गर्ने ।
- अधिराज्यका पुर्वाधार विकास भईसकेका दूर्गम जिल्लाहरुमा कुखुराको मासु तथा फूल उत्पादन कार्यक्रम मार्फत स्वरोजगार प्रवर्द्धन र आयमूलक पेशाको रुपमा कार्यान्वयन गर्ने ।
- सरकारी तथा नीजि व्यावसायिक फार्म तथा ह्याचरी व्यवस्थापन सम्बन्धी नीति, निर्देशिका तर्जुमा गर्नुको साथै नविनतम प्राविधिक सेवा पूर्याउने ।
- नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद संग समन्वय राखी Collaborative Research गर्ने
- जिल्लाबाट संचालित व्यावसायिक पकेट प्याकेज कार्यक्रमको मूल्यांकन गर्दै पर्यटकीय क्षेत्रको दूर्गम पर्यटक मार्ग वरपर कुखुराको मासु तथा फूल उत्पादन कार्यक्रम सञ्चालन गर्न विशेष पहल गर्ने ।
- शहरी क्षेत्रको वरपर फूल तथा मासु उत्पादनको लागि कुखुरापालन व्यावसाय प्रवर्द्धन गर्ने ।
- मुलुकमा कुखुराको साथै व्यावसायिक रुपमा टर्कि, बट्टाई, अष्ट्रिच पालन जस्ता कार्यक्रम नीजि क्षेत्रका व्यावसायिहरुमा प्रविधि सम्बन्धी जानकारी उपलब्ध गराउने।
- स्थानीय नश्लका कुखुराको उत्पादन तथा उपादकत्वमा वृद्धि गर्ने ।
- विषयगत तालिम सञ्चालनमा विषय विशेषज्ञको रुपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालिम सञ्चालनमा सहयोग गर्ने ।
- शहरी क्षेत्र र मुख्य पर्यटन क्षेत्रहरुमा प्राथमिकताको आधारमा कुखुरा विकास सम्बन्धी नीति तथा कार्य पद्धती तयार गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- कुखुरा पालनको लागि चाहिने उन्नत पशुपंक्षिहरुको श्रोत विकास कार्यक्रम सञ्चालन गराउने ।

- व्यवशायिक रुपमा कुखुरा पालन पेशामा लागेका कृषक उद्यमीको कार्य क्षमतामा सुधार ल्याउन गोष्ठी, तालिम, कृषक भ्रमण आदिको व्यवस्था गर्न सहयोग गर्ने ।
- अति गरीव पिछडिएका जाती तथा महिलाहरुको आर्थिकस्तरमा बृद्धि ल्याउन सम्भाव्यता तथा रुचिको आधारमा कुखुरा पालन कार्यहरु सञ्चालन गर्न प्राविधिक सहयोग पुराउने र साथै छनौट गरीएका उन्नत नश्लका पंक्षीहरुको उपलब्धी पशु व्यवस्थाको लागि सुधार ल्याउने ।
- किसानहरुको क्षमतामा बृद्धि ल्याउन बृहत गोष्ठी तथा कृषक भ्रमण गराउन आवश्यक सहयोग पुराउने ।
- विषयगत तालिम सञ्चालनमा विषय विशेषज्ञको रुपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालिम सञ्चालनमा सहयोग गर्ने ।

२.१.६ केन्द्रीय गाई भैंसी प्रबर्द्धन कार्यालय, हरिहरभवन

- दुध तथा मासुको उत्पादन लागत घटाउने तथा उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने गराउने ।
- उन्नत नश्लका गाई भैंसी स्वदेशमा नै उत्पादन गर्न र कमशः आयात प्रतिस्थापन गर्न सरकारी तथा नीजि क्षेत्रमा श्रोतकेन्द्र स्थापनाको कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने र सोको तथ्यांक संकलन गरी अद्यावधिक गर्दै लैजाने ।
- गाई भैंसीको उन्नत नश्ल विकास गर्न नार्क तथा अन्य संस्थासँग Collaborative Research गर्ने र प्रविधि हस्तान्तरण गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- अधिराज्यमा छरिएर रहेका नीजिस्तरका गाई भैंसी पालन व्यवसायीहरुलाई संगठित गराउदै लान गाई भैंसी पालन कार्यनीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा गरी लागू गर्ने ।
- स्थानीय याक, नाक, चौरी, भैंसी तथा गाई पालन पेशामा संलग्न कृषकहरुको सस्थागत विकास गर्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- विषयगत तालिम सञ्चालनमा विषय विशेषज्ञको रुपमा कृषक स्तरीय एवं मध्यम स्तरीय प्राविधिक तालिम सञ्चालनमा सहयोग गर्ने ।
- शहरी क्षेत्र र मुख्य मुख्य राजमार्गको आसपासमा गाई भैंसी पालन समुह मार्फत् दूध उत्पादन कार्यक्रम सघन रुपमा सञ्चालन गराउने र सो कार्यक्रमको अनुगमन गर्ने ।
- दुध उत्पादन लागत घटाउन र सुख्खा मौसममा दुध उत्पादन बृद्धि गराउने प्रविधि किसानहरुमा पुऱ्याउने व्यवस्था गर्ने गराउने र सो कार्यक्रमको अनुगमन गर्ने ।
- किसानहरुलाई सफा दुध उत्पादन गर्न प्रसार कार्यक्रम मार्फत् जागरुक गराउने ।
- दुध उत्पादन रेकर्डिङ्ग कार्यक्रम किसान स्तरमा सञ्चालन गरी उत्पादनशील पशुहरुको छनौट गर्ने गराउने र सो कार्यक्रमको अनुगमन गर्ने ।
- विद्यमान दुधको बजार समस्या समाधान गर्न कृषकस्तरमा खुवा, पनिर आदि उत्पादन तथा बजार व्यवस्थापन गर्न सहयोग गर्ने गराउने र सो कार्यक्रमको अनुगमन गर्ने ।
- राजमार्ग तथा शहरी क्षेत्रदेखि टाढा रहेको जिल्लाहरुमा जिल्ला सदरमुकामको आसपासलाई प्राथमिकता दिई गाई भैंसी विकास सम्बन्धि विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने गराउने ।
- उत्तरी भेगका चिज उत्पादन क्षेत्रहरुमा याक तथा चौरी संरक्षण तथा विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्न प्राविधिक सेवा पुराउने ।
- परम्परागत रुपमा तयार गर्ने गरेका दूध पदार्थहरुको गुणस्तरमा बृद्धि गराउने कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सहयोग पुराउने र सो कार्यक्रमको अनुगमन गर्ने ।

- उच्च प्रजनन् मूलका भारतबाट आयातित दुहुना भैंसीहरु थाकेपछि मासुको लागि बिक्री हुने भैंसीहरुलाई पुनर्स्थापन गर्न तत्काल कार्यक्रम तर्जुमा गरी लागू गर्ने ।
- विषयगत तालिम सञ्चालनमा विषय विशेषज्ञको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालिम सञ्चालनमा सहयोग गर्ने ।

२.१.७ राष्ट्रिय चरन तथा पशु आहारा केन्द्र, हरिहरभवन

- चरन तथा खर्क विकास सम्बन्धि राष्ट्रिय नीति तर्जुमा गर्ने ।
- राष्ट्रिय घाँसेवाली (हिउँदै, वर्षे, बहुवर्षे) सम्बन्धी नीति तर्जुमा गर्ने ।
- कृषि उपपदार्थ प्रयोग र पशु आहारा सम्बन्धि राष्ट्रिय नीति तर्जुमा गर्ने ।
- यस केन्द्र अर्न्तगतका फार्महरुमा मूल वीउ उत्पादन र गुणस्तर सम्बन्धी कार्यमा समन्वय गर्ने ।
- राष्ट्रियस्तरमा हुने चरन, घाँसेवाली तथा कृषिजन्य उप-पदार्थको उपभोग, उपयोग तथा पशु आहारा सम्बन्धी प्रयोगात्मक अनुसन्धानमा समन्वय तथा सहयोग गर्ने ।
- राष्ट्रिय तथा अर्न्तराष्ट्रिय संघ, संस्थाहरूसंग समन्वय गरी चरन तथा पशु आहाराको विकास सम्बन्धी आवश्यक कार्यहरु गर्ने ।

यस केन्द्रमा देहाय बमोजिमका प्राविधिक शाखाहरु र कर्मचारी तथा आर्थिक प्रशासन शाखा रहेका छन् ।

घाँसेवाली शाखा

- बहुवर्षीय चरन घाँसको वीउ उत्पादन व्यवस्थापन गर्ने ।
- लेकाली चरन खर्क व्यवस्थापन गर्ने ।
- वन चरन व्यवस्थापन गर्ने: वन विभागसँग समन्वय गरी सिल्भी पास्चर तथा हाईटेन्सन लाईनमुनि, सामुदायिक वन र सामुहिक चरन क्षेत्रहरुमा उपभोक्ता समुहहरुलाई परिचालन गरी चरन विकासका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।
- अधिराज्य भरिका बहुवर्षीय चरन घाँस उत्पादन तथा संरक्षण, खर्क सर्वेक्षण, खर्क सुधार, नियन्त्रित चरीचरन, आदि कार्य गर्ने ।
- केन्द्रीय तथा जिल्लास्तरमा चरन विकास सम्बन्धी कार्य गर्न दक्ष जनशक्तीको उत्पादन र उपयोग गर्ने ।
- प्रत्येक गा.वि.स.हरुमा रहेका सामुदायिक गौचरन क्षेत्रहरुको पहिचान गरी तिनीहरुको व्यवस्थापन स्थानीय उपभोक्ताहरुबाट गराउने ।

वीउ विजन व्यवस्थापन शाखा

- तराई, पहाड, मध्यपहाड क्षेत्रहरुमा हुने हिउँदै तथा वर्षे घाँसेवालीहरुको घाँस विकास र वीउ व्यवस्थापन गर्ने ।
- उत्पादित घाँसेवाली वीउको न्यूनतम गुणस्तर कायम गर्ने, गुण प्रवर्द्धन, गुण नियमन र गुण नियन्त्रणका लागि आवश्यक कार्यहरु गर्ने ।
- घाँसेवाली वीउबृद्धि फार्महरुलाई आवश्यक पर्ने मुल वीउको व्यवस्थापन गर्ने ।
- घाँसेवाली विकासका लागि कृषकहरुको माग अनुसार आवश्यक पर्ने प्रमाणित वीउको श्रोतकेन्द्र विकास

गरी बीउ उत्पादन र विक्रि वितरणको कार्यलाई सहज बानाउने ।

- नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्बाट उन्मोचन गरी सिफारिस गरिएका गुणस्तरीय घाँसेवाली बीउ बीजनको उत्पादन तथा संरक्षण गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- दुग्ध उत्पादक सहकारी संघ संस्थाका सदस्यहरूलाई परिचालन गरी बाह्रै महिना हरियो घाँस उत्पादन गराई घाँसेवाली प्रणालीमा आधारित पशु पालन ब्यवसाय अपनाउन प्रोत्साहित गर्ने ।
- स्थानीय स्तरमा ब्यापकता पाएको गाईबस्तुले बढी रुचाउने खालको स्थानीय घाँसहरूको पहिचान, संरक्षण तथा उत्पादन गर्न जोड दिने ।
- घाँसेवाली उत्पादन तथा बीउ बृद्धि कार्यमा प्राविधिक सहयोग गर्ने ।
- कृषिजन्य उपपदार्थहरूको उपयोग सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
- दाना, दानाको गुणस्तर तथा विभिन्न किसिमका पशु आहाराहरूको विकास तथा व्यवस्थापन गर्ने ।
- पशु आहारा तथा उपपदार्थ विकास सम्बन्धी प्राविधिक सहयोग पुऱ्याउने ।
- केन्द्रको वार्षिक कार्य योजना बनाउने कार्यमा समन्वय गर्ने ।
- केन्द्रको प्रगति विवरण कम्प्यल गर्ने तथा प्रगति विवरण तयार गर्ने ।
- केन्द्रबाट संचालित कार्यक्रमहरूको तथ्यांक राख्ने तथा अद्यावधिक गर्ने ।

यस कार्यालय अन्तर्गत रहेका कार्यगत फार्म तथा प्रयोगशाला र तिनका कार्यहरू निम्न प्रकारका छन् ।

२.१.७(क) चरन तथा घाँसेवाली बीउबृद्धि फार्म, जनकपुर

- जै घाँसको मूल बीउ उत्पादन गर्ने ।
- अन्य उष्ण प्रदेशीय घाँसको मूल बीउ उत्पादन गर्ने ।
- घाँसेवालीको प्रमाणित बीउ उत्पादन गर्न बाह्य श्रोत केन्द्रहरूको स्थापना गर्ने ।
- विषयगत तालिम सञ्चालनमा विषय विशेषज्ञको रुपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालिम सञ्चालनमा सहयोग गर्ने ।
- फार्मबाट उत्पादित उपपदार्थको सदुपयोग गर्न प्रजनन् योग्य जनावर पालन गर्ने ।
- विषयगत तालिम सञ्चालनमा विषय विशेषज्ञ तथा तालिम स्थलको रुपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालिम सञ्चालनमा सहयोग गर्ने ।

२.१.७(ख) चरन तथा घाँसेवाली बीउबृद्धि फार्म, रंजितपुर

- टियोसेन्टी र स्टाईलो घाँसको मूल बीउ उत्पादन गर्ने ।
- अन्य उष्ण प्रदेशीय घाँसको मूल बीउ उत्पादन गर्ने ।
- घाँसेवालीको प्रमाणित बीउ उत्पादन गर्न बाह्य श्रोत केन्द्रहरूको स्थापना गर्ने ।
- फार्मबाट उत्पादित उपपदार्थको सदुपयोग गर्न प्रजनन् योग्य जनावर पालन गर्ने ।
- विषयगत तालिम सञ्चालनमा विषय विशेषज्ञ तथा तालिम स्थलको रुपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालिम सञ्चालनमा सहयोग गर्ने ।

२.१.७(ग) चरन तथा घाँसेवाली बीउबृद्धि फार्म, गौघाट

- बरसिम तथा स्टाईलो घाँसको मूल बीउ उत्पादन गर्ने ।
- अन्य उष्ण प्रदेशीय घाँसको मूल बीउ उत्पादन गर्ने ।

- घाँसेवालीको प्रमाणित बीउ उत्पादन गर्न बाह्य श्रोत केन्द्रहरूको स्थापना गर्ने ।
- फार्मबाट उत्पादित उपपदार्थको सदुपयोग गर्न प्रजनन योग्य जनावर पालन गर्ने ।
- विषयगत तालिम सञ्चालनमा विषय विशेषज्ञ तथा तालिम स्थलको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालिम सञ्चालनमा सहयोग गर्ने ।

२.१.७(घ) राईजोबियम तथा बीउ विजन प्रयोगशाला, जनकपुर

- राईजोबियम उत्पादन तथा बिक्री वितरण गर्ने ।
- घाँसेवाली बीउ विजनको परिक्षण र प्रमाणिकरण गर्ने ।
- राईजोबियमको विभिन्न घाँसेवालीमा नतिजा प्रदर्शन र प्रवर्द्धन गर्ने ।
- विषयगत तालिम सञ्चालनमा विषय विशेषज्ञको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालिम सञ्चालनमा सहयोग गर्ने ।

२.२ पशुपंक्षी वजार प्रवर्द्धन निर्देशनालय, हरिहरमठ

आफ्नो विषय क्षेत्रमा प्राविधिक आधिकारीक निकाय (Technical authority) को रूपमा काम गर्ने र तत्सम्बन्धि सम्पूर्ण जिम्मेवारी वहन गर्ने गरी यस निर्देशनालयको अन्य कार्य विवरण देहाय बमोजिम रहेको छ ।

- सम्बन्धन स्थापित भएका अन्तराष्ट्रिय स्तरका विशिष्ट निकायहरूको स्वदेशमा सम्पर्क बिन्दु (Focal Point) को रूपमा कार्य गर्ने ।
- समान विषयका स्वदेशी गैर सरकारी संस्थासंग सम्बन्ध कायम गरी सहभागितात्मक रूपमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- राष्ट्रिय नीति, रणनीति, योजना तथा वार्षिक कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने कार्यमा अग्रसरता देखाउँदै सो प्रयोजनका लागि विभाग र मंत्रालयको निर्देशनमा रही कार्य गर्ने ।
- ऐन नियमको मस्यौदा तयार पारी पेश गर्ने ।
- कार्यक्रम तर्जुमाको सिलसिलामा मार्गदर्शन तर्जुमा गरी कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने निकायहरूलाई उपलब्ध गराउने ।
- स्वीकृत नीति, योजना वा कार्यक्रम कार्यान्वयनको लागि आवश्यक पर्ने निर्देशिका तथा नर्मस् तयार पारी स्वीकृत गराई कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने निकाय समक्ष पठाउने ।
- वैदेशिक सहायता प्राप्तिका लागि आयोजना प्रस्ताव तयार पारी विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्ने ।
- कार्यक्रम निर्देशनालय आफैले कार्यान्वयन गर्ने वार्षिक कार्यक्रमहरूको तर्जुमा गरी स्वीकृति प्राप्त भएपछि कार्यान्वयनको जिम्मेवारी वहन गर्ने ।
- निर्देशनालयको प्रत्यक्ष मातहतका निकायहरूको वार्षिक कार्यक्रमहरूलाई समन्वय गरी सञ्चालनको व्यवस्था मिलाउने ।
- निर्देशनालयको विषय क्षेत्र समेटिने गरी जिल्लास्तरमा तर्जुमा/कार्यान्वयन गरिने कार्यक्रमका लागि विषयगत प्राविधिक निर्देशिका उपलब्ध गराउने । संचालित कार्यक्रमहरूको राष्ट्रिय स्तरमा अद्यावधिक जानकारी राख्ने ।
- कार्यक्रम कार्यान्वयनको सिलसिलामा आवश्यक पर्ने सामग्री आपूर्तिको व्यवस्था मिलाउने ।
- निर्देशनालयले आफै सञ्चालन गर्ने कार्यक्रम र प्रत्यक्ष मातहतमा रहेका निकायबाट कार्यान्वयन हुने कार्यक्रमहरूको नियमित सुपरिवेक्षण, अनुगमन, मूल्याङ्कन र समिक्षाको व्यवस्था गर्ने र तालुक निकायमा प्रतिवेदन पेश गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।

- अनुसन्धान सम्बन्धी निकायसंग समन्वय र सहकार्य गर्ने ।
- सफल प्राविधिको अनुसरण वा प्रसारको आवश्यक व्यवस्था मिलाउने ।
- राष्ट्रिय एवं अन्तराष्ट्रिय गोष्ठी, बैठक आदिको आयोजना गर्ने र सहभागि हुने ।
- आवश्यक सूचना, जानकारी, तथ्याङ्क आदिको राष्ट्रियस्तरमा अध्यावधिक अभिलेख राख्ने ।
- कार्यरत विषय विशेषज्ञहरूको राष्ट्रिय स्तरमा रोष्टर तयार पार्ने ।
- अन्तर निकाय समन्वयका लागि आवश्यक व्यवस्था गर्ने ।
- विभागबाट विशेष रूपमा सुम्पिएका अन्य कार्यहरू सम्पादन गर्ने ।

यस निर्देशनालय अन्तर्गत रहेका शाखा तथा तिनका कार्यहरू निम्न प्रकारका छन् ।

व्यवसाय प्रवर्द्धन शाखा

पशुजन्य पदार्थसँग सम्बन्धित बजार विकास तथा व्यापार प्रवर्द्धन कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुको साथै मासु, दुध, छाला, ऊन जस्ता पशुजन्य पदार्थहरूको प्रशोधन, उद्योग व्यवस्थापन तथा विकासको लागि प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नु यस शाखाको मुख्य दायित्व हो । अन्य कार्यविवरण निम्नानुसार रहेको छ ।

- गैर सरकारी संस्था तथा स्थानीय निकायहरूसंग सहकार्यको आधारमा पशुपंक्षी हाटबजार तथा उत्पादित दुध, मासु जस्ता पशुजन्य पदार्थको व्यवस्थित बजार स्थापना गर्न आवश्यक पूर्वाधार विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।
- पशुपंक्षी तथा पशुजन्य उपभोग्य वस्तुहरूको स्थानीय माग, आपूर्ति र बजार मूल्य सम्बन्धी सूचना संकलन तथा विश्लेषणद्वारा सुसूचित गरी जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- आधारभूत कार्यनीतिको परिधिभित्र रही बजार विकासका आवधिक योजना, कार्यक्रम तथा नर्मस निर्देशिका तयार गरी कार्यन्वयनको लागि पेश गर्ने ।
- कार्यक्रमहरूको अनुगमन तथा निरिक्षण गरी सुझावसहित प्रतिवेदन पेश गर्ने ।
- संलग्न जनशक्तिहरूको व्यावसायीक एवं प्राविधिक दक्षता अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- गैर—सरकारी संस्था तथा स्थानीय निकायहरूसंग सहकार्यको आधारमा पशु वधशाला, मासु तथा दूध प्रशोधन तथा भण्डारण उद्योग/व्यवसायको वृद्धि विकासका लागि पूर्वाधार निर्माणका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।
- पशुजन्य उद्योगहरूलाई आवश्यक पर्ने कच्चा पदार्थहरूको व्यवस्थापन तथा उद्योग स्थापनाका संभावनाहरूको पहिचान गर्ने साथै उद्योग व्यवसाय सम्बन्धी सूचना संकलन तथा लाभलागत विश्लेषण गरी सर्वसाधारणमा सुसूचित गर्ने व्यवस्था गर्ने ।
- आयात प्रतिस्थापन तथा निर्यात योग्य पशुजन्य उद्योगहरूलाई प्रोत्साहित गर्ने खालका आवधिक योजना, कार्यक्रम तथा नर्मस/निर्देशिका तयार गरी कार्यन्वयनको लागि पेश गर्ने ।
- कार्यक्रमहरूको अनुगमन तथा निरिक्षण गरी सुझावसहित प्रतिवेदन पेश गर्ने ।
- संलग्न जनशक्तिहरूको उद्योग व्यापारमा आधारित व्यावसायीक एवं प्राविधिक दक्षता अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

योजना तथ्यांक तथा विश्लेषण शाखा

पशुपंक्षी तथा मासु, दुध, फुल, छाला, ऊन जस्ता पशुजन्य पदार्थमा आधारित उद्योग व्यवसाय तथा बजारको प्रवर्द्धन गर्न सम्बन्धित शाखाहरूसंग समन्वय राखी योजना तथा बजार विकास कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने र संचालित कार्यक्रमहरूको अनुगमन र विश्लेषण गरी तथ्यांकहरू अध्यावधिक राख्ने र सम्प्रेषण गर्ने यस शाखाको मुख्य दायित्व

हुनेछ । शाखाको अन्य कार्य विवरणहरु निम्न प्रकारका छन् ।

- प्रशोधित पशुजन्य पदार्थको उत्पादन, प्रशोधन, भण्डारण तथा निर्यात व्यवसाय सम्बन्धी लाभ—लागतको तथ्याङ्क अध्यावधिक राखी आर्थिक विश्लेषण गर्ने र सम्बन्धित व्यवसायी तथा उद्यमी पक्षलाई सुसूचित गराउने ।
- सम्भाव्य क्षेत्रहरुको लागि पशुपंक्षी तथा पशुजन्य पदार्थमा आधारित उद्योग व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा बजार सुदृढीकरण गर्न आवधिक आयोजनाहरुको मस्यौदा तयार गर्न सहयोग पुऱ्याउने ।
- पशुपंक्षी हाटवजार, वधशाला तथा पशुजन्य उद्योग व्यवसाय प्रवर्द्धनको लागि प्रचार प्रसारका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्न नर्मस्/निर्देशिका तयार गर्ने ।
- निर्देशनालयको वार्षिक बजेट कार्यक्रम तथा योजना तर्जुमा गर्ने र संचालित कार्यक्रमहरुको अनुगमन गरी प्रगति प्रतिवेदन तयार गरी सम्बद्ध निकायमा पठाउने ।
- हाटवजार तथा प्रशोधन उद्योगहरुबाट उत्पादित पशुजन्य पदार्थको खरिद/विक्रि, बजार मूल्य सम्बन्धमा कृषक, व्यवसायी र सर्वसाधारण उपभोक्ताहरुको जानकारीको लागि संचार माध्यमबाट सूचना प्रवाह गर्ने ।
- पशुजन्य उद्योग र बजार व्यवस्थापन प्रविधि सम्बन्धि जनशक्ति तयार गर्ने ।

२.३ पशु सेवा तालिम तथा प्रसार निर्देशनालय, हरिहरमतन

पशु सेवा तालिम तथा प्रसारसम्बन्धि विषयमा प्राविधिक आधिकारीक निकाय (Technical Authority) को रूपमा काम गर्ने र तत्सम्बन्धी सम्पूर्ण जिम्मेवारी वहन गर्ने । यस निर्देशनालयको अन्य कार्य विवरण देहाय बमोजिम रहे को छ ।

- सम्बन्ध स्थापित भएका अन्तराष्ट्रिय स्तरका विशिष्ट निकायहरुको स्वदेशमा सम्पर्क बिन्दु (Focal Point) को रूपमा कार्य गर्ने ।
- समान विषयका स्वदेशी गैर—सरकारी संस्थासंग सम्बन्ध कायम गरी सहभागितात्मक रूपमा कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
- राष्ट्रिय नीति, रणनीति, योजना तथा वार्षिक कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने कार्यमा अग्रसरता देखाउँदै सो प्रयोजनका लागि विभाग र मन्त्रालयको निर्देशनमा रही कार्य गर्ने ।
- ऐन/नियमको मस्यौदा तयार पारी पेश गर्ने ।
- कार्यक्रम तर्जुमाको सिलसिलामा मार्गदर्शन तर्जुमा गरी कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने निकायहरुलाई उपलब्ध गराउने ।
- स्वीकृत नीति, योजना वा कार्यक्रम कार्यान्वयनको लागि आवश्यक पर्ने निर्देशिका तथा नर्मस् तयार पारी स्वीकृत गराई कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने निकाय समक्ष पठाउने ।
- वैदेशिक सहायता प्राप्तिका लागि आयोजना प्रस्ताव तयार पारी विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्ने ।
- कार्यक्रम निर्देशनालय आफैले कार्यान्वयन गर्ने वार्षिक कार्यक्रमहरु तर्जुमा गरी स्वीकृती प्राप्त भएपछि कार्यान्वयनको जिम्मेवारी वहन गर्ने ।
- निर्देशनालयको प्रत्यक्ष मातहतका निकायहरुको वार्षिक कार्यक्रमहरु बीच समन्वय गरी सञ्चालनको व्यवस्था मिलाउने ।
- निर्देशनालयको विषय क्षेत्र समेटिने गरी जिल्ला स्तरमा तर्जुमा/कार्यान्वयन गरिने कार्यक्रमका लागि विषयगत मार्गदर्शन/निर्देशिका उपलब्ध गराउने । संचालित कार्यक्रमहरुको राष्ट्रिय स्तरमा अद्यावधिक जानकारी राख्ने ।

- कार्यक्रम कार्यान्वयनको सिलसिलामा आवश्यक पर्ने सामग्री आपूर्तिको लागि समन्वय गर्ने ।
- निर्देशनालयले आफै सञ्चालन गर्ने कार्यक्रम र प्रत्यक्ष मातहतमा रहेका निकायबाट कार्यान्वयन हुने कार्यक्रमहरूको नियमित सुपरिवेक्षण, अनुगमन, मूल्यांकन, समीक्षाको व्यवस्था गर्ने र तालुक निकायमा प्रतिवेदन पेश गर्ने ।
- अनुसन्धान गर्ने निकायहरू (Research Institutions) संग समन्वय र सहकार्य गरी सफल प्रविधिको अनुसरण वा प्रसारको आवश्यक व्यवस्था मिलाउने ।
- राष्ट्रिय एवं अन्तरराष्ट्रिय गोष्ठी, बैठक आदि आयोजना गर्ने तथा सहभागी हुने ।
- आवश्यक सूचना, जानकारी, तथ्यांक आदिको राष्ट्रिय स्तरमा अद्यावधिक अभिलेख राख्ने ।
- विषय विशेषज्ञहरूको राष्ट्रिय स्तरमा रोष्टर तयार पार्ने ।
- अन्तरनिकाय समन्वयका लागि आवश्यक व्यवस्था गर्ने ।
- मन्त्रालय वा विभागबाट विशेष रूपमा सुम्पिएका अन्य कार्यहरू सम्पादन गर्ने ।

तालिम तथा जनशक्ति शाखा

पशु सेवा प्रसार कार्यक्रम कृषक समूह/समितिको माध्यमबाट संचालित भैरहेको र यस्ता कृषक संस्थाहरूको संस्थागत विकास/सहकारीकरण, क्षमता अभिवृद्धि, आत्मनिर्भरता सम्बन्धि कार्यक्रमहरूको पहिचान, नर्मसूहरूको तर्जुमा एवं प्राविधिक सरसल्लाह उपलब्ध गराउने ।

- पशुपालक कृषक, उद्यमी, फिल्ड स्तरमा कार्यरत प्राविधिकहरू (प्रसारकर्मीहरू) लाई आवश्यक एवं उपयोगी हुने प्रचार प्रसार एवं शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालनमा समन्वय गर्ने । रेडियो, टेलिभिजन मार्फत् लक्षित समूहको लागि दुरशिक्षा कार्यक्रम पहिचान, सञ्चालन एवं समन्वयको व्यवस्था मिलाउने ।
- पशुपालन क्षेत्रका प्रविधिहरू कृषक/उद्यमीहरू समक्ष पुर्याउन अनुसन्धान संस्थाहरूसंग सहकार्य गरी प्रसार र अनुसन्धानको अन्तरसम्बन्धमा प्रभावकारीता ल्याई स्तरीय सेवा प्रवाहमा टेवा पुऱ्याउने ।
- तालिम निर्देशनालय एवं क्षेत्रीय तालिम केन्द्रहरूबाट सञ्चालन हुने अधिकृत, प्रा.स./ना.प्रा.स., उद्यमी तथा कृषक स्तर तालिमको लागि तालिम म्यानुअल एवं श्रव्य/दृष्य सामाग्रीहरू तयार गर्ने र प्रकाशन तथा वितरणको व्यवस्था मिलाउने ।
- अन्तरराष्ट्रिय संघ/संस्था तथा गैर-सरकारी संघ/संस्थाहरूसंग सम्पर्क एवं समन्वय राखी पशु सेवा सम्बन्धी ज्ञान/सीप एवम् अनुभवको आदानप्रदानद्वारा सेवा प्रवाहमा स्तरीयता बढाउन टेवा पुऱ्याउने ।
- पशु सेवा तालिम कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन तालिमको आवश्यकता पहिचान, सञ्चालन तथा प्रभावकारिता आँकलन प्रकृया तय गर्ने । कृषक, उद्यमी, फिल्ड स्तरमा कार्यरत प्राविधिकहरूको तालिम नर्मसूहरू बनाउने एवं तालिम सम्बन्धि प्राविधिक सरसल्लाह उपलब्ध गराउने ।
- पशुपालक कृषक, उद्यमी, फिल्ड स्तरमा कार्यरत प्राविधिक र विषय विशेषज्ञहरूको सीप एवम् दक्षता अभिवृद्धि गर्न आवश्यक एवं उपयोगी तालिम कार्यक्रम सञ्चालन एवम् समन्वय गर्ने ।
- पशु सेवा तालिमको पाठ्यक्रम तर्जुमा, परिमार्जन एवम् नियमन सम्बन्धि कार्यहरू संयोजन गर्ने ।
- तालिम निर्देशनालय एवं क्षेत्रीय तालिम केन्द्रहरूबाट सञ्चालन हुने अधिकृत स्तर, प्रा.स./ना.प्रा.स., उद्यमी र कृषक स्तर तालिमको म्यानुअल एवं श्रव्य/दृष्य सामाग्रीहरू तयार तथा परिमार्जन कार्यमा सहयोग गर्ने ।

- अन्तरराष्ट्रिय संघ/संस्था र गैर सरकारी संघ/संस्थाहरूसंग सम्पर्क एवं समन्वय राखी तालिम सम्बन्धी ज्ञान/सिप एवम् अनुभवको आदानप्रदानबाट तालिमको समग्र स्तरीयता बढाउने ।

यस निर्देशनालय अन्तर्गत रहेका क्षेत्रीय पशु सेवा तालिम केन्द्र र तिनका कार्यहरु निम्न प्रकारका छन् ।

- २.३(क) क्षेत्रीय पशु सेवा तालिम केन्द्र, विराटनगर
- २.३(ख) क्षेत्रीय पशु सेवा तालिम केन्द्र, जनकपुर
- २.३(ग) क्षेत्रीय पशु सेवा तालिम केन्द्र, पोखरा
- २.३(घ) क्षेत्रीय पशु सेवा तालिम केन्द्र, नेपालगंज
- २.३(ङ) क्षेत्रीय पशु सेवा तालिम केन्द्र, धनगढी

क्षेत्रीय पशु सेवा तालिम केन्द्रका कार्यहरु

- क्षेत्र अन्तर्गत पशु सेवा सम्बन्धी कृषक स्तरीय एवं प्रा.स./ना.प्रा.स.स्तरीय तालिम सञ्चालन गरी उन्नत पशुपालन सम्बन्धी ज्ञान/सीप हस्तान्तरण गर्ने ।
- विषयगत विशिष्टताका आधारमा राष्ट्रिय स्तरको तालिम सञ्चालन गर्ने Venue को रूपमा कार्य गर्ने ।
- जिल्ला स्तरमा सञ्चालन हुने कृषक तालिमको लागि तालिम आवश्यकता पहिचान, पाठ्यक्रम तर्जुमा एवं तालिम सञ्चालन सम्बन्धी प्राविधिक सेवा उपलब्ध गराउने ।
- संचालित तालिमको फलोअप, सुपरिवेक्षण तथा मूल्यांकन गरी तालिम प्रभावकारीतामा बृद्धि ल्याउने ।
- पशु सेवा सम्बन्धी तालिम सञ्चालन, प्रभावकारीता अध्ययन, प्रशिक्षार्थी एवं प्रशिक्षक छनौटका आधारहरु तय गर्न अन्य सरकारी तथा गैर-सरकारी निकायहरूसंग सम्पर्क तथा समन्वय गर्ने ।
- पाठ्यक्रम परिमार्जन, प्रशिक्षण सामाग्री तथा विधिहरुको उपयोगिता सम्बन्धमा तालिम निर्देशनालयलाई समायानुकूल पृष्ठपोषण उपलब्ध गराई निरन्तर सुधारमा टेवा पुऱ्याउने ।

२.८ पशु स्वास्थ्य निर्देशनालय, त्रिपुरेश्वर

पशु स्वास्थ्यको क्षेत्रमा आधिकारिक राष्ट्रिय भेटेरिनरी निकाय (National Veterinary Authority) को रूपमा काम गर्ने र तत्सम्बन्धी सम्पूर्ण जिम्मेवारी वहन गर्ने । यस निर्देशनालयको अन्य कार्य विवरण देहाय बमोजिम हुनेछ ।

- पशु स्वास्थ्य सम्बन्धी नीति, निर्देशिका तथा नर्मस् तर्जुमा गर्ने ।
- जनस्वास्थ्यसँग सम्बन्धित तथा आर्थिक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण रोगहरुको नियन्त्रण तथा उन्मूलन गर्ने कार्यक्रम तर्जुमा गरी लागू गर्ने ।
- पशु स्वास्थ्य सम्बन्धी आवश्यक ऐन, नियमहरुको प्रस्तावना गर्ने र विद्यमान ऐन, नियमहरुमा समय सापेक्ष परिमार्जन गर्ने ।
- पशुपंक्षीका आकस्मिक रोगहरुको अन्वेषण, उपचार, रोकथाम, नियन्त्रण तथा उन्मूलनको कार्ययोजना तयार गरी लागू गर्ने ।
- नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् लगायत अन्य अनुसन्धान संस्थाहरूसंग समन्वय राखी समन्वयात्मक पशु स्वास्थ्य अन्वेषण तथा अनुसन्धानमा सहभागी हुने ।
- अधिराज्यका पशु सेवा कार्यालय तथा पशु स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित निकायहरुलाई प्राविधिक सहयोग तथा समन्वय गरी क्षमता विकास गर्ने ।
- पशु स्वास्थ्य सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय संघ/संस्थाहरूसंग समन्वय गरी प्रविधि, श्रोत तथा सूचनाहरुको आदानप्रदान गर्ने ।

यस निर्देशनालयका शाखाहरु र तिनका कार्यहरु निम्न प्रकारका छन् ।

रोग नियन्त्रण तथा पशु कल्याण शाखा

- माहामारीको रूपमा देखा पर्ने पशुपंक्षीका रोगहरुको रोकथाम, नियन्त्रण तथा उल्मूलनका कार्य योजनाहरु तर्जुमा गर्ने ।
- उन्मूलन भैसकेका रोगहरु पूनरुत्थान हुन नदिन आकस्मिक तयारी (Emergency preparedness) रहने व्यवस्था मिलाउने ।
- Transboundary Animal Diseases (TADs) को रोकथाम र नियन्त्रणकोलागि व्यवस्था मिलाउने ।
- पशुपंक्षी प्रति हुने निर्दयीता (Animal Cruelty) र Animal Welfare सम्बन्धी नीति निर्देशिका तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने ।

सेवा समन्वय तथा नियमन शाखा

- केन्द्रीय, क्षेत्रीय तथा जिल्ला स्तरमा सञ्चालन हुने पशु स्वास्थ्य सेवा सम्बन्धी कार्यक्रमहरुको समन्वय गर्ने ।
- पशुस्वास्थ्य सम्बन्धी ऐन/नियम कार्यान्वयन गर्ने ।

योजना तथा मूल्यांकन शाखा

- पशुस्वास्थ्य कार्यक्रमहरुको तर्जुमा गर्ने
- पशुस्वास्थ्य कार्यक्रमहरुको पशु सेवाका अन्य कार्यक्रमहरुसँग समन्वय गर्ने र अभिलेख राख्ने ।
- पशु स्वास्थ्य सम्बन्धी जनशक्ति विकास गर्ने ।

यस निर्देशनालय अन्तर्गत रहेका कार्यालयहरु र तिनका कार्यहरु निम्न प्रकारका छन् ।

२.४.१ केन्द्रीय पशु चिकित्सालय, त्रिपुरेश्वर

- पशु चिकित्सामा विशेषज्ञ सेवा उपलब्ध गराउने ।
- पशु चिकित्सकहरुलाई विशेष चिकित्सा प्रविधि हस्तान्तरण गर्ने
- पशु चिकित्सा सेवा विस्तार गर्न सरकारी तथा निजी क्षेत्रका पशु चिकित्साकर्मीलाई तालिम दिने ।
- पशुपंक्षीलाई शल्य चिकित्सा सेवा उपलब्ध गराउने ।
- आधुनिक शल्य चिकित्सा प्रविधि अनुसरण र प्रसारण गर्ने ।
- पशुपंक्षीका रोगव्याधिको निदान गर्ने ।
- पशुपंक्षीलाई औषधोपचार सेवा उपलब्ध गराउने ।
- आधुनिक मेडिकल चिकित्सा प्रविधि अनुसरण र प्रसारण गर्ने ।
- पशुपंक्षीलाई थेरिओजेनोलोजिकल विशेष उपचार सेवा उपलब्ध गराउने ।
- आधुनिक थेरिओजेनोलोजिकल चिकित्सा प्रविधि अनुसरण र प्रसारण गर्ने ।

२.४.२ भटेरिनरी ईपिडेमियोलोजी केन्द्र, त्रिपुरेश्वर

- पशु रोग तथा जनस्वास्थ्यसँग सम्बन्धीत रोगहरुको बस्तुस्थिति (Epidemiological Status) अध्यावधिक राख्ने ।
- पशु रोग नियन्त्रणमा प्रभावकारी रणनीति विकास गर्ने ।

- विदेशमा देखिएका नयाँ संक्रामक रोगहरू (Emerging, Re-emerging & Transboundry Animal Disease) भित्रिई हुने संभावित खतराको विश्लेषण गरी समयमै सूचना प्रवाह गर्ने ।
- विश्व पशु स्वास्थ्य संगठन (OIE) लगायत अन्य अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरूद्वारा निर्धारित पशु स्वास्थ्य सम्बन्धी सूचना नियमित रूपमा आदानप्रदान गर्ने ।
- पशु स्वास्थ्य सम्बन्धि अभिलेख अद्यावधिक गरी राख्ने ।
- अभिलेखहरूको विश्लेषण गरी आवश्यकतानुसार राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रका सम्बन्धित निकायमा जानकारी गराउने ।

२.४.३ भेटेरिनरी गुणस्तर तथा औषधी व्यवस्थापन कार्यालय, त्रिपुरेश्वर

भेटेरिनरी गुणस्तर प्रयोगशाला

- आयातित तथा स्वदेशमा उत्पादन हुने भेटेरिनरी औषधी, भ्याक्सिन, एण्टिजेन, सिरम, डाएग्नोस्टिक्स आदिको गुणस्तर परिक्षण तथा विश्लेषण गर्ने ।
- गुणस्तर कायम गर्न Protocol तयार गरी लागू गर्ने ।
- भेटेरिनरी गुणस्तर नियमन सम्बन्धी कार्ययोजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने ।
- प्रचलित ऐन/नियमहरूको पालना गर्न गराउन आवश्यक प्राविधिक सहयोग पुऱ्याउने ।
- पशुपंक्षी तथा पशुजन्य उत्पादन र पशुपंक्षीको स्वास्थ्यमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने औषधि, भ्याक्सिन, डाएग्नोस्टिक्स तथा वायोलोजीकल्स जस्ता उत्पादन सामाग्रीहरूको गुणस्तर कायम राख्न मापदण्ड तयार गर्ने ।
- पशुपंक्षी तथा पशुजन्य उत्पादन र पशुपंक्षीको स्वास्थ्यमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने उत्पादन सामग्रीहरूको गुणस्तरीयता प्रयोगशालामा परिक्षण गर्ने ।

औषधी व्यवस्थापन शाखा

- भेटेरिनरी औषधि, जैविक पदार्थ, खाद्य योगशिल वा वृद्धिवर्धक पदार्थहरूको आयात निर्यात तथा उपयोगसम्बन्धी नीति तर्जुमा गर्ने ।
- पशुपंक्षीका रोगको निदान, उपचार वा रोकथाम गर्न, शारिरिक बनावट वा प्रकृत्यालाई असर पार्न प्रयोग गरिने पशु औषधि, जैविक पदार्थ, खाद्य योगशिल वा वृद्धिवर्धक पदार्थ उत्पादन गर्ने उद्योगहरू र त्यसका उत्पादनहरूको नियमन गर्ने ।
- भेटेरिनरी औषधि, जैविक पदार्थ, खाद्य योगशिल वा वृद्धिवर्धक पदार्थहरूको उत्पादन मापदण्ड अनुरूप भए नभएको नियमन तथा अनुगमन गर्ने ।
- भेटेरिनरी औषधि, जैविक पदार्थ, खाद्य योगशिल वा वृद्धिवर्धक पदार्थको उत्पादन, बिक्री वितरण, आयात निर्यात नियमन गर्न सिफारिस तथा अनुमति पत्र प्रदान गर्ने ।

२.४.४ भेटेरिनरी जनस्वास्थ्य कार्यालय, त्रिपुरेश्वर

- पशुपंक्षी तथा मानिस बीच सर्ने जुनोटिक रोगहरूको पहिचान, रोकथाम, नियन्त्रण तथा उन्मूलन गर्ने कार्य योजना तय गर्ने ।
- पशुपंक्षी तथा पशुपंक्षीजन्य उत्पादनबाट जनस्वास्थ्यमा पर्ने प्रतिकूल प्रभावको रोकथाम गर्न जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।
- पशुजन्य भोजनमा आधारित तथा जुनोटिक रोगहरूको अभिलेख अद्यावधिक राख्ने ।
- पशु बधशाला तथा मासु जाँच ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने ।

२.४.५ केन्द्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशाला, त्रिपुरेश्वर

पशु रोग अन्वेषण तथा निदानको क्षेत्रमा आधिकारिक राष्ट्रिय निकाय (National Technical Authority) को रूपमा काम गर्ने र तत्सम्बन्धी सम्पूर्ण जिम्मेवारी वहन गर्ने । यस प्रयोगशालाको अन्य कार्य विवरण देहाय बमोजिमको छ ।

- पशु रोग अन्वेषणको लागि रिफरल सेन्टरको रूपमा कार्य गर्ने ।
- रोग निदान सेवालाई प्रभावकारी तथा विस्तार गर्न नीति तथा कार्ययोजना तर्जुमा गर्ने ।
- प्रयोगशाला प्रविधिलाई Standardize गरी सरकारी तथा निजी क्षेत्रको समेत संलग्नतामा सेवा विस्तार गर्ने ।
- रोग निदान प्रविधिलाई समय सापेक्ष विकास गरी प्रभावकारी बनाउने ।
- पशुपंक्षिका रोग निदान गर्न आवश्यक Reagents तथा Diagnostics तयार गर्ने ।
- राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रयोगशालाहरूसँग समन्वय गरी रोग निदान, अन्वेषण तथा नियन्त्रण प्रकृत्यालाई Harmonize गर्ने ।
- जनस्वास्थ्य तथा राष्ट्रिय दृष्टिकोणबाट सम्बेदनशील देखिएका जैविक तत्वहरूको संरक्षण, संचय तथा समुचित उपयोगको व्यवस्था मिलाउने ।
- रोग परिक्षणको लागि देशबाट संकलन गरिने विभिन्न जातीका राष्ट्रिय जैविक श्रोतहरूको (सिरम, एण्टिजेन) संकलन, समन्वय र समुचित उपयोग गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् लगायत अन्य अनुसन्धान संस्थाहरूसँग समन्वय राखी पशु रोग अन्वेषण तथा अनुसन्धानमा सहभागी हुने ।

यस प्रयोगशालाका शाखाहरू र तिनका कार्यहरू निम्न प्रकारका छन् ।

- क) माइक्रोबायोलोजी: जीवाणु, विषाणु तथा दुसीबाट उत्पन्न रोगको निदान, अन्वेषण र पहिचान गर्ने ।
- ख) प्याथोलोजी: शव परिक्षण, तन्तु परिक्षण गरी पशु पंक्षिका रोग निदान गर्ने ।
- ग) प्यारासाईटोलोजी: पशु पंक्षिको रगत, बाह्य तथा आन्तरीक परजीविको पहिचान तथा निदान गर्ने ।
- घ) सिरोलोजी: अधिराज्यका विभिन्न स्थानबाट संकलन हुने सिरमको परिक्षण र भण्डारण गर्ने । पशुपंक्षिका महत्वपूर्ण रोगहरूको अनुगमन तथा सर्वेक्षण गर्ने ।
- ङ) वायोकेमेष्ट्रि तथा हेमाटोलोजी: यस शाखा अन्तरगत विभिन्न मिनरल, शुक्ष्मत्व, विषादी, एन्टीवायोटिक अवशेषको रक्त परिक्षण गर्ने ।
- च) मलिकुलर बायोलोजी: मलीकुलर बायोटेक्नोलोजीको माध्यमबाट पशुपंक्षिका रोगको छिटो र सुरक्षित तरिकाले विशेष परिक्षण गर्ने ।
- छ) प्रशिक्षण प्रयोगशाला: पशु स्वास्थ्य सेवा संग सम्बन्धित अधिकृत, टेक्नीसियनलाई प्रयोगशाला प्रविधिको तालिम दिने ।
- ज) रेविज: रेविज रोगको निदान गर्ने ।

यस प्रयोगशाला अन्तर्गत अधिराज्यका विभिन्न स्थानमा रहेका प्रयोगशालाहरू र तिनका कार्यहरू निम्न प्रकारका छन् ।

२.४.५(क) राष्ट्रिय पंक्षी रोग अन्वेषण प्रयोगशाला, चितवन

कुखुरापालनमा भएको व्यावसायीकरणको साथै नयाँ रोगहरूको प्रकोपको कारण कुखुरापालक कृषक तथा उद्यमीहरूबाट

रोग निदान सेवाको लागि लामो समयदेखि एक छुट्टै प्रयोगशालाको माग हुँदै आएको साथै नवौं योजनामा पनि पंक्षी रोग निदान प्रयोगशाला सेवा उपलब्ध गराउने अवधारण अनुरूप चितवन जिल्लामा प्रयोगशाला स्थापना गरी अधिराज्यभर विषय विशेषज्ञ सेवा पुऱ्याउन यो कार्यालय प्रस्तावना भएको हो । यसका प्रमुख कार्यहरु तल उल्लेख गरिएको छ ।

- पंक्षी रोगहरुको अन्वेषण गर्ने ।
- पंक्षी रोग अन्वेषणको लागि रिफरल प्रयोगशालाको रुपमा कार्य गर्ने ।

२.४.५(ख) क्षेत्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशाला, विराटनगर

२.४.५(ग) क्षेत्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशाला, जनकपुर

२.४.५(घ) क्षेत्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशाला, पोखरा

२.४.५(ङ) क्षेत्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशाला, नेपालगंज

२.४.५(च) क्षेत्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशाला, धनगढी

क्षेत्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशालाहरुको प्रमुख कार्यहरु:

- पशु रोग अन्वेषण गर्ने ।
- क्षेत्रीय स्तरमा रोग अन्वेषणको निम्ति Protocol तयार गर्ने ।
- उच्चस्तरको रोग अन्वेषण प्रविधि कार्यान्वयन गर्ने ।
- पशुपंक्षीका रोग नियन्त्रण गर्ने कार्यमा सहयोग गर्ने ।
- प्रयोगशाला प्रविधि हस्तान्तरण गर्ने ।

२.४.६ केन्द्रीय जैविकी उत्पादन प्रयोगशाला, त्रिपुरेश्वर

भेटेरिनरी भ्याक्सिन तथा जैविक पदार्थको उत्पादन तथा विकासको लागि राष्ट्रिय निकाय (National Institute for Biologicals) को रुपमा काम गर्ने र तत् सम्बन्धी सम्पूर्ण जिम्मेवारी वहन गर्ने । यस प्रयोगशालाको विस्तृत कार्य विवरण देहाय बमोजिमको छ ।

- राष्ट्रिय आवश्यकता अनुसार भेटेरिनरी भ्याक्सिन तथा सिरमको आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने ।
- भ्याक्सिन उत्पादनमा विविधिकरण तथा गुणस्तर सुधार गर्ने ।
- राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रयोगशालाहरूसंग समन्वय गरी भ्याक्सिन उत्पादन प्रविधिलाई Harmonize तथा Standardize गरी परिमार्जित Production Protocol तयार गर्ने ।
- भ्याक्सिन तथा सिरम उत्पादन गर्न आवश्यक सिडहरुको संरक्षण तथा व्यवस्थापन गर्ने ।
- भ्याक्सिन उत्पादन गर्न चाहने निजी उद्यमीहरुलाई प्रविधि हस्तान्तरण गर्न सहयोग गर्ने ।
- भ्याक्सिन तथा सिरम उत्पादन, आयात निर्यातको राष्ट्रिय नीति तथा मापदण्ड तयार गर्न सहयोग गर्ने ।
- राष्ट्रिय आवश्यकता अनुसार जनस्वास्थ्यसँग सरोकार राख्ने अन्य भ्याक्सिनहरुको उत्पादन गर्ने ।
- भ्याक्सिन तथा सिरम आपूर्ति व्यवस्था गर्ने ।
- पशुपंक्षीको प्रमुख संक्रामक रोग विरुद्ध खोपहरु उत्पादन गर्ने ।
- खोप उत्पादनका नविनतम प्रविधिहरुको विकास गरी नयाँ खोपहरुको उत्पादन गर्ने ।
- पशु रोग नियन्त्रणका लागि चाहिने जैविक पदार्थहरु उत्पादन गर्ने ।
- भ्याक्सिन तथा जैविक पदार्थ आपूर्ति गर्ने ।
- खोपको आवश्यक सिड तथा सेल लाइनहरुको संरक्षण र सम्वर्धन गर्ने ।

- खोपहरु उत्पादनको लागि आवश्यक कच्चा पदार्थहरुको खरिद तथा संचयको व्यवस्थागर्ने
- पंक्षीहरुको खोप उत्पादन कार्य गर्ने ।
- टिस्यूकल्चर र विषाणुजन्य खोप उत्पादन गर्ने ।
- जीवाणुजन्य खोपहरु उत्पादन गर्ने ।
- रोग नियन्त्रण गर्न विभिन्न प्रकारका सिरमहरुको उत्पादन गर्ने ।
- प्रयोगशाला जनावरहरुको प्रजनन तथा पालन पोषणको व्यवस्था मिलाउने ।
- आवश्यकता अनुसार विभिन्न प्रयोगशालालाई ल्याव एनिमल आपूर्ति गर्ने ।
- वार्षिक कार्यक्रमहरु तय गर्ने ।
- प्रगती प्रतिवेदन तयार पार्ने ।
- खोपहरुको विक्री वितरण सम्बन्धी आवश्यक व्यवस्था गर्ने ।
- उत्पादित खोपहरुको विक्री वितरण व्यवस्था गर्ने ।
- बजार विस्तार तथा प्रचारप्रसार कार्य गर्ने ।

२.४.७ रेबिज भ्याक्सिन उत्पादन प्रयोगशाला, त्रिपुरेश्वर

- रेबिज भ्याक्सिन उत्पादन गर्ने ।
- रेबिज भ्याक्सिन उत्पादनका लागि टिस्यूकल्चर प्रविधिको विकास गर्ने ।
- रेबिज भ्याक्सिन आपूर्ति व्यवस्था गर्ने ।

२.४.८ राष्ट्रिय खोरेत तथा महामारी रोग प्रयोगशाला, बढानिलकण्ठ

- खोरेत रोगको भाईरसको टाईपिंग गरी क्यारेक्टराईजेशन गर्ने ।
- खोरेत भ्याक्सिन आपूर्तिको व्यवस्था मिलाउने ।
- खोरेत तथा अन्य महामारी रोगको रोकथाम तथा नियन्त्रणको लागि कार्ययोजना तयार पार्ने ।
- महामारी रोग सम्बन्धि सूचना संकलन तथा सम्प्रेषण गर्ने ।
- महामारी रोगको पहिचान, रोकथाम तथा नियन्त्रण गर्ने ।

२.४.९ केन्द्रीय पशु क्वारेन्टाईन कार्यालय, हरिहरभवन

पशु क्वारेन्टाईनको क्षेत्रमा कानूनी तथा प्राविधिक आधिकारिक राष्ट्रिय निकाय (National Technical Authority) को रुपमा काम गर्ने र सो सम्बन्धी सम्पूर्ण जिम्मेवारी वहन गर्ने गरी यस कार्यालयको कार्य विवरण देहाय बमोजिमको छ ।

- निर्धारित गुणस्तर अनुसारका पशुपंक्षी तथा पशुजन्य पदार्थको मात्र आयात निर्यात गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- पशु, पशुजन्य पदार्थ तथा पशु उत्पादन सामग्रीको माध्यमबाट भित्रिन सक्ने पशुरोगहरुको प्रवेश रोक्न विद्यमान ऐन नियमको कार्यान्वयनको साथै पशु क्वारेन्टाईनको समुचित व्यवस्थापन गर्ने ।
- विश्व व्यापार संगठन (WTO) को Sanitary and Phyto-sanitary मापदण्ड अनुरूप पशु क्वारेन्टाईन प्रकृत्यालाई अद्यावधिक गरी पशुपंक्षी र पशुजन्य पदार्थको गुणस्तर नियमन, मापदण्ड निर्धारण, ऐन नियमको प्रस्तावनाको साथै सो सम्बन्धी नीति तय गर्ने ।
- रोगहरु एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा सर्न नदिन आन्तरिक क्वारेन्टाईनलाई प्रभावकारी रुपमा सञ्चालन गर्ने ।
- पशु क्वारेन्टाईन कार्यालय, चेकपोष्ट, स्थल (होल्डिङ्ग यार्ड) र नाकाहरुको समयानुकूल स्थापना तथा स्थानान्तरण गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाउने ।

यस कार्यालय अन्तर्गत निम्न क्वारेन्टाईन कार्यालयहरू रहनेछन् ।

- २.४.९(क) पशु क्वारेन्टाईन कार्यालय, काकडभिट्टा (ईलाम, भूपा, ताप्लेजुंग)
- २.४.९(ख) पशु क्वारेन्टाईन कार्यालय, विराटनगर (मोरंग, सुनसरी, सप्तरी, सिराहा)
- २.४.९(ग) पशु क्वारेन्टाईन कार्यालय, जनकपुर (धनुषा, महोत्तरी, सर्लाही)
- २.४.९(घ) पशु क्वारेन्टाईन कार्यालय, काठमाण्डौ (त्रि.अ. विमानस्थल, तातोपानी, रसुवा, चितवन)
- २.४.९(ङ) पशु क्वारेन्टाईन कार्यालय, विरगंज (रौतहट, वारा, पर्सा)
- २.४.९(च) पशु क्वारेन्टाईन कार्यालय, भैरहवा (नवलपरासी, कपिलवस्तु, रुपन्देही)
- २.४.९(छ) पशु क्वारेन्टाईन कार्यालय, नेपालगंज (दाङ्ग, बाँके, बर्दिया)
- २.४.९(ज) पशु क्वारेन्टाईन कार्यालय, गड्डाचौकी (कैलाली, कञ्चनपुर, डडेल्धुरा, वैतडी, दार्चुला)

नोट: उत्तरी सिमावर्ती क्षेत्रका क्वारेन्टाईन नाकाहरू नेपाल(चीन संयुक्त टोलीले तोके अनुसार हुनेछ ।

क्वारेन्टाईन कार्यालयहरूले निम्नानुसारका कार्यहरू गर्नेछन् :

- पैठारी हुने पशु, पशुजन्य पदार्थ तथा पशु उत्पादन सामग्रीको निरिक्षण गरी क्वारेन्टाईन प्रमाण पत्र प्रदान गर्ने ।
- निकाशी हुने पशु, पशुजन्य पदार्थ तथा पशु उत्पादन सामग्रीहरूको आवश्यकता अनुसार स्वास्थ्य/सेनेटरी प्रमाणपत्रहरूको जाँच गरी निर्यात गर्न सहयोग पुऱ्याउने ।
- रोगी भएको शंका लागेमा वा अस्वस्थकर पशु, पशुजन्य पदार्थ तथा पशु उत्पादन सामग्री सिमानामा वा कुनै निश्चित ठाउँमा आईसोलेसन गरी रोग मुक्त वा स्वस्थकर भएको अवस्थामा मात्र पैठारी निकाशी गर्न प्रमाण पत्र प्रदान गर्ने ।
- क्वारेन्टाईनसम्बन्धि कार्यक्रम तथा ऐन नियम लागू गर्ने तथा उलंघन गर्ने व्यक्ति उपर मुद्दा दायर गर्ने ।
- संक्रामक पशु रोगबाट ग्रसित वस्तुको तह लगाउने र उक्त स्थल र पारवहनको साधनको निःसंक्रमण गर्ने ।
- स्थानीय स्तरमा भंसार, प्रहरी, स्थानीय जनप्रतिनिधी, जनता र व्यापारी आदिसंग समन्वय गरी क्वारेन्टाईन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- ऐन नियम तथा मार्गदर्शन अनुरूप तोकिएको क्वारेन्टाईन क्षेत्रमा पशु क्वारेन्टाईनको व्यवस्थापन गर्ने ।

२.५ क्षेत्रीय निर्देशनालय पशु सेवा निर्देशनालय

- २.५.१ क्षेत्रीय पशु सेवा निर्देशनालय, विराटनगर
- २.५.२ क्षेत्रीय पशु सेवा निर्देशनालय, हरिहरभवन
- २.५.३ क्षेत्रीय पशु सेवा निर्देशनालय, पोखरा
- २.५.४ क्षेत्रीय पशु सेवा निर्देशनालय, सुर्खेत
- २.५.५ क्षेत्रीय पशु सेवा निर्देशनालय, दिपायल

क्षेत्रीय पशु सेवा निर्देशनालयका कार्यहरू

- क्षेत्र अन्तरगत संचालीत पशु सेवा इकाइहरूको कार्यक्रम सञ्चालनमा समन्वय तथा सहजता ल्याउने ।
- नियमीत विषय विशेषज्ञतायुक्त सूपरिवेक्षण अनुगमन तथा प्राविधिक निर्देशन दिने ।
- अन्तरगतका निकायहरू (जिल्ला पशु सेवा कार्यालयहरू) मा प्रशासनिक तथा आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियन्त्रण तथा अनुशासन पालना गराउने ।
- पशु सेवा सम्बन्धी विभिन्न निकायहरू विच सम्पर्क तथा समन्वय स्थापीत गरी (पशु विमा, ऐन नियम

कार्यान्वयन, साधन श्रोतको साभेदारी इत्यादि) लक्षित वर्गलाई स्तरीय सेवा टेवा प्रदान गर्ने ।

- क्षेत्र अन्तरगत पशु सेवा कार्यक्रम सञ्चालनको क्रममा आवश्यक उन्नत पशुपंक्षी, वीउ, भ्याक्सिन, औषधि आदिको माग आपूर्ति एवं श्रोत मिलान (Resource Matching) गरी कार्यक्रम सञ्चालनमा सहजता प्रदान (Facilitate) गर्ने ।

१.६ जिल्ला पशु सेवा कार्यालयहरू

प्रत्येक क्षेत्रीय पशु सेवा निर्देशनालय अन्तर्गत सम्बन्धीत क्षेत्र भित्रका जिल्ला पशु सेवा कार्यालयहरू रहेका छन् । यसरी ७५ जिल्लामा ७५ वटा जिल्ला पशु सेवा कार्यालय रहेका छन् । जिल्लामा पशु सेवा सम्बन्धी सम्पूर्ण कार्यहरू उक्त निकायहरूबाट सञ्चालन हुनेछन् । यस भित्र अधिकृतको दरबन्दी रहेका सेवाकेन्द्र क र अधिकृतको दरबन्दी नभएको सेवाकेन्द्र ख गरी ९९९ वटा सेवाकेन्द्रको व्यवस्था भएको छ । यस विभागको संगठन चार्ट अनुसूची २ मा दिईएको छ ।

पकेट प्याकेजको अवधारणा

दीर्घकालीन कृषि योजनाको लक्ष्य अनुरूप आगामी २० वर्षभित्र दूध, मासु र फुल उत्पादनमा आत्मनिर्भरता हासिल गरी निकासी प्रवर्द्धन समेत गरिने छ भन्ने रहेको र यसै अवधिभित्र पशुजन्य उत्पादनको वार्षिक वृद्धि दर हालको ३.९ प्रतिशतबाट ६.७ प्रतिशत पुऱ्याई पशुपालन क्षेत्रबाट राष्ट्रिय कृषि ग्राहस्थ उत्पादनमा हालको ३१ प्रतिशतबाट ४५ प्रतिशत पुऱ्याउने दीर्घकालिन लक्ष्य रहेको थियो ।

आ.व. २०५४/५५ बाट दीर्घकालिन कृषि योजना (एपिपि) शुरुवात भई जिल्ला स्तरमा सडक, सिंचाई, विद्युतिकरण, कृषि/पशु प्रसार तथा अनुसन्धान, भूमिसुधार, वन, ऋण, बजार, साना तथा मझौला खालका कृषि उद्योगलाई एकिकृत रुपमा विकास गर्ने प्रकृयाको वातावरण तयार भएको छ । तर एकै पल्ट सबै स्थानमा एकिकृत रुपमा कृषि विकास गर्न श्रोत र साधनले नभ्याउने देखिएकोले जिल्लाहरूलाई विभिन्न पकेटहरूमा विभाजन गरी कमबद्ध रुपमा विकास गर्ने उद्देश्यले पकेट प्याकेजको रणनीति अपनाईएको थियो । यस रणनीति अनुसार जिल्लाहरूलाई उपलब्ध श्रोत र सुविधाको आधारमा पकेटलाई विभाजन गरी विभिन्न कार्यक्रमहरूमा एकिकृत रुपमा लगानी गरी सबै भन्दा छिटो लगानीको प्रतिफल दिने पकेट स्थललाई पहिलो प्राथमिकता दिई कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको थियो । विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रहरूमा एपिपिले पहिचान गरेका प्राथमिकता प्रदत्त उपजहरू तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका : भौगोलिक क्षेत्र अनुसार एपिपिले पहिचान गरेका प्राथमिकता प्रदत्त उपजहरू

विकास क्षेत्र	हिमाली क्षेत्र	पहाडी क्षेत्र	तराई क्षेत्र
पूर्वाञ्चल	दुध उत्पादन, याक, बंगुर, भैंडा	दुध उत्पादन, खसि, बाखा, बंगुर,	बढी मोल जाने कृषि वस्तु, वस्तुभाउको पोषण सुधार गर्नको लागि घाँसेवाली ।
मध्यमाञ्चल	याक, भैंडा, गाई गोरु ।	दुध उत्पादन, खसि, बाखा, बंगुर,	बढी मोल जाने कृषि वस्तु, वस्तुभाउको पोषण सुधार गर्नको लागि घाँसेवाली ।
पश्चिमान्चल	भैंडा, खसि, बाखा ।	दुध उत्पादन, खसि, बाखा, ।	बढी मोल जाने कृषि वस्तु, वस्तुभाउको पोषण सुधार गर्नको लागि घाँसेवाली ।
मध्य पश्चिमान्चल	भैंडा, याक, खसी/बाखा ।	दुध उत्पादन, खसि, बाखा, ।	बढी मोल जाने कृषि वस्तु, वस्तुभाउको पोषण सुधार गर्नको लागि घाँसेवाली ।
सुदुर पश्चिमान्चल	खसी/बाखा, दुध उत्पादन ।	दुध उत्पादन, खसी/बाखा	बढी मोल जाने कृषि वस्तु, वस्तुभाउको पोषण सुधार गर्नको लागि घाँसेवाली ।

पशु सेवा कार्यक्रम सञ्चालनार्थ प्राथमिकता अनुसार दुध (भैंसी/गाई), मासु (बाखा, कुखुरा, बंगुर, राँगो, भैंडा) र फुल (कुखुरापालन) उत्पादनलाई राखिएको थियो । कार्यक्रमलाई मुख्य ४ भाग: व्यवसायीक, व्यवसायोन्मुख, आय आर्जन र व्यवसायीक सुदृढीकरण कार्यक्रममा विभाजन गरिएको थियो । आय आर्जन कार्यक्रम अन्तरगत गरिबी

निवारण कार्यक्रम, महिला विकास कार्यक्रम र दलित जनजाती विकास कार्यक्रम सञ्चालन भएको थियो । पकेट प्याकेज कार्यक्रमहरूको वस्तुगत संख्यात्मक विवरण तालिका नं ४४ मा दिइएको छ । पकेट प्याकेजका प्रमुख कार्यनीतिहरू निम्न प्रकारका छन् ।

शासकीय तथा आर्थिक सुधारको तत्कालिन कार्ययोजना, २०६९ मा कृषि उपजका आधारमा मुलुकलाई कृषि पकेट क्षेत्र विभाजन गर्ने वीड, प्रविधि र प्रसार सेवाको एकिकृत व्यवस्था मिलाउने कुरा उल्लेख भए अनुसार यस विभाग तर्फ प्रत्येक जिल्लामा २ वटाको दरले १५० वटा विस्तृत पशु सेवा सम्बन्धी पकेटको पहिचान गरिएको छ । यस सम्बन्धी विवरण तल दिइएको छ भने विस्तृत विवरण तालिकामा दिइएको छ ।

तालिका : विस्तृत तथा एकिकृत वस्तुगत पकेट

क्र.सं.	वस्तुगत पकेट	संख्या
१	भैंसी	२५
२	गाई	५३
३	वाखा	४६
४	घाँस	३
५	भेंडा	५
६	कुखुरा	५
७	चौरी	३
८	बंगुर	८
	जम्मा	१५०

कार्यनीति

- १) सडक सुविधा (राजमार्ग तथा सहायक मार्ग) र बजारको पूर्वाधार तथा पहुँच, संकलन केन्द्र/प्रशोधन केन्द्र र कृत्रिम गर्भाधान सुविधा भएका जिल्लाहरूमा सम्भाव्यताको आधारमा व्यवसायीक पशु विकास कार्यक्रम पकेट प्याकेज कार्यक्रमको रूपमा सञ्चालन गरिएको छ ।
- २) पुरानो समुहहरू सञ्चालन भएको पकेट क्षेत्रमा समुहहरूलाई समितिमा आवद्ध गराई पशु विकास पकेट प्याकेज कार्यक्रमको अवधारणा अनुसार कार्यक्रम तर्जुमा गरिएको छ ।
- ३) बजारको माग र ट्रेकिङ रुटलाई दृष्टिगत गरी व्यवसायीक कुखुरा एवं वाखा/भेंडाको कार्यक्रम साथसाथै विषय विशेष विविधिकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ ।
- ४) पशु विकास कार्यक्रमहरू विगतका आ.व. हरूमा विभिन्न कृषक समूह मार्फत सञ्चालन हुँदै आएको थियो भने आ.व २०५६/५७ मा कृषक समितिहरू मार्फत पकेट प्याकेज कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ । यस्तो समिति गठन गर्दा कार्यक्रमको सम्भावना भएका गा.वि.स.हरूमा छ वटा कृषक समुहहरू गठन गर्ने र उक्त समुहबाट समिति गठन गरी विभिन्न कार्यक्रमहरू समिति मार्फतै सञ्चालन गर्दै लगेर ५ वर्षमा पूरा गा.वि.स.लाई नै पकेट क्षेत्र बनाउने लक्ष्य रहेको छ । यसरी समिति मार्फत कार्यक्रम सञ्चालन गराउँदा नेपाल सरकारबाट दिइने विभिन्न प्रकारका अनुदानहरू समितिमा घुम्ती कोषको रूपमा स्थापना गरी समिति मार्फत नै सञ्चालन गरिएको छ ।
- ५) पशुजन्य पदार्थको बजार विकास तथा विस्तारको लागि पशुजन्य पदार्थको प्रशोधन सम्बन्धी तालिम तथा प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराइँदै आएको छ ।

- ६) मासु उत्पादन (बाखापालन) कार्यक्रम सामुदायीक वन विकास कार्यक्रमसँग आवद्ध गराई विशेष मासु उत्पादन कार्यक्रमको रुपमा सञ्चालन गर्न प्राथमिकता दिइएको छ ।
- ७) एकिकृत रुपमा पशु विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सम्बद्ध सहकारी संस्था, दुग्ध विकास संस्थान, राष्ट्रिय दुग्ध विकास बोर्ड, कृषि विकास बैंक एवं अन्य वित्तिय संस्थाहरु, महिला विकास महाशाखा र शाखाहरुमा समन्वय गरी कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ ।
- ८) पशु सेवा कार्यक्रमका उन्नत प्रविधि तथा सेवालाई समस्त कृषक वर्ग समक्ष पुऱ्याउनको लागि ग्रामिण क्षेत्रमा तालिम प्राप्त कार्यकर्ता तयार गर्न क्षेत्रीय पशु सेवा तालिम केन्द्र तथा सम्भाव्य जिल्लाहरुमा थप तालिम कार्यक्रम कार्यालय समयको अतिरिक्त समयमा (विहान, बेलुका) सञ्चालन गर्ने व्यवस्थाको साथै स्थलगत तालिम, गोष्ठी (सेवा केन्द्र स्तर) लाई विशेष ध्यान दिइएको छ ।
- ९) गरिवी निवारण तथा महिला विकास कार्यक्रममा व्यापकता ल्याउन प्रत्येक सेवा केन्द्रमा पकेट प्याकेज कार्यक्रमको अवधारणालाई ध्यानमा राखी कार्यक्रम तर्जुमा गरिएको छ ।
- १०) नेपाल सरकारको निर्णय बमोजिम निर्धारित जिल्लाहरुमा कृत्रिम गर्भाधान सेवामा निजीक्षेत्रलाई सहभागी गराउन कृ.ग. तालिम तथा सेवा सुविधा पाईलट कार्यक्रमका रुपमा कार्यान्वयन गरिएको छ ।
- ११) नेपाल सरकारको निर्णय अनुसार निर्धारित क्षेत्र (व्यवसायीक क्षेत्र) का पशु स्वास्थ्य सेवामा निजीक्षेत्रलाई सहभागी गराउनको लागि सेवा सुविधा उपलब्ध गराउन ध्यान दिनुको साथै पशु स्वास्थ्य सेवा सम्बन्धि विनियोजित घुम्ती कोषलाई कार्य नीतिमा उल्लेख गरे अनुरूप प्रभावकारी रुपमा सञ्चालन गराइएको छ ।
- १२) भ्याक्सिन उत्पादन तथा यसको सुदृढिकरण कार्यक्रम नियमित रुपमा सञ्चालन गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाईएको छ ।

कृषि विकास रणनीति (ADS)

दीर्घकालिन कृषि रणनीतिको रुपमा नेपाल सरकारले कृषि विकास रणनीति, (ADS) को तयार गरी मिति २०७२ श्रावण १० गते स्विकृत गरेको छ । कृषि विकासको मूल रणनीतिको रुपमा रहेको यस रणनीतिमा १० वर्षे कार्य योजना र मार्गचित्र सहित २० वर्ष रणनीतिक योजनको रुपमा रहेको छ । आर्थिक बृद्धिलाई गति दिने, जीवनस्तरलाई माथि उकास्ने, खाद्य तथा पोषण सुरक्षामा योगदान दिने, खाद्य सम्प्रभुता उन्मुख आत्मनिर्भर र दिगो, प्रतिस्पर्धी तथा समावेशी कृषि क्षेत्र बनाउने दुरदृष्टि रहेको यस रणनीति तर्जुमा गर्न राष्ट्रिय योजना आयोग, बिषयगत मन्त्रालयहरु, कृषक संजाल, निजी क्षेत्र लगायत १३ वटा विकास साभेदार निकायहरु (ADB, IFAD, EU, FAO, SDC, JICA, USAID, DANIDA, WFP, WORLD Bank, DFID, AUSAID & UN Women) को संलग्नता रहेको थियो ।

खाद्य तथा पोषण सुरक्षा, गरिवी न्यूनिकरण, कृषि व्यवसायमा प्रतिस्पर्धात्मकता, उच्च र अभै थप समतामूलक आय र किसानहरुका अधिकार सुरक्षित र सुदृढमा जोड दिइएको यस रणनीतिमा सुशासन, उत्पादकत्व, नाफामूलक व्यवसायीकरण र प्रतिस्पर्धात्मकता प्राथमिकता रहेको छ । मुख्य कार्यक्रमहरुलाई Flagship program, Core Program & Other program गरी ३ भागमा विभाजन गरिएको छ ।

केन्द्रीय स्तरका महत्वपूर्ण आयोजना एवम् कार्यक्रमहरू

५.१ वैदेशिक सहयोगबाट संचालित आयोजनाहरू

५.१.१ उच्च पहाड कृषि व्यवसाय तथा जिविकोपार्जन सुधार आयोजना (HIMALI Project)

परिचय

उच्च पहाडी जिल्लाहरूमा कृषि, लाइभस्टक तथा जडिबुटी उत्पादनहरू खासगरी Niche Products को Value Chain Development (VCD) द्वारा आयस्तर बढाउने र दिगो जिविकोपार्जन सुधार गर्ने उद्देश्यले एसियाली विकास बैंकको अनुदान सहयोगमा सञ्चालन हुने उच्च पहाड कृषि व्यवसाय तथा जिविकोपार्जन सुधार आयोजना सञ्चालन गर्न नेपाल सरकार र एसियाली विकास बैंक बिच २०६८ आषाढ १३ (२७ जुन २०११) मा अनुदान सम्झौता भई सञ्चालनमा आएको हो । यो आयोजना सन २०११ मा सुरु भई २०१७ सम्म सञ्चालन भएको हो ।

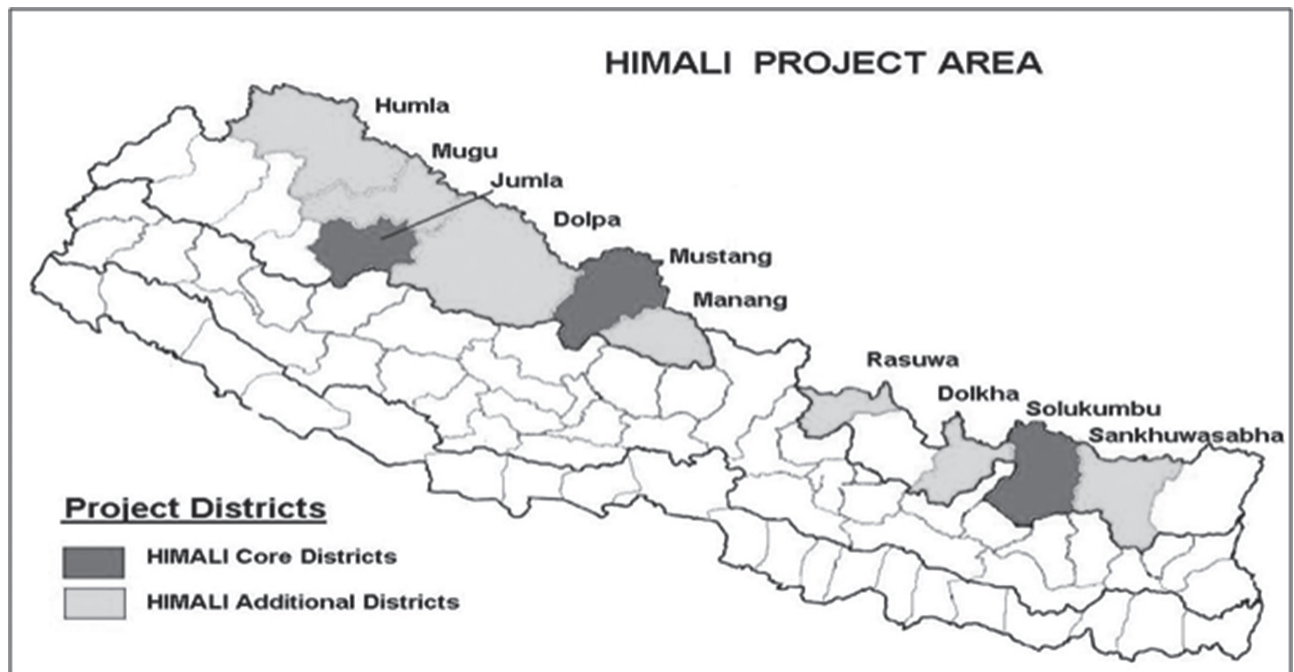
उद्देश्य (Objective): उच्च पहाडी जिल्लाहरूमा आयस्तर बढाउने र दिगो जिविकोपार्जन सुधार गर्ने यस आयोजनाको लक्ष्य रहेको छ ।

अपेक्षित उपलब्धीहरू (Expected Outputs)

आयोजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनद्वारा उन्नत उत्पादन प्रविधि, बजार र मुल्य अभिवृद्धिमा कृषक/व्यवसायी/उद्यमीहरूको ज्ञान र पहुँच बृद्धि भई उच्च पहाडमा कृषि व्यवसायको व्यवसायिक रूपमा दिगो विकास हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

आयोजना लागु हुने क्षेत्र तथा जिल्लाहरू

यो आयोजना पूर्वाञ्चलमा संखुवासभा र सोलुखुम्बु, मध्यमाञ्चलमा दोलखा र रसुवा, पश्चिमाञ्चलमा मनाङ र मुस्ताङ, मध्यपश्चिमाञ्चलमा डोल्पा, मुगु, जुम्ला र हुम्ला गरी १० जिल्लाहरूमा लागु भएको छ ।

आयोजना जिल्ला बाहिरका समुह/व्यवसायी/उद्यमीले पनि आयोजना अन्तर्गतका जिल्लामा उत्पादन हुने वस्तुहरू प्रयोग गरी संकलन, प्रशोधन तथा ब्यापार गर्न चाहेमा वा आयोजना अन्तर्गतका जिल्लामा उत्पादन हुने आयोजनाले समेट्ने वस्तुहरूको लागि बिउ, नस्ल जस्ता वस्तुहरू आपूर्ति वा करार खेती गरी आयोजना अन्तर्गतका उच्च पहाडी

जिल्लामा लाभ हुन सक्ने व्यवसाय गर्न चाहेमा Mountain agribusiness development component मा सहभागी हुन सक्ने प्रावधान छ ।

आयोजनाका कम्पोनेन्टस् (Project Components)

Mountain agribusiness development, Value chain capacity development र Project management गरी यस आयोजनाका तिनवटा Components छ ।

आयोजनाको पहिलो Component अन्तर्गत कृषक समुह, सहकारी, कृषि व्यवसायी संघ संस्था लगायत निजि क्षेत्रको सहकार्यमा उच्च पहाडमा कृषि व्यवसाय विकास (Mountain Agribusiness Development) को लागि आयोजनाको प्रमुख लगानी रहनेछ । व्यवसाय परियोजना तयार तथा कार्यन्वयनमा सहयोग गर्न उद्योग बाणिज्य महासंघ अन्तर्गत कृषि उद्यम केन्द्रले कार्यन्वयन निकायको रूपमा कार्य गर्नेछ र यस व्यवसाय विकासलाई सहज बनाउन गैर सरकारी संस्था परिचालन तथा परामर्श सेवा उपलब्ध गराइनेछ । आयोजनाको प्रमुख लगानी हुने Mountain Agribusiness Development Component अन्तर्गत ६ वर्षमा १८ मिलियन ७४२ हजार डलर बराबरको कृषि व्यवसाय अनुदान र २.६ डलर प्रवर्द्धनात्मक कार्यमा गरी २१.३५ मिलियन डलर बराबर यस कम्पोनेन्टमा लगानी हुने अनुमान गरिएको छ ।

आयोजनाको दोस्रो Component अर्थात Value chain capacity development अन्तर्गत आयोजनाले जिल्ला स्थित कृषि विकास तथा पशु सेवा कार्यालय, सेवा केन्द्र उपकेन्द्र, अनुसन्धान केन्द्र तथा विकास फार्महरूको पूर्वाधार तथा क्षमता अभिवृद्धि गरी कृषि व्यवसाय विकासलाई थप सहयोग प्रदान गर्नेछ । जलवायु परिवर्तनका असरहरूलाई न्यूनीकरण गर्न सहयोग पुऱ्याउने नर्सरी स्थापना, पास्चर, जडिबुटी, अर्चाड तथा रेन्जल्याण्ड व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यहरू र कृषक व्यवसायी प्राविधिकहरूको क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू पनि यस Component अन्तर्गत कार्यन्वयन गरिनेछ । यस कम्पोनेन्ट अन्तर्गतका क्रियाकलापहरूको लागि आयोजना अवधिमा ३.३२ मिलियन डलर खर्च हुने अनुमान छ ।

आयोजनाको तेस्रो Component अर्थात Project Management अन्तर्गत आयोजनालाई प्रभावकारी रूपमा व्यवस्थापन तथा कार्यन्वयन गरिनेछ । यस कम्पोनेन्ट अन्तर्गत ४.९ मिलियन डलर मिलियन डलर खर्च हुने अनुमान छ ।

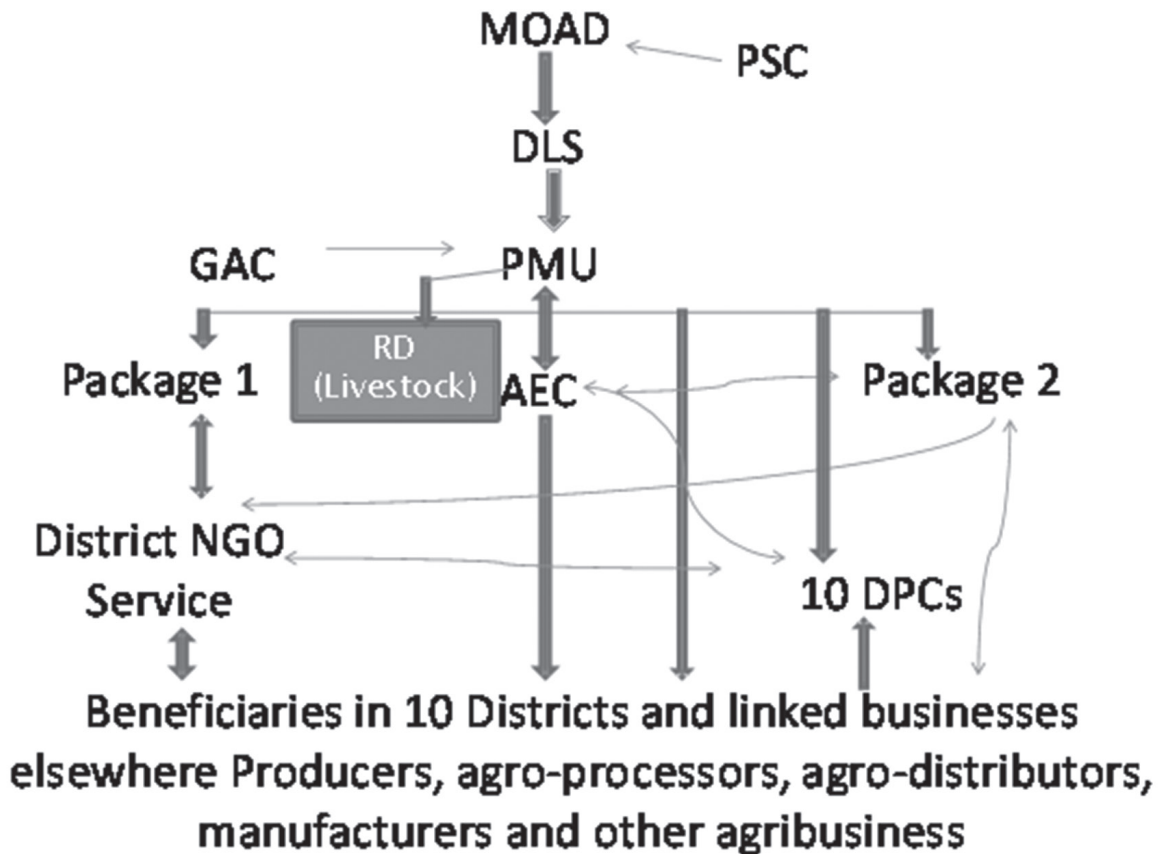
आयोजना कार्यान्वयन व्यवस्था (Implementation Arrangement)

कृषि विकास मन्त्रालय आयोजनाको Executive Agency (EA) र पशु सेवा विभाग यसको Implementing Agency हो । आयोजनाको Agribusiness Development component को कार्यन्वयन इकाई कृषि उद्यम केन्द्र समेत हो । आयोजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि नीति निर्देशन, सुझाव, सल्लाहा एवम् मार्गदर्शन प्रदान गर्न कृषि मन्त्रालय, सम्बन्धित विभाग, राष्ट्रिय योजना आयोग र अर्थ मन्त्रालयका उच्च पदस्थ अधिकारीहरू सम्मिलित Project Steering Committee हुनेछ र कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयका सचिवले यसको अध्यक्षता गर्नुहुनेछ ।

केन्द्रमा पशु सेवा विभाग अन्तर्गत आयोजना व्यवस्थापन कार्यलय (PMU) रहनेछ र आयोजनाको दुवै Components को overall जिम्मेवारी यही निकाय हुनेछ । आयोजना लागु हुने प्रत्येक जिल्लामा कार्यक्रमको आधारमा जिल्ला पशु सेवा कार्यालय वा जिल्ला कृषि विकास कार्यालयलाई जिल्ला प्रोजेक्ट कोअर्डिनेटरको जिम्मेवारी दिइनेछ । क्षेत्रिय पशु सेवा निर्देशनालयले कार्यक्रमको अनुगमन गर्नेछन् । आयोजनालाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न आवश्यक

विशेषज्ञ/परामर्शदाता उपलब्ध गराइने र जिल्लामा NGO सेवा उपलब्ध गरिनेछ । आयोजनाको Agribusiness Development component को कार्यन्वयन सन्दर्भमा सहभागी तथा सहकार्य गर्न पेश भएका प्रस्तावहरूलाई निधारित मापदण्डका आधारमा निष्पक्ष छनोट गर्न PMU द्वारा स्वतन्त्र Grant Assessment Committee (GAC) को व्यवस्था गरिनेछ । यस आयोजनामा महिला, जनजाती तथा पछाडी परेको वर्गलाई समावेश गर्ने व्यवस्था भएको छ ।

Project Organization Structure

छनोट गरिएका बस्तु/मुल्य श्रृंखला

कृषि व्यवसाय विकासको लागि Stakeholder-consultations and workshops मा PPTA Team ले प्राप्त गरेको Feedbacks and suggestions का आधारमा ऊन, याक चिज र डेरी, मासु, फलफुल, तरकारी, वीउ, जडिबुटी (MAPs), वन पैदावर, कृषि-पर्यटन प्राथमिकतामा परेका बस्तु/सेवाहरू हुन् । यसको अलावा माग र आवश्यकता अनुसार अन्य बस्तुहरूको Value Chain Development पनि आयोजनाले समेट्न सक्नेछ ।

महत्वपूर्ण उपलब्धिहरू

- ६४० उप-आयोजना तथा २८ वटा पूर्णनिर्माण र पुनःस्थापना उप-आयोजनासंग रु. ८३ करोड ९१ लाख ८७ हजार अनुदान प्रदान गर्ने सम्झौता सम्पन्न भएको । व्यवसायी स्वमको लगानी : ३० करोड ५३ लाख ९४ हजार । अन्तिम किस्ता बापत रु. ८० करोड ५२ लाख ४७ हजार (९५.९६%) अनुदान उपलब्ध गराईएको छ ।

- हिमाली जिल्ला आयोजना लागू भएको ठाऊमा ५ वटा सेवा केन्द्र प्रिफेव भवन निर्माण
- हिमाली जिल्लामा उत्पादित बस्तु बिक्रिको लागि बजार व्यवस्थापन गर्न भवन निर्माण (संखुवासभा र सोलुखुम्बु)
- जिरी फार्ममा स्टाफ तथा गोठालाको लागि प्रिफेव क्वाटर निर्माण
- आलुको बीऊ उत्पादनको लागि स्क्रीन हाउस निर्माण (दोलखाको बोचमा र सोलुखुम्बु)
- च्याग्रा फार्ममा प्रि फेवको अफिस तथा गोठ भवन निर्माण
- चरन खर्क विकास गर्न बाटो, पुल तथा पोखरी निर्माण
- केन्द्रिय जैविक प्रयोगशाला त्रिपुरेश्वरको लागि फ्रिज ड्रायर मेसिन थान १ गत आ.व.मा ८० प्रतिशत रकम भुक्तानि गरीएको र २० प्रतिशत बांकी रहेको भुक्तानि दिन
- डोल्पा वन कार्यालयमा नर्सरीको संरक्षण गर्न कम्पाउण्ड निर्माण

कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन

हिमाली आयोजना हिमाली क्षेत्रमा मात्र सञ्चालन भएको यस प्रकारको प्रथम आयोजना हो । यो आयोजनाले हिमाली क्षेत्रका १० जिल्लाहरुमा हालसम्म ६४० उप-आयोजनाहरुलाई व्यवसायीक आयोजना सञ्चालन गर्न लागतको ८० % सम्म अनुदान दिएर त्यस क्षेत्रको निर्वाहमूखि कृषि व्यवसायलाई व्यवसायीकरण गर्न सहयोग गरेको छ ।

बागवानी विकास (स्याउ खेती)

हिमाली क्षेत्रका मनाङ्ग, मुस्ताङ्ग, डोल्पा, जुम्ला, हुम्ला र मुगु गरी छ जिल्लामा ३७ वटा स्याउ व्यवसायीहरुलाई ९०,००० वटा स्याउको बेर्ना रोपेर स्याउ उत्पादन व्यवसायलाई प्रवर्द्धन गरेको छ । यस मध्ये मनाङ्गको एग्रो मनाङ्ग फार्मले करीव ४०० रोपनीमा फूजी, गला, रेड डेलिसस आदि जातका ६२,००० स्याउको बेर्ना रोपी दोश्रो वर्षमा नै १३० मेट्रिक टन स्याउ उत्पादन गरेको छ । सन् २०२१ सम्ममा यो फार्मले प्रति वर्ष २१०० मेट्रिक टन स्याउ उत्पादन गर्नेछ ।

बागवानी विकास (किवी खेती)

यो आयोजनाले दोलखा र सोलुखुम्बु जिल्लामा २६ वटा किवीको फार्म र २ वटा किवी नर्सरी गर्न व्यवसायीहरुलाई ४९०० वटा किवीको बेर्ना रोपन सहयोग गरेको छ । अबको ३ वर्ष पछि यी फार्महरुबाट किवी उत्पादन सुरु हुनेछ ।

पशु विकास व्यवसाय

पशु विकासमा संलग्न १३८ वटा बाखा, ७१ वटा भेडा, २५ वटा च्याँग्रा २७ वटा गाई/भैंसी, ५० वटा याक चौरी र २२ वटा बंगुर तथा अन्य २ गरी जम्मा ३३९ उप-आयोजनाका व्यवसायीहरुलाई अनुदान प्रदान गरेको छ । यी फार्महरुमा आयोजनाले व्यवसायीहरुलाई करीव ८३०० वटा बाखा, १९०० वटा भेडा, च्याँग्रा १७०० वटा याक/चौरी, ३०० वटा उन्नत गाई/भैंसी र ३०० वटा बंगुर खरीद गर्न अनुदान प्रदान गरेको छ । साथै प्रशोधनतर्फ डेरी स्थापनाका लागी ३, याक चिज उत्पादनका लागी ४, ऊन तथा पशिमना तर्फ २ र स्वच्छ मासु पसल स्थापनाका लागी ४ उप-आयोजनालाई अनुदान प्रदान गरेको छ ।

रेन्वो ट्राउट माछा पालन

आयोजनाले सोलुखुम्बु, दोलखा रसुवा, मनाङ्ग र मुस्ताङ्गमा गरी ११ वटा रेन्वो ट्राउट व्यवसायीहरुलाई माछा पालनको

लागी अनुदान प्रदान गरेको छ। यस मध्ये सोलुखुम्बु, मनाङ्ग र मुस्ताङ्गमा पहिलो पटक रेन्बो ट्राउट माछा सफलता पूर्वक उत्पादन गरिएको छ।

जडिवुटी उत्पादन तथा प्रशोधन

आयोजनाले संखुवासभा, दोलखा, सोलुखुम्बु लगाएतमा चिराईतो खेती प्रवर्द्धनको लागि ४९ जना व्यवसायीहरूलाई चिराईतो तथा अन्य जडिवुटी खेतीको अनुदान प्रदान गरेको छ। त्यसको साथै हिमाली जिल्लाहरूमा उत्पादन भएको जडिवुटीहरूको प्रशोधनमा आधारित नेपालगञ्ज र बुटवलमा २ वटा जडिवुटी प्रशोधन व्यवसायीहरूलाई प्रशोधन उद्योग सञ्चालन गर्न अनुदान प्रदान गरी प्रशोधन कार्य सुरु भएको छ।

रेन्बो ट्राउट माछाको श्रोत केन्द्र स्थापना

NARC संगको समन्वयमा रेन्बो ट्राउट मत्स्य अनुसन्धान केन्द्र धुन्चे, रसुवामा ६०,००० रेन्बो ट्राउट माछाको EMBYO उपलब्ध गराई श्रोत केन्द्र स्थापना भएको। यसबाट HIMALI जिल्ला लगायत अन्य जिल्लाहरूमा रेन्बो ट्राउट माछाको उत्पादनमा विस्तार हुने विश्वास लिइएको छ।

स्याउको Saplings (High Density)

वागवानी विकास केन्द्र सोलुखुम्बुमा, मार्फा र वागवानी अनुसन्धान केन्द्र जुम्लामा एक रोपनी जग्गाको लागि आवश्यक गोल्डेन, फूजी र गाला जातको विरुवा उपलब्ध गराइएको।

याँक तथा नाक र च्याङ्गा आयात

याँक विकास फार्म, स्याङ्गबोचेमा तिब्बतबाट उन्नत नश्लका ३० वटा याँक तथा नाँक ल्याइएका छन्। त्यस्तै मुस्ताङ मा च्याङ्गा पालन गर्न ३०० च्याङ्गा खरिद गरीएको छ।

५.२ नेपाल सरकारको श्रोतबाट संचालित कार्यक्रम/आयोजनाहरू

५.२.१ राष्ट्रिय पि.पि.आर. नियन्त्रण कार्यक्रम

देशमा वर्षेनी बढ्दै गई रहेको भैंडा तथा बाखाहरूमा लाग्ने पि.पि.आर. रोगको महामारीलाई नियन्त्रण गर्न नेपाल सरकारले आफ्नै श्रोतबाट आ.व. २०५८/५९ देखि राष्ट्रिय पि.पि.आर. नियन्त्रण आयोजना सञ्चालनमा गरेको थियो। यस आयोजनाको प्रमुख उद्देश्य देशमा महामारीको रूपमा रहेको पि.पि.आर. रोगलाई नियन्त्रण गरी यसबाट भैंडाबाखापालन व्यवसायमा परेको नकारात्मक असरलाई नियन्त्रण गर्ने, आयात प्रतिस्थापन तथा देशमा बढिरहेको मासुको माग आन्तरीक श्रोतबाटै आपूर्ति गर्न सहयोग गर्नु रहेको छ। यस आयोजनाको लागि पशु सेवा विभाग अन्तर्गतको पशु स्वास्थ्य निर्देशनालयले सम्पूर्ण जिम्मेवारी लिएको छ र भेटेरीनरी इपिडेमियोलोजी केन्द्र (V.E.C.) त्रिपुरेश्वरले आवश्यक सहयोग गर्ने, केन्द्रीय जैविकी उत्पादन प्रयोगशाला पि.पि.आर. भ्याक्सिन उत्पादन गराई सो रोग विरुद्ध भ्याक्सिनेशन भइरहेको छ। कार्यक्रमबाट Vaccination कार्यको लागि निःशुल्क भ्याक्सिन उपलब्ध गराइने छ भने पशु क्वारेन्टाइन चेकपोष्टहरूलाई सशुल्क भ्याक्सिन उपलब्ध गराइने छ। पशु क्वारेन्टाइन चेकपोष्टहरूले आवतजावत गर्ने सम्पूर्ण भैंडाबाखाहरूलाई अनिवार्य रूपले सशुल्क पि.पि.आर. विरुद्ध भ्याक्सिनेसन गर्ने छ र सो वापत प्राप्त रकम राजस्वमा दाखिला गर्ने छ।

यस भ्याक्सिनेशन कार्यक्रम शुरुमा ३/४ चरणमा कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था मिलाइएको थियो जसअनुसार पि.पि.आर. महामारीको रूपमा देखा परिसकेका जिल्लाहरूमध्ये तराईका २५ जिल्लाहरू प्रथम चरण, मध्य-पहाडी २५

जिल्लाहरू द्वितीय चरण, उच्च-पहाडी ८ जिल्लाहरू तेश्रो चरण र बाँकी रोग नफैलिएका १४ जिल्लाहरूमा जोखिमको आधारमा चौथो चरणमा रोग विरुद्ध भ्याक्सिनेशन गर्ने व्यवस्था मिलाईएको थियो । भ्याक्सिनेशन कार्यको लागि आवश्यक पर्ने भ्याक्सिनेटरको काम निजी क्षेत्रमा कार्यरत ग्रामिण पशु स्वास्थ्य कार्यकर्ता, प्राविधिक सहायक, नायब प्राविधिक सहायकहरूलाई परिचालन गर्ने नीति लिइएको छ । तराई र चुरे पहाडी भागमा पर्ने जिल्लाहरूका सम्पूर्ण भैंडा/बाख्रामा, मध्य पहाडी जिल्लाहरूमा भने विगतको रेकर्ड हेरी पूरै वा आंशिक र उच्च पहाडी जिल्लाहरूमा विगतमा रोग फैलिएको जिल्लामा पूरै र अन्य जिल्लाहरूमा आंशिक रूपमा पि.पि.आर विरुद्ध भ्याक्सिनेशन गरिने छ । भारतबाट विभिन्न प्रयोजनको लागि आयात हुने सम्पूर्ण भैंडा/बाख्रामा परिक्षण गर्ने र यस सम्बन्धि शंका लागेमा प्रवेशमा रोग लगाउने र शारिरिक परिक्षणबाट स्वस्थ देखिएको भैंडा बाख्रामा पि.पि.आर. विरुद्ध भ्याक्सिनेसन गरेर मात्र आयात हुन दिने व्यवस्था गरिएको थियो ।

५.२.२ बर्डफ्लू नियन्त्रण कार्यक्रम

आ.व ०६३/०६४ देखि २०६७/६८ सम्म ४ वर्षको लागि विश्व बैंकको अनुदानमा सहयोगमा एभियन इन्फ्लुयन्जा नियन्त्रण आयोजना सञ्चालन भएको थियो । आ.व ०६७/६८ देखिनै नेपाल सरकारको श्रोतबाट बर्डफ्लू नियन्त्रण कार्यक्रमको रूपमा उक्त कार्यलाई निरन्तरता दिएको छ ।

कार्यक्रमका लक्ष्य तथा उद्देश्य

एभियन इन्फ्लुयन्जा रोगका रोगथाम तथा नियन्त्रण गरि घरपालुवा कुखुरा तथा अन्य चराचुरीबाट मानिसमा सर्न सक्ने संक्रमणलाई न्यून गर्न तथा रोगको संक्रमण वा संक्रमणको आशंका उत्पन्न स्थितिबाट हुने पशुजन्य तथा मानव क्षती नियन्त्रण गर्न ।

❖ जोखिमको आधारमा ३ भागमा बर्गीकरण गरी सोही अनुरूपको RRT गठन गरिनेछ ।

- १) २६ जिल्लालाई अति जोखिम यसमा २० जना टिम हुनेछ ।
- २) ३४ जिल्लालाई मध्यम जोखिम यसमा १० जना टिम हुनेछ ।
- ३) १५ जिल्लालाई कम जोखिम यसमा ५ जना टिम हुनेछ ।

आ.व ०६८/६९ मा उच्च जोखिम २६ जिल्ला र मध्य जोखिम १८ जिल्लामा एक्टीभ सर्भिलेन्स १२ महिना भरी नै सञ्चालन भएको थियो । त्यस्तैगरी क्वारेन्टाइन कार्यालयहरूबाट सिमा क्षेत्रमा नियमित रोग सर्भिलेन्स भएको थियो भने आ.व आ.व ०६९/७०, ०७०/७१ र ०७१/७२ मा उच्च जोखिम २६ जिल्ला र मध्य जोखिम १८ जिल्लामा एक्टीभ सर्भिलेन्स १२ महिना भरीनै सञ्चालन भएको थियो । त्यस्तैगरी क्वारेन्टाइन कार्यालयहरूबाट सिमा क्षेत्रमा नियमित रोग सर्भिलेन्स भएको थियो । आ.व ०७१/७२ मा बजेट २ करोड ४९ लाख ५२ हजार ४ सय विनियोजन भएको थियो जसमा १ करोड ७८ लाख ९१ हजार ७ सय खर्च भई ७१.६ प्रतिशत खर्च भएको थियो ।

आ.व ०७२/७३ मा २३.८ प्रतिशत मात्र भारित प्रगति भएको थियो भने उक्त आ.व.मा बजेट ४ करोड १७ लाख ६० हजार विनियोजन भएको थियो जसमा १ करोड ३२ लाख १६ हजार ७ सय खर्च भई ३१.६५ प्रतिशत खर्च भएको थियो । उक्त अवधीमा बर्डफ्लू आउटब्रेक नभएकोले क्षतिपूर्ति रकम खर्च नभएकोले प्रगति तथा खर्च कम भएको थियो ।

५.२.३ सहकारी खेति कार्यक्रम

नयाँ नेपाल निर्माण अभियान कार्यक्रम अन्तरगत नेपाल सरकारले आ.व. ०६५/६६ को बजेट वक्तव्यको बुँदा नं ५६ मा कृषि उत्पादकत्व बढाउन “गाउँ गाउँमा सहकारी, घर घरमा भकारीको” नारा अन्तरगत साना किसानलाई

सहकारी अवधारणामा खेति गर्ने उत्प्रेरित गरी सम्भाव्यताको आधारमा संचालित यस कार्यक्रम पशु सेवा विभाग अन्तरगत बंगुरपालन र कुखुरापालन व्यवसाय सञ्चालन हुँदै आएको छ ।

उद्देश्य: गरिबी न्यूनिकरण, रोजगारी सृजना, अन्य खेति गर्न अयोग्य जमिनको सुदुपयोग, व्यवसायिकरण, लक्षित वर्गको पहुँचमा बृद्धि रहेको छ ।

लक्षित वर्ग: दलित तथा सामाजिकरूपमा विपन्न एवम् पिछडिएका जाती, जनजाती, महिला, सुकुमबासी, सिमान्तकृत तथा मुक्त कर्मैया र भूमिहिन कृषकहरु रहेका छन् ।

कार्यक्रम सञ्चालन भएका जिल्ला: आ.व. ०६५/६६ मा सप्तरी, बाके, बर्दिया, दाङ, कैलाली, आ.व. ०६६/६७ मा स्याङ्जा, फापा, मोरङ, उदयपुर, सप्तरी, सर्लाही, रामेछाप, सिन्धुपाल्चोक, दोलखा, धादिङ, रसुवा त्यस्तैगरी ०६७/६८ मा काभ्रे, धनुषा, भक्तपुर, नवलपरासी, लमजुङ, बारा, पर्सा, सिन्धुली, मकवानपुर, महोत्तरी, बाग्लुङ र पर्वत साथै ०६८/६९ मा पाँचथर, इलाम, धनकुटा, भोजपुर, कपिलबस्तु, गोरखा र सुर्खेत मा बंगुर तथा कुखुरापालन कार्यक्रम सहकारी खेतिको सिद्धान्त अनुरूप सञ्चालन भएको थियो ।

जिल्लामा संचालित यस कार्यक्रमको समन्वय केन्द्रिय बंगुर तथा कुखुरा प्रवर्द्धन कार्यालयले गरेको थियो । यस कार्यक्रम तर्फ आ.व. ०६७/६८ मा एकमुष्ट ९८.५ प्रतिशत भारित प्रगति भएको थियो । वार्षिक बजेट २ करोड ८० लाख ९६ हजार विनियोजन भएकोमा २ करोड ७३ लाख ९२ हजार खर्च भई ९७.५ प्रतिशत खर्च भयो । बंगुरको पाठापाठी वितरण १०५०, बंगुरपालनको विमा कोष स्थापना २१ तालिम २१ पटक भएको थियो ।

आ.व. ०६८/६९ मा एकमुष्ट ९९.४ प्रतिशत भारित प्रगति भएको थियो साथै वार्षिक बजेट २ करोड ४५ लाख विनियोजन भएकोमा २ करोड १० लाख ३२ हजार खर्च भई ८६.० प्रतिशत खर्च भयो । बंगुरको पाठापाठी वितरण ३५०, बंगुरपालनको विमा कोष स्थापना ७ पटक र खोर निर्माण अनुदान १४ पटक भएको देखिन्छ ।

आ.व. ०६९/७० मा व्यवसायिक बंगुरपालन ५ जिल्लाहरु: अर्घाखाँची, गोरखा, ललितपुर, नुवाकोट र संखुवासभा त्यस्तै गरी व्यवसायिक कुखुरापालन ५ जिल्लाहरु : ताप्लेजुङ, भक्तपुर, धनुषा, काभ्रे, रामेछाप साथै आ.व. ०६८/६९ मा संचालित कार्यक्रमको फलोअप कार्यक्रम ६ जिल्लाहरु सुर्खेत, कपिलबस्तु, धनकुटा, भोजपुर, इलाम, पाचथर तथा आ.व. ०६७/६८ मा संचालित कार्यक्रमको फलोअप कार्यक्रम १० जिल्लाहरु नवलपरासी, लमजुङ, बारा, सिन्धुली, पर्सा, मकवानपुर, महोत्तरी, बाग्लुङ, पर्वत र सप्तरी गरी जम्मा २६ जिल्लामा सहकारी खेति कार्यक्रम सञ्चालन भएको थियो । ९४.२१ प्रगति प्रतिशत रहेको उक्त आ.व.मा बजेट १ करोड ९९ लाख ८० हजार विनियोजन भएकोमा १ करोड ८४ लाख ८२ हजार खर्च भई ९२.० प्रतिशत खर्च भयो बंगुरको पाठापाठी वितरण २५०, बंगुरपालनको विमा कोष स्थापना छ पटक र खोर निर्माण अनुदान छ पटक कुखुराको चल्ला ५०००, विमा कोष स्थापना छ पटक र खोर निर्माण अनुदान छ पटक भएको देखिन्छ ।

आ.व. ०७०/७१ प्रगति ९८.४ प्रतिशत रहेको थियो यस आ.व.मा बजेट ६ करोड ४२ लाख ३० हजार विनियोजन भएको थियो जसमा ६ करोड ११ लाख २८ हजार खर्च भई ९५.१ प्रतिशत खर्च भएको थियो । नयाँ र पुरानो गरी बंगुरमा ४७ वटा र कुखुरामा २३ वटा प्याकेज सञ्चालन भएको थियो । बंगुरको पाठापाठी वितरण १७५०, खोर निर्माण अनुदान ३५ पटक कुखुराको चल्ला १८००० र खोर निर्माण अनुदान १८ पटक भएको देखिन्छ ।

आ.व. ०७१/७२ प्रगति ९७.० प्रतिशत रहेको थियो यस आ.व.मा बजेट ८ करोड ८६ लाख ८० हजार विनियोजन भएको थियो जसमा ८ करोड ३२ लाख ४३ हजार २ सय खर्च भई ९३.८ प्रतिशत खर्च भएको थियो। नयाँ बंगुरमा ७५ र कुखुरामा २ वटा प्याकेज सञ्चालन भएको थियो । बंगुरको पाठापाठी वितरण ३७५०, खोर निर्माण अनुदान

७५ पटक कुखुराको चल्ला २००० र खोर निर्माण अनुदान २ पटक भएको देखिन्छ। विभिन्न सामग्री वितरण ८१० वटा भएको थियो।

आ.व ०७२/७३ मा भारत प्रगति ९२.० प्रतिशत रहेको थियो यस आ.व.मा बजेट ६ करोड ९३ लाख ८६ हजार विनियोजन भएको थियो जसमा ६ करोड ३२ लाख २० हजार ४ सय खर्च भई ९१.१ प्रतिशत खर्च भएको थियो। नयाँ बंगुरमा ३८ र कुखुरामा ९ वटा प्याकेज सञ्चालन भएको थियो। बंगुरको पाठापाठी वितरण १९००, खोर निर्माण अनुदान ३८ पटक कुखुराको चल्ला ९००० र खोर निर्माण अनुदान ९ पटक भएको देखिन्छ।

५.२.४ पशु नश्ल सुधार राष्ट्रिय अभियान कार्यक्रम

दुधमा आधारित प्रशोधन उद्योगहरूको स्थापना बृद्धि हुँदै जानुका साथै दुध तथा दुग्धजन्य पदार्थको उपभोगमा समेत बृद्धि भै माग अनुसारको आपूर्ति हुन नसकेकोले दुधको उत्पादकत्वमा बृद्धि गर्न पशुको नश्ल सुधार गर्न कृत्रिम गर्भाधान गराउने कार्यलाई सार्वजनिक/निजी/साम्केदारीको माध्यमबाट राष्ट्रिय अभियानको रूपमा सञ्चालन गर्न नेपाल सरकारको आ.व. ०६८/६९ को बजेट बक्तव्य मार्फत पशु नश्ल सुधार राष्ट्रिय अभियान कार्यक्रम सञ्चालन ल्याएको छ। “दुध उत्पादनको मुख्य आधार, कृत्रिम गर्भाधानद्वारा नश्ल सुधार” को नारा सहित संचालित यस कार्यक्रम राष्ट्रिय पशु प्रजनन केन्द्र, पशु प्रजनन कार्यालयहरू, जिल्ला पशु सेवा कार्यालयहरू, पशु विकास फार्महरू तथा निजी केन्द्रहरूबाट समेत यस कार्यक्रमलाई प्राथमिकतामा राखी उत्पादन सामग्री तथा प्राविधिक सेवाटेवा पुऱ्याउदै आएका छन्।

कार्यक्रमको उद्देश्य

- गाई तथा भैसीमा पशु प्रजनन सेवा द्वारा वर्णशंकर बाच्छा बाच्छी तथा पाडापाडी उत्पादन गरी स्वदेशमानै उन्नत जातका पशुको आपूर्तिमा बृद्धि गर्ने।
- सेवा बिस्तार गरी दुध तथा मासुको उत्पादन तथा उत्पादकत्वमा बृद्धि गर्ने।
- राष्ट्रिय पशु प्रजनन केन्द्र र पशु प्रजनन कार्यालयहरूको क्षमता अभिवृद्धि गरी दिगो सेवा प्रदान गर्ने।

यस कार्यक्रम ३ चरणमा कृत्रिम गर्भाधान अभियान कार्यक्रम सञ्चालन हुने गरी तय गरिएको थियो। पहिलो चरणमा आ.व. ०६८/६९ बाट निम्न २५ जिल्लाहरूबाट यस कार्यक्रम सञ्चालनमा आएको थियो। उक्त अवधीमा २३५ वटा कृत्रिम गर्भाधान केन्द्र स्थापना तथा पशु प्रजनन कोष स्थापना, १४३ जना निजी क्षेत्रका प्राविधिकहरूलाई तालिम र ८२,२०७ वटा कृत्रिम गर्भाधान कार्य भएको थियो। अभियान लागु भएका २५ जिल्लाहरू यस प्रकारका थिए।

सि.न	विकास क्षेत्र	जिल्ला
१	पूर्वाञ्चल	भापा, मोरङ, सुनसरी, सप्तरी सिराहा
२	मध्यमाञ्चल	धनुषा, महोत्तरी, सर्लाही, बारा, मकवानपुर, चितवन, नुवाकोट, काठमाण्डौ, काभ्रे, रामेछाप
३	पश्चिमाञ्चल	नवलपरासी, रुपन्देही, कपिलवस्तु तनहु, कास्की
४	मध्यपश्चिमाञ्चल	बाके, बर्दिया, दाङ
५	सुदूरपश्चिमाञ्चल	कैलाली, कंचनपुर

कृत्रिम गर्भाधान अभियान कार्यक्रमको विस्तारको क्रममा आ.व. ०६९/७० मा ३५ जिल्लामा पुगेमा आ.व. ०७०/७१ बाट निम्न ४० जिल्लामा यस कार्यक्रम संचालामा रहेको छ।

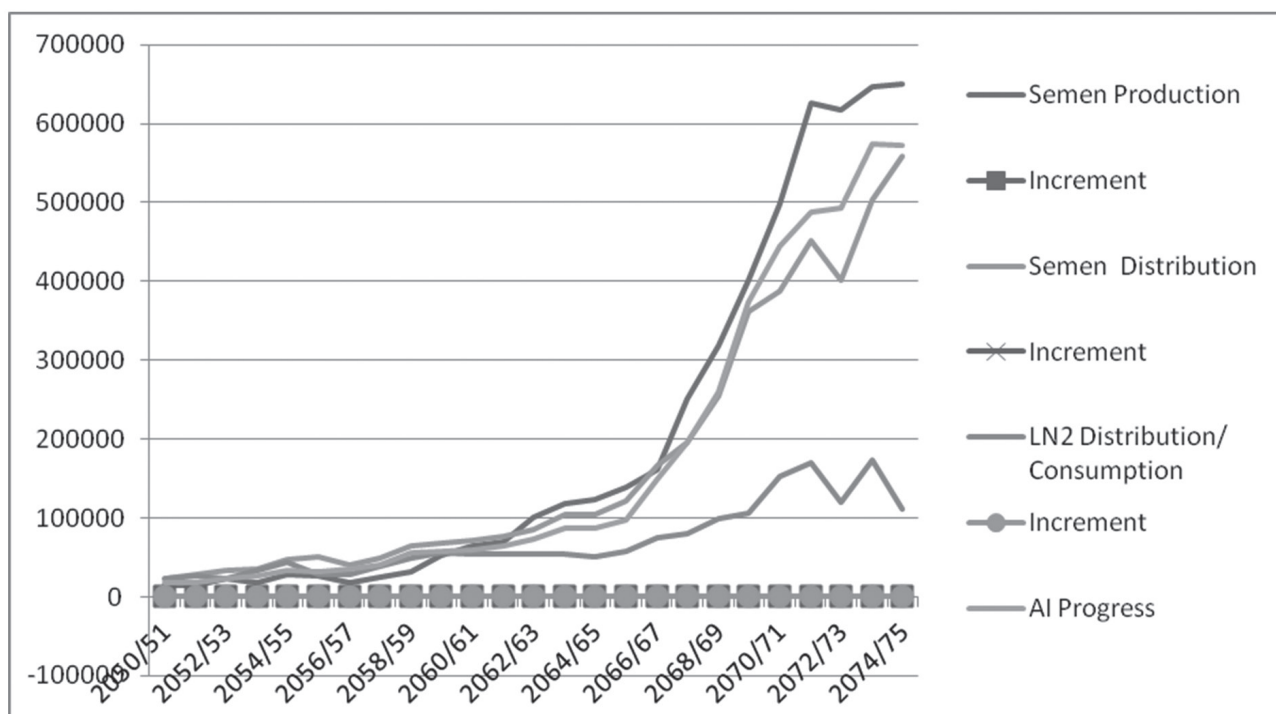
कृत्रिम गर्भाधान अभियान कार्यक्रम संचालका जिल्लाहरू

सि.न	विकास क्षेत्र	जिल्ला
१	पूर्वाञ्चल	भापा, मोरङ, सुनसरी, सप्तरी सिराहा, इलाम, धनकुटा, उदयपुर
२	मध्यमाञ्चल	धनुषा, महोत्तरी, सर्लाही, बारा, मकवानपुर, चितवन, नुवाकोट, काठमाण्डौ, काभ्रे, रामेछाप, रौतहट, धादिङ, सिन्धुली, पर्शा, ललितपुर, भक्तपुर,
३	पश्चिमाञ्चल	पाल्पा, बाग्लुङ, नवलपरासी, रुपन्देही, कपिलवस्तु, तनहुँ, कास्की, स्याङ्जा, अर्घाखाँची र गोरखा
४	मध्यपश्चिमाञ्चल	बाके, बर्दिया, सुर्खेत र दाङ
५	सुदूरपश्चिमाञ्चल	कैलाली र कंचनपुर

आ.व. ०७०/७१ मा राष्ट्रिय अभियान कार्यक्रम (AI Mission) लागु भएका ४० जिल्लाहरूमा मिशन कार्यक्रम तर्फ कृत्रिम गर्भाधान कार्य १,५२,५०४ भएको थियो । कुल ६१ जिल्लामा ४,४५,२५४ कृत्रिम गर्भाधान भएको मध्ये अभियान तर्फ ३४.२५ प्रतिशत देखिन्छ । आ.व. ०७१/७२ मा ६२ जिल्लामा कुल कृत्रिम गर्भाधान ४८७९१० मध्ये मिशन लागु भएको ४० जिल्लामा अभियान कार्यक्रम तर्फ ११२१११ प्रगति हासिल भएको थियो । कुल कृत्रिम गर्भाधान मध्ये अभियान तर्फले २२.९७ प्रतिशत ओगटेको देखिन्छ । यस अभियान कार्यक्रमले गर्दा कृत्रिम गर्भाधान केन्द्रहरूको बृद्धि, तरल नाइट्रोजन तथा बिर्य आपूर्तिमा सहज तथा अन्य सामग्रीहरूको व्यवस्थापन र कृत्रिम गर्भाधान सम्बन्धी प्रचार/प्रसार र तालिमले गर्दा कृत्रिम गर्भाधान कार्यमा सफलता हासिल हुँदै गएको छ ।

पशु नश्ल सुधार राष्ट्रिय अभियान कार्यक्रम

Trend of Semen Production, Liquid nitrogen production, distribution & AI

जमेको वीर्य

जमेको वीर्यको आर्थिक वर्ष ०७४/७५ को अन्त्यसम्ममा रहेको मौजदात ६९८७२९ डोज

जमेको वीर्यको मौजदात विवरण

क्र. सं.	साँडेको प्रकार	वीर्य मौजदात	वीर्य उत्पादन ०७३/७४	जम्मा	वीर्य वितरण ०७४/७५	प्रयोगशालामा हुने खपत वा खेर जाने	वीर्य मौजदात ०७४/७५
१	जर्सी	१४९१५८	३२१३६४	४७०५२२	२४३४२९	२७९६	२२४२९७
२	होलिस्टिन	२४०७७०	२२३६१०	४६४३८०	१५६४९१	२४६५	३०५४२४
३	मर्गा	१५६२५३	९३१४०	२४९३९३	९१८६३	१७४७	१५५७८३
४	वोका	१३५३०	८२८०	२१८१०	८५५३	३२	१३२२५
जम्मा		५५९७११	६४६३९४	१२०६१०५	५००३३६	७०४०	६९८७२९

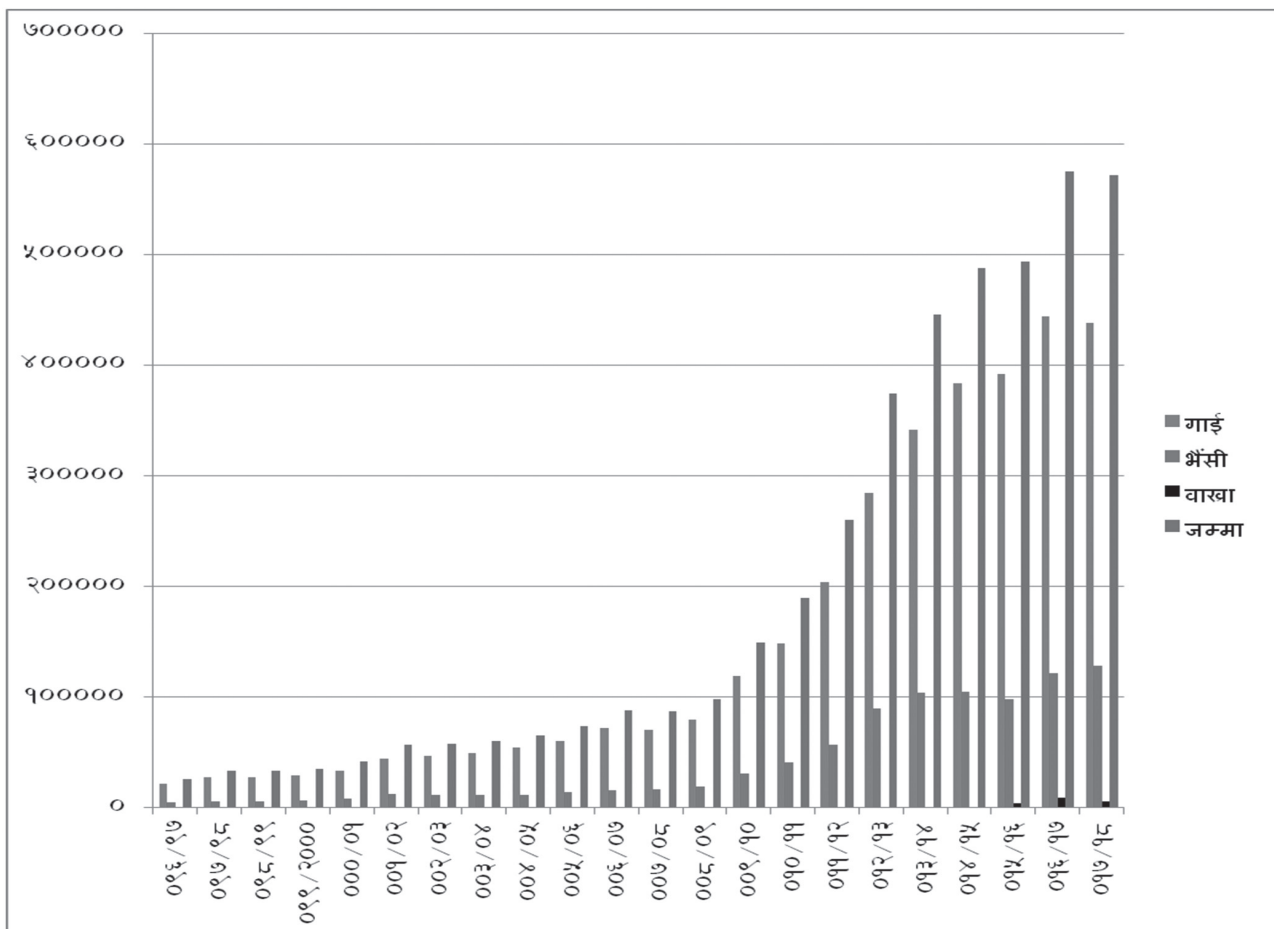
हालको कृत्रिम गर्भाधान सेवाको अवस्था

१. कृत्रिम गर्भाधान सेवा पुगेका जिल्ला ६६
२. कृत्रिम गर्भाधान सेवा निरन्तर रूपमा पुगेका जिल्ला ५८
३. कृत्रिम गर्भाधान सेवा आवश्यकता अनुसार पुगेका जिल्ला ८
४. कृत्रिम गर्भाधान सेवा प्रदायक संख्या १११४
५. कृत्रिम गर्भाधान सेवा प्रदायक (private) संख्या २२४
६. कृत्रिम गर्भाधान सेवा प्रदायक (government) संख्या ४४५
७. सामुदायिक पशु प्रजनन केन्द्र ३९५

कृत्रिम गर्भाधानको २०७४/७५ को क्षेत्रगत अवस्था

क्षेत्र	कृत्रिम गर्भाधान केन्द्र				कृत्रिम गर्भाधान सेवा प्रदायक				जम्मा कृत्रिम गर्भाधान ०७३/७४	जम्मा कृत्रिम गर्भाधान ०७४/७५
	GOV	CLBC	PVT	जम्मा	GOV	CLBC	PVT	जम्मा		
पूर्वाञ्चल	९२	८१	६२	२३५	११४	८६	७५	२७५	१५५५२५	१५१४८०
मध्यमाञ्चल	१५१	१६५	६३	३७९	१९०	१६९	७४	४३३	२५७३७७	२५३७६४
पश्चिमाञ्चल	९१	८२	७४	२४७	११८	९०	८२	२९०	११७८९०	१३३९५२
मध्य पश्चिमाञ्चल	२६	३४	८	६८	३८	३४	८	८०	२१०८१	१५९१०
सुदुर पश्चिमाञ्चल	१३	१६	५	३४	१५	१६	५	३६	२२७६८	१६६६५
जम्मा	३७३	३७८	२१२	९६३	४७५	३९५	२४४	१११४	५७४६४१	५७१७७१

पशु अनुसार कृत्रिम गर्भाधान सेवा ०९६-०१८ सम्मको अवस्था

जिल्लागत रुपमा कृत्रिम गर्भाधान सेवाको अवस्था

क्र.सं.	जिल्ला	७३/७४				७४/७५				फरक प्र.
		गाई	भैंसी	वाखा	जम्मा	गाई	भैंसी	वाखा	जम्मा	
१	ताप्लेजुङ्ग	१२४	५१	०	१७५	२४५	५६	०	३०१	७२
२	पाँचथर	७७४	२४४	२	१०२०	१३०२	४१३	२१	१७३६	७०.२
३	इलाम	१४६५६	६३५	१७१	१५४६२	१४९०१	५४१	३४	१५४७६	०.०९
४	भगापा	३७५२०	१७७५	४८५	३९७८०	३४१३९	१३०९	४६२	३५९१०	-९.७३
५	मोरङ	३४७०४	२२६५	२२३	३७१९२	३७८०४	२१९३	२३१	४०२२८	८.१६
६	सुनसरी	२२२५७	२४७८	७८	२४८१३	२४७७०	२९२६	५८	२७७५४	११.९
७	धनकुटा	२८२६	७००	४३	३५६९	३४५९	८६३	४६	४३६८	२२.४
८	तेह्रथुम	२२८	६४	०	२९२	९५	२६	०	१२१	-५८.६
९	संखुवासभा	५०१	२४४	०	७४५	५३३	२३२	०	७६५	२.६८
१०	भोजपुर	१५३	५५	०	२०८	०	०	०	०	-१००
११	ओखलढुंगा				०				०	
१२	खोटाङ्ग				०				०	
१३	सोलुखुम्बु	६६	३७	०	१०३	४७	१३	०	६०	-४१.८
१४	उदयपुर	४४४६	१६४४	१०	६१००	६७४७	११३०	०	७८७७	२९.१

१५	सप्तरी	४९३८	३३६६	०	८३०४	४१२२	२१८७	०	६३०९	-२४
१६	सिराह	९४२६	८२९८	३८	१७७६२	५२८०	५२६४	३१	१०५७५	-४०.५
१७	धनुषा	७६५८	३७७६	२५	११४५९	७८१३	२९४०	०	१०७५३	-६.१६
१८	महोत्तरी	११६९८	४०८२	७०	१५८५०	९२४४	३५५०	१५९	१२९५३	-१८.३
१९	सर्लाही	६८७७	५५०२	५	१२३८४	६९८५	७८७३	०	१४८५८	२०
२०	रौतहट	६८६३	२४४९	४५२	९७६४	६४९९	२०६८	४७८	९०४५	-७.३६
२१	वारा	१४२९२	२१०१	६४७	१७०४०	१६९०४	२११३	६४७	१९६६४	१५.४
२२	पर्सा	६९५६	६७५	१३०	७७६१	११४५५	१६१५	२६७	१३३३७	७.९
२३	मकवानपुर	१४८७६	१५७०	१२८	१६५७४	१७०६०	१४९७	१५०	१८७०७	१२.९
२४	भक्तपुर	९३२४	५१६	५५१	१०३९१	९९६९	४९७	१४	९६८०	-६.८४
२५	चितवन	४३२६३	४४१०	१८२	४७८५५	४५७६०	५४७९	२०३	५१४४२	७.५
२६	धादिङ्ग	१८८०	४१५	२८	२३२३	१७८२	२७४	२०	२०७६	-१०.६
२७	दोलखा	९०८	६५९	२४	१५९१	८०३	५०६	५५	१३६४	-१४.३
२८	काठमाण्डौ	३५०२७	१११०	१७०	३६३०७	२७६७४	११२३	५	२८८०२	-२०.७
२९	काभ्रेपलाञ्चोक	२६२९१	४३०८	७८८	३१३८७	२४०४३	५३०९	८०९	३०१६१	-३.९१
३०	ललितपुर	१३९९६	४३५०	२०४	१८५५०	९९२६	४५०६	०	१४४३२	-२२.२
३१	नुवाकोट	४८२५	१२७१	२१८	६३१४	४०५८	१०७१	२८	५१५७	-१८.३
३२	रामेछाप	१८१३	१४९१	०	३३०४	१६७१	१०६९	०	२७४०	-१७.१
३३	रसुवा	१८०	५६	०	२३६	१११	३७	०	१४८	-३७.३
३४	सिन्धुली	४०४१	२६१३	१२	६६६६	४२८५	२६४४	५१	६९८०	४.७१
३५	सन्धुपाल्चोक	९६३	६२३	३५	१६२१	१०००	४५४	११	१४६५	-९.६२
३६	वाग्लुङ्ग	१६३३	१५११	१५०	३२९४	१२८७	१२८३	०	२५७०	-२२
३७	गोर्खा	९७७	५४०	१२०	१६३७	३३१	२५१	७	५८९	-६४
३८	कास्की	११५९९	७९२३	०	१९५२२	१४१६६	८५२३	०	२२६८९	१६.२
३९	लमजुङ्ग	८२४	६३३	१००	१५५७	७३६	५४३	०	१२७९	-१७.९
४०	मनाङ्ग	०	०	०	०	०	०	०	०	घम्कहरा
४१	मुस्ताङ्ग	४८	०	०	४८	१५	०	०	१५	-६८.८
४२	म्याग्दि	१९०	२०१	०	३९१	१३३	१३७	०	२७०	-३१
४३	नवलपरासी	१८७६८	१०३९७	२८	२९१९३	२०८८७	२०९४४	८२	४१९१३	४३.६
४४	पर्वत	८५५	६३८	२७	१५२०	१९७९	८७३	२	२८५४	८७.८
४५	स्याङ्गजा	७८३	९०५	२३४	१९२२	७३३	९६२	५२	१७४७	-९.११
४६	तनहु	४२८०	१८६५	११८	६२६३	५०२४	१७६८	०	६७९२	८.४५
४७	अर्घाखाँची	१३४७	२१००	२१५	३६६२	१८३४	३४८९	४१८	५७४१	५६.८
४८	बाँके	३५९१	१९७०	२६३	५८२४	३०९७	१७०६	११५	४९१८	-१५.६
४९	बर्दिया	४३२०	१८७२	११३	६३०५	२९२८	१६५७	१०७	४६९२	-२५.६
५०	दाङ्ग	२३८८	११९८	१५१	३७३७	२१३१	९२३	२०१	३२५५	-१२.९
५१	गुल्मी	१८१६	९३५	१२	२७६३	१९७७	९३८	०	२९१५	५.५

५२	कपिलवस्तु	५४७९	४८९७	२५	१०४०१	३९०७	३०२०	०	६९२७	-३३.४
५३	पाल्पा	१९३७	१०९७	८	३०४२	९५२	५६१	०	१५१३	-५०.३
५४	प्यूठान	३६२	२९६	४५६	१११४	४०७	३३५	११	७५३	-३२.४
५५	रोल्पा	१११	९४	१५८	३६३	११५	१५०	६६	३३१	-८.८२
५६	रुकुम	२७	६३	२७५	३६५	९	१९	६	३४	-९०.७
५७	रुपन्देही	२१६६९	१०८१७	१८९	३२६७५	२३६३७	१२३७२	१२९	३६१३८	१०.६
५८	दैलेख	८४	४६	१७	१४७	८६	६७	६६	२१९	४९
५९	डोल्पा	०	०	०	०	०	०	०	०	
६०	हुम्ला	०	०	०	०	०	०	०	०	
६१	जाजरकोट	१	२	१२५	१२८	०	३	५	८	-९३.८
६२	जुम्ला	४०९	११	१	४२१	९०	५२	०	१४२	-६६.३
६३	कालिकोट	०	०	०	०	०	०	०	०	
६४	मुगु	०	०	०	०	०	०	०	०	
६५	सल्यान	१२५	१६	४६५	६०६	१२	७	१९	३८	-९३.७
६६	सुर्खेत	१३६०	५००	२११	२०७१	९९५	२९१	२३४	१५२०	-२६.६
६७	अछाम	०	०	०	०	०	०	०	०	
६८	वैतडी	५७	१७	१७५	२४९	७	०	०	७	-९७.२
६९	बाँझाङ	१००	३५	०	१३५	१२२	६०	०	१८२	३४.८
७०	बाजुरा	०	०	०	०	०	०	०	०	
७१	डडेलधुरा	१३३	४२	१३८	३१३	३५	९	०	४४	-८५.९
७२	दार्चुला	०	०	०	०	०	०	०	०	
७३	डोटी	२२७	६८	२४	३१९	११०	३२	३	१४५	-५४.६
७४	कैलाली	५८३८	१८२५	३८५	८०४८	३९४०	१४२२	१६०	५५२२	-३१.४
७५	कञ्चनपुर	८४६१	५११३	१३०	१३७०४	६७७६	३९१८	७१	१०७६५	-२१.५

५.२.५ अभियानमुखी घाँस विकास कार्यक्रम

४५००० हेक्टर क्षेत्रफलमा उन्नत घाँस खेती गराइ पशु नश्ल सुधार राष्ट्रिय कार्यक्रम अन्तर्गत उत्पादित उन्नत पशुहरुको लागि आवश्यक आहारा पूर्ति गर्ने लक्ष्य रहेको यस मिशनको उद्देश्यहरु यस प्रकारका रहेका छन् ।

- हरियो घाँस, हे, साईलेज, मिनरल ब्लक, कृषिजन्य उपपदार्थहरुको उपयोग, टोटल मिक्स रासनको माध्यमबाट बढोत्तर पशु संख्यालाई पशु आहारा आपूर्ति गर्ने ।
- गुणात्मक पशु आहाराको आपूर्ति गरी दुध तथा मासुको उत्पादन तथा उत्पादकत्व बृद्धि गर्ने ।
- पशुजन्य उत्पादनको उत्पादन लागत घटाई स्वदेशी उत्पादनलाई राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रतिस्पर्धी बनाउने ।
- श्रोत केन्द्र सुदृढीकरण गरी घाँसेवाली बीउ/विरुवा/सेट्स आपूर्ति गर्ने ।
- सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रका घासेवाली तथा बीउ उत्पादक व्यवसायीक कृषक/समुह/समिति/सहकारी, सामुदायिक पशु आहारा विकास केन्द्र, राईजोवियम तथा बीउ विजन प्रयोगशाला, चरन तथा घाँसेवाली बीउ बृद्धि फार्महरु तथा राष्ट्रिय चरन तथा पशु आहारा केन्द्रको क्षमता अभिवृद्धि गर्नुको साथै दिगो सेवा प्रदान गर्ने ।

यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि निम्न रणनीति रहेको थियो ।

- समुदायमा आधारित दुध उत्पादक सहकारी संस्था, स्थानीय निकाय तथा सरोकारवाला अन्य संघ/संस्थाहरु मार्फत सामुदायिक रुपमा पशु आहारा विकास केन्द्रहरु स्थापना गरी सेवा विस्तार गरिने छ ।
- सेवा विस्तारको लागि राष्ट्रिय चरन तथा पशु आहारा केन्द्रको समन्वयमा चरन तथा घाँसेवाली बीउ बृद्धि फार्महरु तथा बीउ उत्पादक श्रोत कृषक/समुह/समिति/सहकारीको क्षमता अभिवृद्धि गरि घाँसका बीउ/विरुवा/सेट्सहरुको उत्पादन तथा आपूर्ति बृद्धि गरिने छ ।
- सामुदायमा घाँसेवाली बीउ बैंक स्थापना, नीजि तथा सरकारी सहकार्य तथा जिल्लास्तरमा जिल्ला पशु आहारा विकास समिति गठन गरी दिगो रुपमा घास विकास कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।
- घाँसेवाली बीउ उत्पादनलाई प्रशोधन, ग्रेडिङ, संकेतपत्र, भण्डारण, बजार व्यवस्थापन गरी क्रमिक रुपमा मुल्य श्रृंखलामा आबद्ध गर्दै लगिने छ ।
- कृषि उपपदार्थहरुको पौष्टिकता बृद्धि, हरियो घास विक्री केन्द्र स्थापना, कन्ट्र्याक्ट फार्मिङ, हे साईलेज तथा युरियामोलासेस मिमरल ब्लक बनाउने कार्यक्रम, सघन पशु आहारा आपूर्ति कार्यक्रम सञ्चालनमा जोड दिईने छ ।
- सरकारी तथा गैर सरकारी क्षेत्रमा पशु आहारा विकासमा संलग्न प्राविधिक जनशक्तिको दक्षता अभिवृद्धि गरी स्तरीय सेवा उपलब्ध गराइने छ ।

आ.व. ०७०/७१ बाट २५ जिल्लामा अभियानमुखी घाँस विकास कार्यक्रम लागु भएको थियो । यस कार्यक्रम अन्तर्गत हिउँदे घाँस ३००० हेक्टर, वर्षे घाँस २००० र बहु वर्षे २०२८ गरी ७०२८ हेक्टरमा लगाइएको थियो । त्यस्तैगरी पशु आहाराको लागि पशु विकास फर्म पोखरामा TMR (Total Mixed Ration) मेशिन जडान तथा स्थापना भएको थियो ।

आ.व. ०७१/७२ बाट ३५ जिल्लामा अभियानमुखी घाँस विकास कार्यक्रम लागु भएको थियो । यस कार्यक्रम अन्तर्गत हिउँदे घाँस ५२३७ हेक्टर, वर्षे घाँस ५००९ र बहु वर्षे १०५० गरी ११२९६ हेक्टरमा लगाइएको थियो ।

अभियानमुखि घाँस विकास कार्यक्रम संचालका जिल्लाहरु

सि.न	विकास क्षेत्र	जिल्ला
१	पूर्वाञ्चल	भापा, मोरङ, सुनसरी, सप्तरी सिराहा
२	मध्यमाञ्चल	धनुषा, महोत्तरी, सर्लाही, बारा, मकवानपुर, चितवन, नुवाकोट, काठमाण्डौ, काभ्रे, रामेछाप
३	पश्चिमाञ्चल	नवलपरासी, रुपन्देही, कपिलवस्तु तनहु, कास्की
४	मध्यपश्चिमाञ्चल	बाँके, बर्दिया, दाङ
५	सुदुरपश्चिमाञ्चल	कैलाली, कंचनपुर

पशु आहारा विकास राष्ट्रिय कार्यक्रम अन्तर्गत कन्ट्र्याक्ट फार्मिङ्गबाट जै घाँसको बीउ ११७१ क्विन्टल (११७.१ हेक्टरका लागि) र टियोसेन्टी २२०४ क्विन्टल (६२६९ हेक्टरका लागि) गुणस्तरीय बीउ उत्पादन भएको र विक्रि हुन बाँकी रहेको ३१९ क्विन्टल टियोसेन्टी घाँसको बीउ उत्पादन निर्देशनालयको कार्यक्रमबाट खरिद गरि कृषकहरुलाई वितरण गरिएको ।

घाँसेवाली सम्बन्धी अध्ययनको संक्षिप्त विवरण

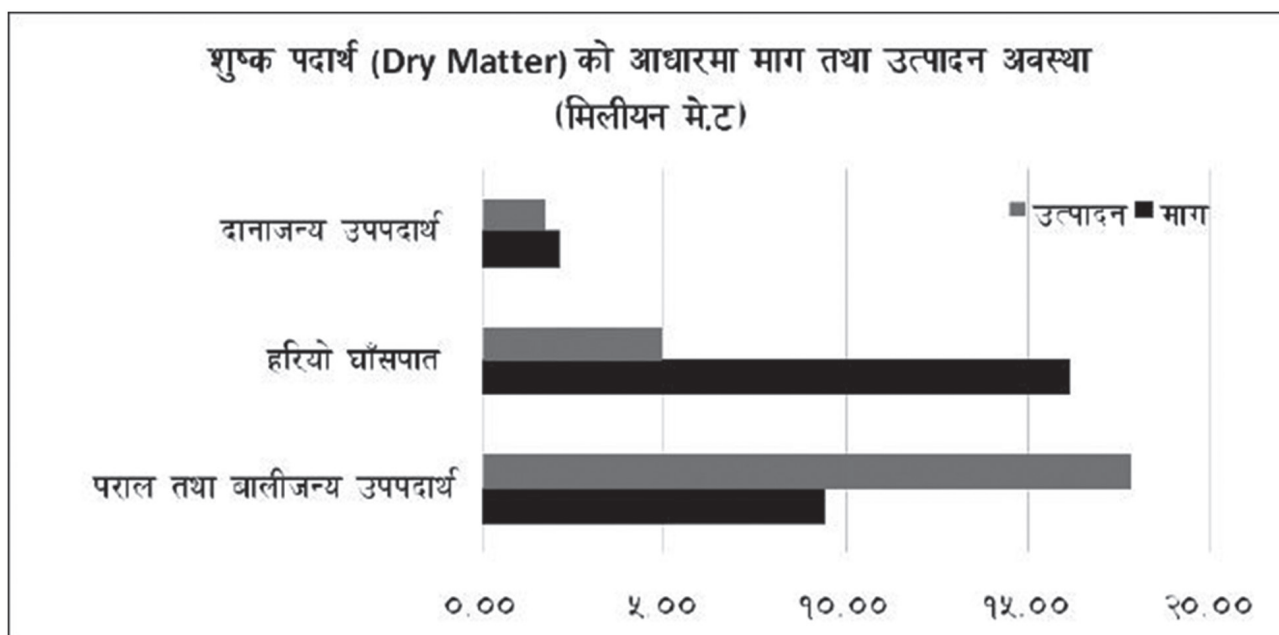
हाइड्रोपोनिक्स प्रभावकारिता सम्बन्धी अध्ययन

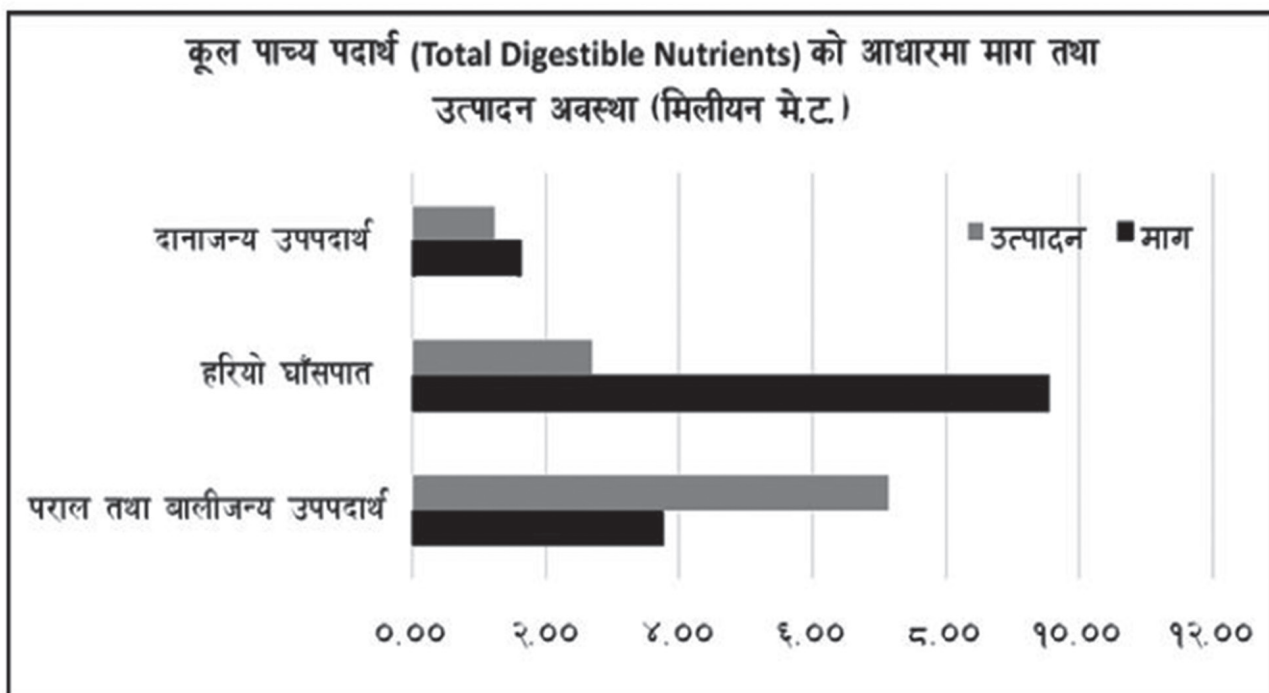
अध्ययनको क्रममा स्वचालित हाइड्रोपोनिक्स इकाइ ५ ट्रे बाट प्रतिदिन ५० के.जी हरियो घाँस उत्पादन क्षमता रहेको पाइयो भने अर्ध स्वचालित हाइड्रोपोनिक्स इकाइ २०-५० ट्रे बाट प्रति दिन २००-४०० केजी उत्पादन क्षमता रहेको पाइयो । अध्ययनमा कृषकले ३८.४६ प्रतिशत मकैको वीउ ४६.१५ प्रतिशत मकै गहुँ वीउको रूपमा प्योग गरेको पाइयो । यस प्रविधिबाट १ केजी वीउबाट सरदर ७.३ दिनमा ८.७ केजी हरियो घाँस उत्पादन भएको पाइयो । उत्पादन लागको हिसाव गर्दा हरियो घाँस प्रति केजी रु. ३.७५ मा उत्पादन भएको र रु.८.३३ प्रति केजीमा विक्रि भएको पाइयो। हाइड्रो पोनिक्स घाँस उत्पादन प्रविधिबाट घाँस उत्पादन गर्दा लागत प्रति केजी रु. छ.७ पाइयो तर पनि घाँस खरद गरि खुवाउनु भन्दा ४१.८ ५ सस्तो पर्ने देखिन्छ ।

टोटल मिक्स रासन (TMR) को प्रभावकारिता अध्ययन

पराल वा दानामा भिटामिन मिनरल सहि मात्रामा मिसाएर हाइड्रोलिक प्रसेर प्रयोग गरि तयार गरिएको ब्लकलाइ टोटल मिक्स रासन भनिन्छ । यसलाइ पशुपालनमा सन्तुलित दानाको पूर्ति गर्न पृथक र प्रभावकारी मानिन्छ । तर नेपालमा यसको सुरुवात ०७१/७२ मा भएको हुँदा यसको प्रभावकारिताको अध्ययन हुन आवश्यक ठानी देशमा संचालित ४ वटा TMR उत्पादन इकाइलाई नै नमुना मानी अध्ययन गरिएको थियो जसमा २ वटा मात्र सञ्चालनमा आएको पाइयो । एउटा इकाइबाट प्रतिदिन १९ टन सम्म उत्पादन क्षमता रहेता पनि २ वटा इकाइबाट जम्मा ३ टन प्रति दिन उत्पादन भएको पाइयो । टोटल मिक्स रासन मेशिन इन्सटल गर्न ५९ लाख लागत लाग्ने र प्रति केजी उत्पादन लागत रु.२२-३० पर्ने देखियो । त्यस्तै TMR को प्रयोगबाट दुधमा १०-२० प्रतिशत घृतांश बढेको प्रतिक्रिया पाइयो भने १०% दुध उत्पादन लागतमा कमि आएको पाइयो ।

पशुपन्छीको आहारा र घाँसेवाली वीउको माग र आपर्तिको अवस्थाको अध्ययन

अध्ययनले मुख्य मुख्य घाँसेवाली वीउको उत्पादन र मागको अवस्था अध्ययन गर्दा बर्सिम ३०.३६ प्रतिशत कमि जै २९.२७ प्रतिशत कमि टियोसेन्टी २०.१३ प्रतिशत कमि भेच २०.१३ प्रतिशत कमि जोइन्ट भेच २९.३२ कमि स्टाइलो तथा अन्य २१.७८ मोलाशेस ५६.२५ प्रतिशत कमि रहेको पाइयो । यसरी हेर्दा आवश्यक घाँसको वीउ न्यून हुँदा समग्र घाँस उत्पादन र पशु आहारामा कमि हुने देखिन्छ ।

५.२.६ यूवा लक्षित कार्यक्रम

कृषिकर्म प्रतिको अनाकर्षण र रोजगारको अन्य अवसरहरुको कमिको कारणले यूवा जनशक्ति विदेश पलाएन हुने बढ्दो कार्यले एकातिर कृषि क्षेत्रमा आवश्यक श्रम शक्तिको कमी भइरहेको छ भने अर्कोतिर उनीहरुले विदेशमा हासिल गरेका सिपबाट देशले यथोचित लाभ लिन सकिरहेको छैन तसर्थ उनिहरुको दक्षता, सिपको आधारमा स्वदेशी रोजगारतर्फ आकर्षित गर्न सके स्थानियस्तरमा थप रोजगारहरु श्रृजना हुने र यूवा शक्तिको विदेश पलायनमा घट्ने र व्यवसायिक कृषिको प्रवर्द्धनमा सहयोग पुग्ने भएकोले नेपाल सरकारले आ.व. ०७०/७१ मा बजेट बक्तव्य मार्फत युवा लक्षित कृषि कार्यक्रमको घोषणा गरेको फलस्वरुप यस विभाग अन्तरगत पशु उत्पादन निर्देशनालय र पशुपंक्षी बजार प्रवर्द्धन निर्देशनालयले यूवा लक्षित पशुपालन कार्यक्रम सञ्चालन गरेको थियो ।

०७१/७२ मा युवा लक्षित पशु विकास कार्यक्रम पशु उत्पादन निर्देशनालयले डेरीमा ५५८, बाखामा १९५, बंगुरमा ९२ गरी ८४५ र पशुपंक्षी बजार प्रवर्द्धन निर्देशनालयले ३६ जना यूवा लक्षित पशुपालन कार्यक्रम सञ्चालन गरेका थिए ।

आ.व. ०७२/७३ मा युवा लक्षित व्यवसायिक गाइभैसी कार्यक्रम अन्तरगत ३१० साना, ५० मफौला र १० ठुला गरी ३७० फार्महरुलाई अनुदान रकम उपलब्ध गराइएको थियो । जसबाट १६४२५ मे.टन थप दुध र २२५० युवालाई प्रत्येक्ष रोजगारी सिर्जना भएको थियो ।

आ.व. ०७२/७३ मा युवा लक्षित व्यवसायिक बंगुर कार्यक्रम अन्तरगत १०२ फार्महरुलाई अनुदान रकम उपलब्ध गराइएको थियो । जसबाट ११४२४ पाठापाठी उत्पादन भइ १६३.२ मे.टन थप मासु उत्पादन र १०२ जना युवालाई प्रत्येक्ष रोजगारी सिर्जना भएको थियो ।

त्यस्तैगरी आ.व. ०७२/७३ मा युवा लक्षित व्यवसायिक बाखा कार्यक्रम अन्तरगत १६० फार्महरूलाई अनुदान रकम उपलब्ध गराइएको थियो । यस कार्यक्रम अन्तरगत ७५४० पाठापाठीबाट भइ ३३६० खसीबोका उत्पादन भइ १०० मे.टन थप मासु उत्पादन र ३०० जना युवालाई प्रत्येक्ष रोजगारी सिर्जना भएको थियो ।

५.२.७ नेपाल व्यापार एकिकृत रणनीति कार्यक्रम

निर्यात व्यापारलाई प्रतिस्पर्धी बनाउन, उत्पादनको विस्तार गर्ने । निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने र व्यापारमा सघाउने लक्ष्य राखी नेपाल व्यापार एकिकृत रणनीति, २०१० ले १९ वटा सम्भाव्य निर्यात योग्य बस्तुहरू पहिचान गरेको मध्ये ७ वटा कृषि बस्तुहरू परेका छन् । जसमा उन, पशिमना, चिया, अलैची, मह, अदुवा र दाल परेका छन् । पशु सेवा विभाग अन्तरगत परेका उन उत्पादन र पशिमना प्रवर्द्धनको लागि केन्द्रीय भैंडा बाखा प्रवर्द्धन कार्यालयले भैंडा विकास कार्यक्रम तथा च्यांग्रा प्रवर्द्धन कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ । न्यूजिल्याण्डबाट ल्याइएका भैंडाबाट गुठीचौर, जुम्लामा ५० वटा पाठापाठी उत्पादन भएका छन् । आ. व. ०७१/७२ मा २५०० के.जि पशिमना विक्री भएको थियो भने ०७२/७३ मा ७ हजार के.जि पशिमना विक्री भएको थियो । त्यस्तैगरी १५० वटा बरुवाल भैंडाहरूमा हिट सिन्क्रोनाइजेशन गरी कार्पेट उन उत्पादनको लागि रोम्नीमार्स र कुपवर्थ जातका भैंडाका सिमेन प्रयोग गरी कृत्रिम गर्भाधानबाट ८० वटा भैंडामा गर्भ रहेको थियो । आ.व. ०७२/७३ मा ६१ लाख ९८ हजार बजेट विनियोजन भएकोमा ५७ लाख ७१ हजार २ सय भइ ९३.१२ प्रतिशत खर्च भएको थियो ।

५.२.८ राष्ट्रपति चुरे संरक्षण कार्यक्रम

चुरे पहाडले तराइको उर्वरा भूमिको लागि पानिको मुख्य श्रोत तथा जैविक विविधताको हिसावले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । भौगोलिक बनावट माथि विभिन्न मावन सिर्जित तत्वहरू जस्तै तिब्र वन विनास, वन अतिक्रमण, अव्यवस्थित बसोबास, अत्याधिक ढुंगा/गिट्टी/बालुवा उत्खनन, अनुपयुक्त खेति प्रणाली, अत्याधिक चरिचरन आदिले भुक्षय, जैविक विविधतामा ह्रास, पानीको श्रोतमा ह्रास, भुउत्पादकत्वमा कमी, नदि कटान, बढी जस्ता समस्याहरूले समग्र चुरे क्षेत्र मरुभूमिकरण तर्फ उन्मुख भएको छ । चुरे विनासका नकरात्मक असर नेपालका तराइ-मधेशमा प्रत्येक्ष रूपमा पर्न गएकोले चुरेको संरक्षणले राष्ट्रिय महत्व पाएको छ र यसको संरक्षण र व्यवस्थापन गर्न जरुरी भइसकेको छ । यहि तथ्यलाई मध्यनजर गरी आर्थिक वर्ष २०६७/६८ बाट नेपाल सरकारले राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त राष्ट्रिय गौरवको कार्यक्रमको रूपमा राष्ट्रपति चुरे संरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ ।

चुरे विनासको नियन्त्रण र यसबाट तल्लो तटिय क्षेत्रमा परि रहेको नकरात्मक असर र जोखिमलाई न्यूनिकरण गर्न अति सम्बेदनशिल चार नदि प्राणाली भू तथा जलाधार संरक्षण, नदी नियन्त्रण, वन तथा जैविक विविधताको संरक्षण तथा विकासको साथै स्थानीय जनताहरूको जिविकोपार्जनको लागि सघन रूपमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने प्रमुख उद्देश्य रहेको यस कार्यक्रममा निम्न साम्फेदार निकायहरूका संलग्नता छ ।

जिल्ला वन कार्यालय, जिल्ला भुसंरक्षण कार्यालयहरू, राष्ट्रिय निकुन्ज तथा बन्यजन्तु आरक्ष कार्यालयहरू, वन अनुसन्धान तथा सर्वेक्षण विभाग, जिल्ला पशु सेवा कार्यालयहरू, जिल्ला कृषि विकास कार्यालयहरू तथा जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण डिभिजन कार्यालयहरू साम्फेदारको रूपमा रहेका छन् ।

जिल्ला पशु सेवा कार्यालयहरूबाट आय आर्जनको लागि पशुपालन, गोठ/खोर सुधार, घाँस विकास, बायो ग्यास निर्माण जस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएका छन् । आ.व. २०७१/७२ मा १० जिल्लाका जिल्ला पशु सेवा कार्यालयहरूले निम्न कार्य गरेका थिए । उक्त आ.व.मा भौतिक तथा वित्तीय प्रगति ९६.७ हासिल भएको थियो । रु ४४५६५ हजार विनियोजन भएकोमा ४३२१५ हजार खर्च भएको थियो ।

आ.व. २०७२/७३ मा १७ जिल्लाका जिल्ला पशु सेवा कार्यालयहरूबाट कार्यक्रम सञ्चालन भएको थियो । ४११७५

हजार विनियोजन भएकोमा रु. ३७७५० हजार खर्च भई ९९.६ प्रतिशत खर्च भएको थियो ।

आ.व. ०७२/०७३ को वार्षिक स्वीकृत कार्यक्रम र विनियोजित बजेट

आ.व. ०७२/७३ मा यस विभाग र अन्तरगतका निकाय साथै अन्य कार्यक्रमहरू गरी १८ बजेट उपशीर्षकबाट रु ५४५५६९० बजेट विनियोजन भएको थियो । यस मध्ये १२ वटा बजेट उपशीर्षक विभाग अन्तरगतको बजेट उपशीर्षकबाट सञ्चालनमा रहेका थिए । विगत आ.व. मा भै २ वटा बजेट उपशीर्षकका पशु सेवा तालिम तथा प्रसार कार्यक्रम र बर्डफ्लू नियन्त्रण आयोजना दोश्रो प्राथमिकता र बाँकी सबै कार्यक्रम पहिलो प्राथमिकतामा परेका थिए । हिमाली आयोजनामा ADB/Grant रहेको थियो भने अन्य सबै नेपाल सरकारको क्षेत्रबाट सञ्चालन भएका थिए । यस आधिको लागि कुल रकमको ४ अर्ब ९५ करोड ५२ लाख ५३ हजार विनियोजन भएको थियो ।

आ.व. ०७२/७३ मा संचालित कार्यक्रमको संक्षिप्त मलक

सि.नं.	ब.उ.शि.न.	कार्यक्रमको नाम	स्रोत	विनियोजित बजेट रु हजारमा
१	३१२०१४३/४	पशु सेवा विभाग	नेपाल सरकार	६८९१५.५
२	३१२०१५३/४	क्षेत्रिय पशु सेवा निर्देशनालयहरू	नेपाल सरकार	६०२९७
३	३१२१२०३	सहकारी खेति कार्यक्रम	नेपाल सरकार	६९३८६
४	३१२१२५३/४	पशु स्वास्थ्य सेवा कार्यक्रम	नेपाल सरकार	३९१४०७
५	३१२१२६३/४	पशु विकास सेवा कार्यक्रम (गाई, भैसी, बाखा र अन्य समेत)	नेपाल सरकार	८६८८२४
६	३१२१२७३/४	पशुपंक्षी बजार प्रवर्द्धन कार्यक्रम	नेपाल सरकार	२२५६३९
७	३१२१२८३/४	पशु विकास फार्महरू	नेपाल सरकार	२२५३३४
८	३१२१३०३/४	पशु सेवा तालिम तथा प्रसार कार्यक्रम	नेपाल सरकार	७१०९१
९	३१२१३२३/४	बर्ड फ्लू नियन्त्रण आयोजना	नेपाल सरकार	४१७६०
१०	३१२१५४३/४	हिमाली आयोजना	ADB /Grant	७५१९३३
११	३१२८०१३	कर्णाली अञ्चल कृषि विकास आयोजना	नेपाल सरकार	२२४००
१२	३१२८०३३	पशु सेवा प्रसार कार्यक्रम	नेपाल सरकार	२११८२६७
	जम्मा			४९१५२५३
अन्य कार्यक्रम				
१	३२९१२४	राष्ट्रपति चुरे तराइ मधेश संरक्षण कार्यक्रम	नेपाल सरकार	४११७५
२	३०१८०१	राहत तथा पुनस्थापना कार्यक्रम ३१ जिल्ला	नेपाल सरकार	५५२००
३		किसानको लागि उन्नत बीउविजन कार्यक्रम		५४६०६
४		नेपाल एकिकृत व्यापार रणनीति		६१९८
५		कृषि तथा खाद्य सुरक्षा आयोजना		३६९९५८
६		दीर्घकालिन कृषि योजना तथा समन्वय कार्यक्रम	नेपाल सरकार	१३३००
		जम्मा		५४०४३७
		कुल जम्मा		५४५५६९०.५

आ.व. ०७३/०७४ मा संचालन भएका कार्यक्रम तथा बिनियोजित बजेट

आ.व. ०७३/७४ मा पशु सेवा विभाग अन्तरगत १३ वटा बजेट उप शीर्षक अन्तरगत कार्यक्रमहरु सञ्चालनमा रहेका छन् । विगत आ.व. मा भै २ वटा बजेट उप शीर्षकका पशु सेवा तालिम तथा प्रसार कार्यक्रम दोश्रो प्राथमिकता र बाकी सबै कार्यक्रम पहिलो प्राथमिकतामा परेका छन् । बर्डफ्लु नियन्त्रण आयोजनाको बजेट उपशीर्षक हटेको छ भने पशु आहारा सेवाको बजेट उपशीर्षक थप भएको छ । हिमाली आयोजनामा ADB/Grant रहेको छ भने अन्य सबै नेपाल सरकारको क्षेत्रबाट सञ्चालन भएका छन् । यस आधिको लागि कुल रकम ८ अर्ब ४ करोड २३ लाख ७६ हजार बिनियोजन भएको छ ।

आ.व. ०७३/७४ मा संचालित कार्यक्रमको संक्षिप्त मलक

सि.न.	ब.उ.शि.न.	कार्यक्रमको नाम	श्रोत	बिनियोजित बजेट रु हजारमा
१	३२७०१२	पशु सेवा विभाग	नेपाल सरकार	५२७२४९
२	३२७०१३	क्षेत्रिय पशु सेवा निर्देशनालयहरु	नेपाल सरकार	७५६६
३	३२७०११	पशु स्वास्थ्य रोग अन्वेषण तथा क्वारेन्टाइन कार्यक्रम	नेपाल सरकार	१६२९५७५
४	३२७१०३	पशु विकास सेवा कार्यक्रम (गाई, भैसी, बाखा र अन्य समेत)	नेपाल सरकार	१४६०१६२
५	३२७१०४	पशु सेवा तालिम तथा प्रसार कार्यक्रम	नेपाल सरकार	९७९३६
६	३२७१०५	पशु आहारा सेवा कार्यक्रम	नेपाल सरकार	२२७९३८
७	३२७१०६	पशुपंक्षी बजार प्रबर्द्धन कार्यक्रम	नेपाल सरकार	५२३४८९
८	३२७१०७	पशु विकास फार्महरु	नेपाल सरकार	२४९६०१
९	३२७१०९	हिमाली आयोजना	ADB /Grant	७८४९२३
१०	३२७११२	नेपाल एकिकृत व्यापार रणनीति	नेपाल सरकार	४६४५
११	३२७११३	सहकारी खेति कार्यक्रम	नेपाल सरकार	४७७०५
१२	३२७८०१	पशु सेवा प्रसार कार्यक्रम	नेपाल सरकार	२३६७६९४
१३	३२७८०२	कर्णाली अंचल कृषि विकास आयोजना	नेपाल सरकार	४९५९३
कुल जम्मा				८०४२३७६
अन्य कार्यक्रम				
१	३२९१२४	राष्ट्रपति चुरे तराइ मधेश संरक्षण कार्यक्रम	नेपाल सरकार	३२९३७
२	३०१८०१	राहत तथा पुनस्थापना कार्यक्रम ३१ जिल्ला	नेपाल सरकार	२१९२७३
		किसानको लागि उन्नत बीउबिजन कार्यक्रम		
		कृषि तथा खाद्य सुरक्षा आयोजना		
		दीर्घकालिन कृषि योजना तथा समन्वय कार्यक्रम	नेपाल सरकार	
		जम्मा		
		कुल जम्मा		

आ.व. २०७४/०७५ संचालन भएका कार्यक्रम तथा बिनियोजित बजेट

क्रसं	बजेट उपशीर्षक	कार्यक्रम र आयोजनाको नाम	आ.व २०७४/७५ को स्वीकृत बजेट (रु.हजारमा)		
			चालु	पुजिगत	जम्मा
१	३२७०१२	पशु सेवा विभाग	६९६०६	१७२३४६	२४१९५२
२	३२७०१३	क्षेत्रिय पशु सेवा निर्देशनालयहरु	६३९६०	३०५१४	९३६७४
३	३२७१०१	पशु स्वास्थ्य रोग अन्वेषण तथा क्वारेन्टाइन कार्यक्रम	६३३३८५	८७६८४०	१५१०२२५

४	३२७१०३	पशु विकास सेवा कार्यक्रम	६२६४६५	१६२९८९	७८९४५४
५	३२७१०५	पशु आहारा सेवा कार्यक्रम	४९२२२	१५४५२	६४६७४
६	३२७१०७	पशुपंक्षी फार्महरु	२२७०७९	६६०८८	२९३१६७
७	३२७१०६	पशुपंक्षी बजार प्रवर्दन कार्यक्रम	१४७१८८	२२६८	१४९४५६
८	३२७१०४	पशु सेवा तालिम तथा प्रसार	८१३१२	३३१०४	११४४१६
९	३२७८०१	पशु सेवा प्रसार कार्यक्रम	१५७६३४३	०	१५७६३४३
१०	३२७१०९	उच्च पहाड कृषि व्यवसाय प्रवर्दन तथा जिविकोपार्जन सुधार आयोजना र हिमाली	२६५७९९	१३३१२९	३९८९२८
११	३२७११२	नेपाल एकिकृत ब्यापार रणनिती	११०६४	१४६७	१२५३१
१२	३२७११३	वंगुर तथा कुखुरापालन सहकारी कार्यक्रम	४४६५	०	४४६५
		जम्मा	३७५५०८८	१४९४१९७	५२४९२८५

आ. व. २०७४/७५ मा सञ्चालित कार्यक्रमको प्रगती सारांश

विभाग अन्तर्गत सञ्चालित कार्यक्रमको एकमुष्ट प्रगति

	चालु	पूँजगत	जम्मा
बजेट	३७०३६४०	१४९४१९७	५१९७८३७
(रु हजार)			
खर्च	२९०४२०५	११९५८२४	४१०००२९
(रु हजार)			
जम्मा खर्च प्रतिशत			७८.९०५

क्र.सं	बजेट उपशीर्षक	कार्यक्रम र आयोजनाको नाम	आ.व २०७४/ ७५ को प्रगति	
			भारित (₹)	वित्तिय (₹)
१	३२७०१२	पशु सेवा विभाग	९८	७२.६
२	३२७०१३	क्षेत्रीय पशु सेवा निर्देशनालयहरु	१००	९१.८५
३	३२७१०१	पशु स्वास्थ्य रोग अन्वेषण तथा क्वारेन्टाईन कार्यक्रम	९२.३२	८५.१
४	३२७१०३	पशु विकास सेवा कार्यक्रम	८७.०५	७६.३
५	३२७१०५	पशु आहारा सेवा कार्यक्रम	९६.०५	८२.८६
६	३२७१०७	पशुपंक्षी फार्महरु	९९.९	९१.३९
७	३२७१०६	पशुपंक्षी बजार प्रवर्दन कार्यक्रम	७६.२	६४
८	३२७१०४	पशु सेवा तालिम तथा प्रसार	९३	८४
९	३२७८०१	पशु सेवा प्रसार कार्यक्रम	८७.७	८२.८
१०	३२७१०९	उच्च पहाड कृषि व्यवसाय प्रवर्दन तथा जिविकोपार्जन सुधार आयोजना र हिमाली	९८	७२.६
११	३२७११२	नेपाल एकिकृत ब्यापार रणनिती	८९	८८.९२
१२	३२७११३	वंगुर तथा कुखुरापालन सहकारी कार्यक्रम	१००	८६.९२

आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा सञ्चालन भएका प्रमुख कार्यक्रमहरू

❖ साविकको जिल्ला पशु सेवा कार्यालयहरूबाट सञ्चालन हुने निक्षेपित पशु सेवा प्रसार कार्यक्रम, कर्णाली अञ्चल विशेष पशुविकास कार्यक्रम र केन्द्रबाट जिल्लामा अख्तियारी दिई सञ्चालन हुने कार्यक्रमहरूको बजेट ७४४ वटा स्थानीय तहमा रु ३ अर्ब ४९ करोड ९९ लाख ७७ हजार अर्थ मन्त्रालय मार्फत वित्तिय समानिकरण शिर्षकमा विनियोजन भएको थियो । ९५०० जना एक गाँउ एक पशु सेवा प्राविधिकहरूको उपभोग खर्च सशर्त अनुदानमा स्थानिय तहमा विनियोजन गरिएको थियो । सो स्थानीय तहका विनियोजित बजेटबाट सञ्चालन गर्ने गरी तयार गरिएका मुख्य कार्यक्रमहरू निम्न अनुसार रहेका थिए:-

- नेपाल एकिकृत व्यापार रणनीति
- वंगुर कुखुरा सहकारी कार्यक्रम
- पशु स्वास्थ्य रोग अन्वेषण सेवा तथा क्वारेन्टाइन कार्यक्रम
  - पशु स्वास्थ्य नियमन कार्यक्रम
- पशु आहारा सेवा कार्यक्रम
  - एक स्थानीय निकाय एक घाँसेवाली श्रोत केन्द्र स्थापना कार्यक्रम
  - उच्च पहाडी भेगमा चरन विकास र पशुपंछी व्यवसाय प्रवर्द्धन
  - कबुलियती वन तथा पशु विकास कार्यक्रम
  - पशु आहारा राष्ट्रिय अभियान
- पशुपंछी बजार प्रवर्द्धन कार्यक्रम
  - साना डेरी प्रवर्द्धन कार्यक्रम
  - मासुजन्य उद्योग प्रवर्द्धन कार्यक्रम
  - मासु हाट बजार स्थापना र पशु बधशाला स्थापना
  - मिल्क बार स्थापना
  - दुध चिस्यान केन्द्र स्थापना
- पशु विकास सेवा कार्यक्रम
  - युवा लक्षित (गाई, भैसी, बाखार वंगुर)
  - पशु आहारा सुत्केरी भत्ता कार्यक्रम
  - गाईभैसीको बृहत श्रोत केन्द्र स्थापना
  - मध्यपहाडी लोकमार्ग तथा हुलाकी मार्ग लक्षित दुध उत्पादन कार्यक्रम
  - आ.ब.०७३/७४ मा संचालित गाईभैसी श्रोतकेन्द्रमा सम्भौता भई प्राप्त हुने उन्नत पाडी/ बाच्छीहरू खरिद तथा वितरण
  - उत्पादनशील बकेर्नो भैसी संरक्षण कार्यक्रम
  - AI Mission कार्यक्रम, Goat Mission कार्यक्रम
  - पिग एण्ड पोर्क सुधार कार्यक्रम
  - बाखा श्रोत विकास कार्यक्रम
  - अण्डामा आत्मनिर्भर तथा पारिवारिक स्तरमा पोषण सुरक्षा कार्यक्रम

- महिला तथा सिमान्तकृत लक्षित कार्यक्रम
  - एकल महिला लक्षित कार्यक्रम
  - सहकार्यमा पशु कल्याण कार्यक्रम
- ❖ पशु नश्ल सुधारका लागि कृत्रिम गर्भाधान अभियान कार्यक्रमको क्षेत्र विस्तार गरी गाई भैसी वाखा र वंगुरमा समेत कृत्रिम गर्भाधानलाई विस्तार गर्ने ।
  - ❖ कृषकहरुको मागका आधारमा व्यवसाय दिगो राख्न र व्यवसायी कृषकहरुलाई प्रोत्साहन गर्न, उत्पादित दूधको परिमाण, गुणस्तर र बजारीकरणका आधारमा अनुदान प्रवाह गरेर संगठित बजारमा गुणस्तरीय दूध प्रवाह बढाउन र दुग्ध उत्पादन व्यवसाय दिगो र व्यवसायिक रूपमा अगाडि बढाउन दूध उत्पादन र बजारीकरणका आधारमा अनुदान पाइलट कार्यक्रम सञ्चालन गरिने ।
  - ❖ दुग्धमा आत्मनिर्भर कार्यक्रम अन्तरगत बृहत स्रोतकेन्द्र रहेका जिल्लाहरुमा असल अभ्यास सिकाई केन्द्रको लागि नमूना पशु फार्म सुदृढीकरण र परिचालन, साना किसान लक्षित दुग्ध उत्पादन प्रवर्द्धन कार्यक्रम, गुणस्तरीय चौरी तथा चौरीजन्य उत्पादन, प्रवर्द्धन कार्यक्रम एवं आ.ब. २०७३/७४ मा संचालित गाईभैसी स्रोतकेन्द्रमा सम्भैता भई प्राप्त हुने उन्नत पाडी तथा बाच्छी खरिद तथा वितरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिने ।
  - ❖ दुग्ध उत्पादन स्थलमै आवश्यक सरसफाई तथा हाल चलनमा रहेको हातले दूध दुहुने कार्यलाई निश्चित संख्यामा दूधालु गाईभैसीपालन गर्ने कृषकहरुलाई यान्त्रीकरणको माध्यमबाट स्वच्छ तथा सफा दूध उत्पादन गर्न प्रोत्साहित गर्न जरुरी भएकोले २० वटा भन्दा बढी गाईभैसी पालन गर्ने निजी फार्महरुलाई मिल्किङ मेसिन खरिदमा अनुदान उपलब्ध गराईने ।
  - ❖ दुग्ध उत्पादन व्यवसायलाई प्रतिस्पर्धात्मक रूपमा विकास गर्न र गुणस्तरीय दुग्ध तथा दुग्धजन्य पदार्थको उपभोग गर्न पाउने उपभोक्ताको हक संरक्षण गर्न समेत आवश्यक भएकोलेसहकार्यमा नमुनाका रूपमा मिल्किङ पार्लरको स्थापना तथा सञ्चालन गरिने ।
  - ❖ दुग्ध पदार्थमा आत्मनिर्भर हुन एवं राष्ट्रिय दुग्ध विकास नीति २०६४ को उद्देश्य एवं नीतिको अनुसार सार्वजनिक निजी साभेदारीमा साना डेरी प्रशोधन प्लान्ट केन्द्र स्थापना, सार्वजनिक निजी साभेदारीमा दुग्ध चिस्यान केन्द्र स्थापना तथा डेरी एशोसिएसनसँगको सहकार्यमा दुग्ध क्षेत्र सुधार कार्यक्रम सञ्चालन गरिने ।
  - ❖ पशुहरुको उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्न पशु कल्याण प्रवर्द्धन कार्यक्रम अन्तरगत सहकार्यमा बेवारिसे बुढि गाई, बाच्छा(बाच्छी) व्यवस्थापन तथा उप(पदार्थजन्य) उद्योग स्थापनामा सहयोग एवं मठ मन्दिरमा बाच्छा बाच्छी संरक्षण तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम सञ्चालन गरिने ।
  - ❖ च्यांग्राको स्रोत केन्द्र विकास तथा नश्ल सुधारवाट पश्मिनाको गुणस्तर तथा उत्पादन वृद्धि गर्ने ऊन तथा पश्मिना बजारीकरण संजालको सुदृढीकरणवाट निर्यात प्रवर्द्धनमा सहयोग गर्ने उद्देश्यका साथ मुस्ताङमा च्याङ्गा स्रोत केन्द्र स्थापना कार्यक्रम सञ्चालन गरिने ।
  - ❖ हिमाली आयोजना अन्तरगत च्याङ्गा खरिद, याक सिमेन खरिद तथा उच्च हिमाली भेगका कृषकहरुको क्षमता अभिवृद्धी कार्यक्रम सञ्चालन गरिने ।
  - ❖ मासुमा आत्मनिर्भर हुनका लागि वाखाको नश्लसुधार तथाप्रजनन् व्यवस्थापनवाट सम्भव हुने भएकाले उच्च उत्पादन क्षमता भएका प्रजननयोग्य वाखाको विकास गर्न जातिय शुद्धता तथा उच्च उत्पादन क्षमताको आधारमाबोयर, सानन, जमुनापारी, आदि जातका बोकाहरुलाई वीर्य संकलन प्रयोजनका लागि राष्ट्रिय पशु प्रजनन केन्द्र तथापशु प्रजनन कार्यालयहरुमा व्यवस्थापन गर्ने ।
  - ❖ बाखाको नश्लसुधार तथाप्रजनन् व्यवस्थापनका लागि नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषदवाट शिफारिस गरिएका वाखाका जातहरु तथा कृषकको माग र चाहनाका आधारमा बोकाहरुको वीर्य संकलन तथा वितरण गरिने ।

- ❖ उच्च उत्पादन क्षमता भएका रोम्नीमार्स तथा कुपवर्थ जातका भेडावाट जन्मेका थुमाहरुको उपलब्धता बढाउन भेडामा नश्लसुधार कृत्रिम गर्भाधान कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको ।
- ❖ विदेशबाट फर्केका एवं शिक्षित वेरोजगार युवा लक्षित पशुपंक्षी बजार प्रवर्द्धन कार्यक्रम सञ्चालन गरिने ।
- ❖ स्वदेशमा उत्पादित पशुलाई उत्पादन स्थलबाट राजधानीको हाटबजार सम्म ढुवानी गर्दा लाग्ने ढुवानी खर्च सहयोग कार्यक्रम सञ्चालन गरिने ।
- ❖ सहकार्यमा बंगुर तथा बाखाको दाना उत्पादन कार्यक्रम तथा सहकार्यमा ग्रामिण कुखुराको ह्याचरी स्थापना गरिने ।
- ❖ मुलुकका सबै नगरपालिका र जिल्ला सदरमुकामहरुमा हुने पशुजन्य पदार्थहरुको खरिद विक्री र गुणस्तर अनुगमन गर्ने ।
- ❖ व्यवसायिक पशुपन्छी पालनलाई प्रवर्द्धन गर्न वजारीकरणमा सघाउ पुऱ्याउने खालका कार्यक्रमहरु जस्तै संकलन केन्द्र दुध चिस्थान केन्द्र स्थापनागरी मासुपसल सुधार जस्ता कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिएको ।
- ❖ सार्वजनिक निजी साभेदारीको अवधारणा अनुसार स्थानीय निकाय सहकारी संस्था व्यवसायिक संगठन कृषक उद्यमी व्यवसायीहरुको सहकार्यमा पशुपन्छी बजार प्रवर्द्धन पुर्वाधार विकासका कार्यक्रम लागत साभेदारीमा सञ्चालन गर्ने ।

केन्द्रिय स्तरमा सञ्चालन भएका कार्यक्रमहरु

१०.१ पशु सेवा विभाग

- कार्यक्रम कार्यान्वयनलाई सहज बनाउन आवश्यक पुर्वाधार विकासका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- यस क्षेत्रको आम जनसरोकारको विषयमा जागरण ल्याउनका लागि पशु र पशुजन्य पदार्थहरुको आम संचारका साधनहरुबाट प्रशारण र प्रकाशन गर्ने
- उपभोक्ता सचेतना कार्यक्रम, Anti Microbial Resistance सम्बन्धी सचेतना तथा अन्तरक्रिया गोष्ठी (सातै प्रदेशमा) सञ्चालन गर्ने ।
- सेवालालाई कृषकहरुको घरदैलो सम्म पुऱ्याउन एक गाँउ एक प्राविधिक परिचालन गर्ने ।
- स्थानिय तहमा खटिएका प्राविधिक कर्मचारीलाई पशु उपचार मेशीन/उपकरण वितरण गर्ने जस्ता कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिने ।
- स्थानीय तहमा पशु सेवा सम्बन्धी ऐन, नियम, नियमावली, कार्यविधि नियमन तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- अन्तराष्ट्रिय मञ्चहरुमा नेपालको तर्फबाट सहभागिता सम्बन्धि कार्यक्रम
- पशु सेवा क्षेत्रका अन्तराष्ट्रिय संघ संस्थाहरुको सदस्यता नविकरण
- मानवश्रोत विकास, क्षमता अभिवृद्धि सम्बन्धि कार्यक्रम
- पूँजीगत तर्फ क्रमागतमा रहेका जिर्ण जिल्ला पशु सेवा कार्यालयहरुको भवन निर्माण गर्ने,

१०.२ पशु स्वास्थ्य रोग अन्वेषण सेवा तथा क्वारेन्टाईन कार्यक्रम

पशु स्वास्थ्य सेवालालाई सवलिकरण गरी गुणस्तरीय पशुपंक्षी तथा पशुपंक्षीजन्य उत्पादनद्वारा गरिबी न्यूनिकरण गर्ने कार्यमा टेवा पुऱ्याउने र विश्व पशु स्वास्थ्य संगठन (OIE) तथा विश्व व्यापार संगठन (WTO) को सदस्य राष्ट्रको हैसियतले पशु स्वास्थ्यका क्षेत्रमा पुरा गर्नु पर्ने प्रतिवद्धताहरु सम्पन्न गर्न विगतका बर्षहरुदेखि नै पशुधनको

स्वास्थ्य संरक्षण गरी कृषकको आयश्रोतमा वृद्धि गर्ने, पशुपंक्षीका स्वास्थ्य सम्बन्धी समस्याको पहिचान गरी राष्ट्रिय मापदण्डका आधारमा कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन, नियमन र अनुगमन गर्ने गरी पशु स्वास्थ्य, रोग अन्वेषण सेवा तथा क्वारेन्टाईन कार्यक्रम ७५ वटै जिल्ला मार्फत सञ्चालन गरिन्छ। यस आ.व. मा पशु स्वास्थ्य, रोग अन्वेषण सेवा तथा क्वारेन्टाईन कार्यक्रम बिगत वर्षहरूमा संचालित पशु सेवा नियमन, पशुपंक्षीका (खोरेत, पि.पि.आर, स्वाइन फिभर, रानीखेत, पि.आर.आर.एस., जापानिज इन्सेफलाइटिस लगायतका अन्य) रोगहरूको अन्वेषण, निदान र नियन्त्रण, आकस्मिक तथा महामारी रोग नियन्त्रण, जनस्वास्थ्य संरक्षण तथा खाद्य सुरक्षण, तथा विश्व पशु स्वास्थ्य संगठनको सदस्यता लिंदा गरिएका प्रतिवद्धताहरूलाई समेत मध्यनजर गरी प्रयोगशाला सुदृढिकरण तथा रोग निदान, पशु क्वारेन्टाईन सुदृढिकरण, खोप उत्पादन, गुणस्तर नियमन तथा नियन्त्रण, पशु रोग नियन्त्रण लगायतका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएका छन्। आत्मनिर्भर कार्यक्रम प्रतिवद्धताहरूलाई सम्बोधन हुने गरी पशु स्वास्थ्य कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएका छन्।

प्रमुख क्रियाकलाप

मुख्य क्रियाकलापहरू पुंजिगत

- एक प्रदेश एक नमुना अस्पताल स्थापना (भापा, चितवन, तनहुँ, दाङ, जुम्ला, डडेल्धुरा)
- रेविज भ्याक्सिन प्रयोगशाला भवन निर्माण।
- उत्पादित रेविज भ्याक्सिनको आई.यू.मा टाइटर निर्धारण गर्न तथा रेविजको सिरम एन्टीवडी लेवल परिक्षणका लागि उपकरण खरिद।
- केन्द्रिय पशु चिकित्सालयको भवन निर्माण (Veterinary teaching Hospital) र एनिमल एम्बुलेन्स खरिद।
- टेलिभेट मेडिसिन सञ्चालन तथा विस्तार ३ जिल्ला (दोलखा, संखुवासभा र जुम्ला)
- केन्द्रीय जैविक उत्पादन प्रयोगशाला त्रिपुरेश्वरमा खोरेत भ्याक्सिन उत्पादन गर्न मोडुलर प्रयोगशाला निर्माण तथा मेशिनरी उपकरण खरिद।
- भेटेरिनरी गुणस्तर तथा औषधी व्यवस्थापन कार्यालयमा ल्याब एक्सपेरिमेन्टल हाउस निर्माण।
- पशु क्वारेन्टाईन कार्यालय जनकपुर र काठमाडौंको भवन निर्माण।
- क्षेत्रिय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशाला विराटनगर, जनकपुर, पोखरा, सुर्खेत र धनगढीमा, राष्ट्रिय पंक्षी रोग अन्वेषण प्रयोगशाला चितवनमा वेर हाउस निर्माण गर्ने तथा प्रयोगशालामा प्रयोग हुने पशुका लागि खोर गोठ निर्माण गर्ने।
- केन्द्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशालालाई BSL 2+ स्तरोन्नती गरी अन्तराष्ट्रिय स्तरको सेवा प्रवाह गर्ने।

१०.२.१ पशु सेवा घुम्ती कोष:

पशु स्वास्थ्य सेवा कृषकको घर दैलोमा प्रदान गर्ने कार्यमा अग्रणी स्थानमा रहेका तालिम प्राप्त ग्रामिण पशु स्वास्थ्य कार्यकर्ता तथा पशु स्वास्थ्य प्राविधिकलाई परिचालन गरी स्वरोजगार प्रदान गर्न ७५ वटै जिल्लामा स्थापित पशु स्वास्थ्य घुम्तिकोषबाट निब्याजी ऋण लगानी गरिदै छ, जसबाट रोजगारीका लागि विदेश पलायन हुने तालिम प्राप्त युवालाई देश भित्रै रोजगारको अवसर उपलब्ध हुने र सो को प्रतिफल स्वरुप ग्रामिण भेगका कृषकले घरदैलोमा नै प्राथमिक भेटेरिनरी सेवा प्राप्त गरि पशुधन संरक्षण हुने अपेक्षा गरिएको छ।

१०.२.२ राष्ट्रिय रोग नियन्त्रण कार्यक्रमहरू:

बाखामा फैलिने पि.पि.आर रोग, बंगुरमा फैलिने स्वाइन फिभर रोग तथा ग्रामीण कुखुरामा फैलिने रानीखेत तथा चौपायाहरूमा फैलिने खोरेत रोग तथा भ्यागुते र चरचरे रोगबाट सुरक्षित गरि खाद्य सुरक्षा तथा आय वृद्धिका साथै आयात प्रतिस्थापनमा समेतमा सहयोग गर्न राष्ट्रिय पि.पि.आर. रोग नियन्त्रण कार्यक्रम, राष्ट्रिय खोरेत रोग नियन्त्रण कार्यक्रम, राष्ट्रिय रानीखेत रोग नियन्त्रण कार्यक्रम, राष्ट्रिय स्वाइन फिभर रोग नियन्त्रण कार्यक्रम र राष्ट्रिय एच.एस.वि.क्यू रोग नियन्त्रण कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ ।

राष्ट्रिय पि.पि.आर रोग नियन्त्रण कार्यक्रम

- विनियोजित बजेट रु. हजारमा: ३९,३६५
- ७५ जिल्लामा सञ्चालनमा रहेको ।

राष्ट्रिय खोरेत रोग नियन्त्रण कार्यक्रम

- विनियोजित बजेट रु. हजारमा: २३५९६
- कार्यक्रम सञ्चालन हुने जिल्लाहरू: २७
- १५ लाख पशुवस्तुमा निःशुल्क खोरेत खोप कार्य तथा खोरेत रोगको नियमित सर्भिलेन्स ।
- १५ जिल्ला (खोप कार्य तथा नियमित सर्भिलेन्स)
- पाँचथर, इलाम, भ्वापा, मोरङ, सुनसरी, धनकुटा, उदयपुर, सप्तरी, सिराहा, दाङ्ग, बाँके, बर्दिया, कैलाली, कञ्चनपुर, डडेल्धुरा,
- सर्भिलेन्सको कार्य सञ्चालन गरिएका जिल्लाहरू (१२ जिल्ला)
- ताप्लेजुङ, तेह्रथुम, संखुवासभा, भोजपुर, सल्यान सुर्खेत, बाजुरा, बझाङ, अछाम, डोटी,, बैतडी, दार्चुला

राष्ट्रिय रानीखेत रोग नियन्त्रण कार्यक्रम

- विनियोजित बजेट रु. हजारमा: ५२१५
- कार्यक्रम सञ्चालन हुने जिल्लाहरू ३५

ग्रामीण कुखुरामा ८ लाख निःशुल्क रानीखेत भ्याक्सिन

ताप्लेजुङ, पाँचथर, धनकुटा, तेह्रथुम, संखुवासभा, सोलुखुम्बु, ओखलढुंगा, खोटाङ्ग, उदयपुर, रामेछाप, दोलखा, सिन्धुपाल्चोक, नुवाकोट, रसुवा, धादिङ्ग, मकवानपुर, रौतहट, गोर्खा, लमजुङ्ग, म्याग्दी, पर्वत, स्याङ्जा, बागलुङ्ग, गुल्मी, पाल्पा, प्युठान, रोल्पा रुकुम, सल्यान, दैलेख, जाजरकोट, बाजुरा, बझाङ, डडेल्धुरा, दार्चुला

राष्ट्रिय स्वाइन फिबर रोग नियन्त्रण कार्यक्रम

विनियोजित बजेट रु. हजारमा: ५४७३

बंगुरहरूमा ४ लाख डोज निःशुल्क स्वाइन फिभर खोप ।

३० जिल्ला ताप्लेजुङ, पाँचथर धनकुटा भोजपुर ओखलढुंगा, खोटाङ्ग भ्वापा, मोरङ, सुनसरी सिन्धुली रामेछाप, ललितपुर, संखुवासभा, काठमाण्डौ धादिङ्ग मकवानपुर, रौतहट, बारा, नुवाकोट, कास्की, पाल्पा स्याजा, तनहुँ, नवलपरासी, रुपन्देही, दाङ, बाँके, बर्दिया, कैलाली, कञ्चनपुर

राष्ट्रीय एच एस वि क्यू रोग नियन्त्रण कार्यक्रम

विनियोजित बजेट रु. हजारमा: ७२०१

पशुहरुमा ५ लाख निःशुल्क खोप कार्यक्रम ।

२६ जिल्ला: भगापा मोरङ, सुनसरी, सप्तरी सिराहा, धनुषा, महोत्तरी, सर्लाही, काभ्रे, ललितपुर, काठमाण्डौ, नुवाकोट, धादिङ्ग, मकवानपुर, रौतहट, बारा, पर्सा, चितवन, नवलपरासी, रुपन्देही, कपिलवस्तु, दाङ, बाँके, बर्दिया, कैलाली, कञ्चनपुर ।

१०.२.३ खोप उत्पादन तथा वितरण सम्बन्धी कार्यक्रम

बाखापालन, बंगुरपालन तथा ग्रामीण कुखुरा पालन व्यवसायमा पि.पि.आर., स्वाईन फिभर, रानीखेत रोग तथा भ्यागुते र चरचरे रोगका कारण व्यहोर्नु परेको ठूलो आर्थिक नोक्सानीलाई कम गरी ती रोग विरुद्ध प्रयोग हुने खोप आपूर्ति कार्यलाई प्राथमिकताका साथ उत्पादन गर्ने लक्ष राखिएको थियो । यसका अतिरिक्त पशुपंक्षीमा लाग्ने महामारी रोग विरुद्ध प्रयोग हुने विभिन्न किसिमका खोप आपूर्तिमा राष्ट्रलाई आत्मनिर्भर गर्दै लाने कार्यलाई निरन्तरता दिइएको छ । यस क्रममा केन्द्रीय जैविकी उत्पादन प्रयोगशालाबाट पशुपंक्षीमा प्रयोग हुने विभिन्न १२ प्रकारका खोप उत्पादन (भेडा बाखा मा प्रयोग हुने पि.पि.आर. खोप उत्पादन ७० लाख डोज, गाई भैंसी मा प्रयोग हुने व्याक्टेरियल खोप उत्पादन (एच.एस., वि.क्यू. एन्थ्राक्स र एच.एस र वि.क्यू. कम्बाईड) ८ लाख ५० हजार डोज, बंगुर मा प्रयोग हुने स्वाईन फिभर उत्पादन ६ लाख डोज, कुखुरा मा प्रयोग हुने रानीखेत एफ.स्टेन. १५ लाख डोज, रानीखेत आर.टु.बि. ३० लाख डोज, रानीखेत हिट स्टेवल ९ लाख डोज, गम्वारो लाईभ ५० लाखडोज गरी राष्ट्रिय रोग नियन्त्रण कार्यक्रममा निःशुल्क र अन्यको हकमा स्थानीय स्तरमा विक्रि वितरण गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ ।

यसैगरी रेविज भ्याक्सिन उत्पादन प्रयोगशालाबाट देशका विभिन्न स्थानमा समय समयमा देखा पर्ने प्राणघातक रेविज रोग नियन्त्रण गरी जनस्वास्थ्य संरक्षण गर्न पशुका लागि प्रयोग हुने २ लाख डोज एन्टिरेविज खोप उत्पादन गर्ने र जिल्लामा उपलब्ध गराउनुका साथै पाँच वटै क्षेत्रीय प्रयोगशालाहरुमा रेविज भ्याक्सिन बैंकको रुपमा आकस्मिक प्रयोजनको लागि खोप संचय गरी आवश्यकता अनुसार परिचालन गर्न कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ । उत्पादित रेविज भ्याक्सिनको आई.यू.मा टाइटर निर्धारणगर्न तथा रेविजको सिरम एन्टीवडी लेवल परिक्षणका लागि पूर्वाधार निर्माण गरिनेछ ।

साथै पशुपंक्षीहरुको रोग विरुद्ध प्रयोग हुने खोप उत्पादन कार्यलाई थप विस्तार गर्न केन्द्रीय जैविकी उत्पादन प्रयोगशाला तथा रेविज भ्याक्सिन उत्पादन प्रयोगशालालाई सुदृढीकरण गरी GMP अनुरूप खोप उत्पादन गर्ने लक्ष राखिएको छ ।

१०.२.४ बर्ड फ्लु नियन्त्रण कार्यक्रम

विनियोजित बजेट रु. हजारमा: १४५९१

- बर्डफ्लु रोग देखा परेमा नियन्त्रण तथा आकस्मिक व्यवस्थापन तथा क्षतिपूर्ति वितरण ।
- एभियन ईन्फ्लुएन्जा सर्भिलेन्स, नमुना संकलन प्रेसण (जिल्ला) (२२,३१,३२)
- बर्डफ्लु रोग नियन्त्रण प्राविधिक DAITCC/RAITCC समिति परिचालन (७५ जिल्ला तथा ५ क्षेत्र)
- एभियन ईन्फ्लुएन्जा नमुना परीक्षण तथा प्रतिवेदन

१०.२.५ जनस्वास्थ्य संरक्षण सम्बन्धी कार्यक्रम:

रोग नियन्त्रणका क्रममा प्रयोग भइरहेका एन्टीबायोटिक लगायतका औषधीहरूको अवशेष (रेजिड्यु) को मात्रा आदिका कारण पशु स्वास्थ्य तथा जनस्वास्थ्यमा असर परिरहेको छ । यस वारे एन्टीबायोटिक रेजिस्टेन्स अवस्था वारे जनचेतना अभिवृद्धि, दुध र मासुमा डर्ग रेसिड्यु टेस्टिङ्ग, तथा स्वच्छ दुध, मासु उत्पादन तथा जुनोटिक रोग सम्बन्धी प्रचार प्रसार आदी कार्यक्रम सञ्चालन गरिएका छन् । मासु जाँच ऐन नियम कार्यान्वयन गर्न उपत्यका भित्रका मुख्य वधस्थल तथा मासु पसल र उपत्यका बाहिर अनुगमन, स्थानीय स्तरका मासु व्यवसायी तथा विभिन्न सरोकारवालाहरूको सहभागितामा अन्तरक्रिया कार्यक्रमलाई थप प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्ने लक्ष्य राखिएको छ। दशैं, तिहार खसी बजार अनुगमन तथा प्रमुख जुनोटिक रोगहरूको सर्भिलेन्स कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ। मासु जाँच ऐन नियम कार्यान्वयन गर्न उपत्यका भित्रका मुख्य वधस्थल तथा मासु पसल र उपत्यका बाहिर अनुगमन, स्थानीय स्तरका मासु व्यवसायी तथा विभिन्न सरोकारवालाहरूको सहभागितामा अन्तरक्रिया कार्यक्रम तथा अनुगमनलाई थप प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्ने ।

१०.२.६ केन्द्रीय पशु चिकित्सालयबाट उपचार सेवा:

केन्द्रीय पशु चिकित्सालयबाट पशु चिकित्सा सम्बन्धि अत्याधुनिक प्रविधि उपलब्ध गरी प्रभावकारी उपचार सेवा प्रदान गरिएको छ । साथै पशु चिकित्सक तथा पशु स्वास्थ्य प्राविधिकहरूलाई विशेषज्ञता तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छन् । कुकुर बन्ध्यकरण तथा रेबिज रोग नियन्त्रण कार्यक्रम सञ्चालन गरिने । टेलिमेडिसिन सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गरिनेछ, विश्व रेविन दिवसको अवसरमा निःशुल्क रेबिज सप्ताह सञ्चालन गरिने ।

१०.२.७ प्रयोगशाला सेवा कार्यक्रम:

केन्द्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशाला, राष्ट्रिय पंक्षी रोग अन्वेषण प्रयोगशाला तथा पाँच वटै क्षेत्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशाला तथा राष्ट्रिय खोरेत तथा महामारी रोग प्रयोगशालाको सेवालाई प्रभावकारी बनाउन रोग निदान लगायतका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएका छन् । प्रयोगशालाबाट पारासाइटोलोजिकल, माइक्रोबायोलोजिकल, सिरोलोजिकल, भाइरोलोजिकल, वायोटेक्नोलोजी परिक्षण सम्पन्न भै कृषकहरूले सेवा पाउने तथा रोगको निदान र नियन्त्रण हुने तथा राष्ट्रिय रोग नियन्त्रण कार्यक्रम तर्फको खोप लगाइएका जनावरहरूको नमूना संकलन भई रोग प्रतिरोधात्मक क्षमता विकास भए नभएको यकिन हुने, खोरेत रोगको सिरोटोइप पहिचान गरी रोग नियन्त्रणमा सहयोग पुग्ने तथा प्राविधिकहरूलाई प्रयोगशाला सम्बन्धी तालिम कार्यक्रमहरू प्रयोगशाला सेवा कार्यक्रम अन्तर्गत सञ्चालन गरिएको छ । प्रयोगशालाको नतिजालाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा अभि विश्वासिलो बनाउन प्रयोगशालाहरूमा अत्याधुनिक प्रविधिको पि.सि.आर. सुविधा विकास गरी डिफरेन्सियल डायग्नोसिस सहित सेवाग्राहीलाई भरपर्दो नतिजा प्रदान गर्न आवश्यक कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ । साथै केन्द्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशालाले वर्ड फ्लु, पि.पि.आर., जापानिज इन्सेफलाइटिस, पि.आर.आर.एस, लगायतका रोगको निदान गर्ने, राष्ट्रिय रिफरल प्रयोगशालाको रूपमा कार्य गरी अन्तर्राष्ट्रिय प्रयोगशालाहरूसँग सम्बन्ध स्थापना गर्ने जस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएको छ । यसको लागि केन्द्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशालालाई BSL-Bio Safety Level_2+ र राष्ट्रिय पन्ध्री रोग अन्वेषण प्रयोगशाला तथा क्षेत्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशालाहरूलाई BSL 2 प्रयोगशालामा स्तरोन्नती गरिएको छ । यसबाट समयमा नै पशुपन्ध्रीहरूको रोगको निदान हुनगई रोग निदान तथा उपचारको उपलब्धताले पशुधनको संरक्षण गर्न टेवा पुग्ने छ । प्रयोगशालाको सेवालाई प्रभावकारी बनाउन रोग निदान कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिने छन् । केन्द्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशाला त्रिपुरेश्वर लगायत अन्य प्रयोगशालाहरू सुदृढिकरण गरी Laboratory Information Management System (LIMS) लाई कार्यान्वयन गरिनेछ । अन्तर्राष्ट्रिय प्रयोगशालाहरूसँग सम्बन्ध स्थापना गरी रोग निदान कार्य तथा प्रयोगशालाको नतिजालाई

राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय स्तरमा अभि विश्वासिलो बनाउने कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिनेछ। स्थानीय स्तरमा रोग निदान कार्यलाई छिटो छरितो बनाउन जिल्लामा रहेका वेसिक ल्यावहरुलाई अपग्रेड गर्ने कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिनेछ। जुनोटिक रोगहरु तथा Transboundary Animal Diseases हरुको नियन्त्रण गर्न आवश्यक Surveillance Plan, Strategy, Standard (zoning) तथा संरचना सुधारका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिइने छ। यसका साथै देशको कुनै स्थानमा पशु रोग देखापरेमा रोगको सुचना समयमै प्राप्त गर्न उपयुक्त सफ्टवेयरको तालिम र प्रयोग मार्फत Web Based Reporting लाई कार्यान्वयन गरिनेछ।

१०.२.८ पशु क्वारेन्टाईन कार्यक्रम

स्वास्थ्य पशु तथा पशुजन्य पदार्थको आयात निर्यात सुनिश्चित गर्नका लागि केन्द्रीय पशु क्वारेन्टाईन कार्यालय, ८ पशु क्वारेन्टाईन कार्यालयहरु तथा २४ पशु क्वारेन्टाईन चेकपोष्टहरुबाट क्वारेन्टाईन सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ। नाकामा क्वारेन्टाईन जाँच भई स्वस्थ पशु तथा पशुजन्य पदार्थको आयात निर्यात भएको हुने, क्वारेन्टाईन नाकाबाट प्राप्त तथ्यांक अद्यावधिक भएको हुने तथा नाकामा रोगको जोखिम विश्लेषण को आधारमा स्वस्थ पशु तथा पशुजन्य पदार्थको आयात तथा सो सम्बन्धी रिपोर्टिङ भएको हुनेछ।

क्वारेन्टाईन कार्यालय तथा क्वारेन्टाईन चेकपोष्टहरुले नाकाहरुबाट कुनै प्रकारको रोग भित्रिन तथा फैलिन नदिने उद्देश्यका साथ पशुपन्छी तथा पशुजन्य पदार्थको क्वारेन्टाईन जाँच स्वास्थ्य परिक्षण तथा निसंक्रमण कार्य नियमित गर्दछ। साथै ल्याइएका पशु तथा पशुजन्य पदार्थमा कुनै प्रकारको संक्रमणको शंका भएमा वा संक्रमण भएको भेटिएमा निसंक्रमण कार्य तथा नमुना संकलन तथा प्रेषण जस्ता क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दछ, भने नाकाबाट कुनै अवैध रूपमा पशुपन्छी तथा पशुजन्य पदार्थ भित्रिएमा नष्ट गर्ने गर्दछ। विगत १० वर्षको पशुपन्छी आयातको क्रमलाई हेर्दा रागों भैंसी तथा पाडा पाडीको आयात घट्ने क्रममा छ भने खसी बोकाको आयात बढ्ने क्रममा रहेको तथ्याडकले बताउँछ।

१०.२.९ कुकुर बन्ध्याकरण तथा रेबिज रोग नियन्त्रण कार्यक्रम

रेबिज रोग मानव, पशु तथा अन्य स्तनधारी जनावरमा लाग्ने अति खतरनाक प्राणघातक जुनोटिक रोग हो। पशु तथा मानव स्वास्थ्यको दृष्टिकोणले ठूलो समस्याको रूपमा विद्यमान रेबिज रोगका कारण पशु पालक कृषकहरुले वर्षेनी ठूलो आर्थिक क्षती व्यहोर्दै आएका छन्। अतः कुकुरको बन्ध्याकरण र रेबिज खोपको माध्यमबाट रेबिज रोग तथा कुकुरको संख्या नियन्त्रण गरी जनस्वास्थ्य एवं पशुधन संरक्षणमा टेवा पुऱ्याउने उद्देश्य अनुरूप रेबिज रोगको जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्न सकियोस भन्ने उद्देश्यका साथ यो कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ।

१०.३ पशु विकास सेवा कार्यक्रम

२० वटा भन्दा बढी गाईभैंस पालन गर्ने निजी फार्महरुलाई मिलिकङ्गमेसिन खरिदमा अनुदान

दूध उत्पादन स्थलमै आवश्यक सरसफाई तथा हाल चलनमा रहेको हातले दूध दुहुने कार्यलाई निश्चित संख्यामा दूधालु गाई भैंसी पालन गर्ने कृषकहरुलाई यान्त्रीकरणको माध्यमबाट स्वच्छ तथा सफा दूध उत्पादन गर्न सरकारी स्तर बाटै प्रोत्साहित गर्न नितान्त जरुरी भएकोले आ.व. ०७१/७२ देखि २० भन्दा बढी दुहुना गाई भैंसी पालन गर्ने व्यवसायिक कृषकहरुलाई ५० प्रतिशत अनुदानमा मिलिकङ्ग मेसिन उपलब्ध गराउने कार्यक्रम स्वीकृत भै आएको र यस आ.व. ०७४/७५ मा पनि यो कार्यक्रमले निरन्तरता पाएको छ। यस कार्यक्रममा छनौट भएका २० वटा भन्दा बढी दूधालु पशुहरु भएको निजी कृषक, फार्म, समिति, सहकारी, कम्पनी आदिले तोकिएको मापदण्ड तथा शर्तहरु पुरा गरी खरिद गरेको मिलिकङ्ग मेसिनमा परल मूल्यमा नेपाल सरकारको विनियोजित बजेटको परिधि भित्र रही तोकिएको संख्याका लागि दिइने बढीमा ५० प्रतिशत नगद अनुदान उपलब्ध गराइन्छ।

कार्यक्रम सञ्चालन प्रक्रिया

१. स्थान: राष्ट्रिय स्तरमा सूचना प्रकाशन गरी प्रतिस्पर्धाको आधारमा मूल्यांकन प्रकृयाबाट अनुदानग्राहीको छनौट हुने ।
२. पशु उत्पादन निर्देशनालयले राष्ट्रिय दैनिक पत्रिका तथा निर्देशनालयको वेबसाईटमा सूचना प्रकाशन गर्नेछ ।
३. कम्तीमा २० वटा उन्नत नश्लका गाईभैसीहरु सहित दुग्ध व्यवसाय गर्ने व्यावसायिक गाईभैसी पालन गर्ने निजी कृषक, फार्म, सहकारी एवं कम्पनी, आदिले तोकिएको मापदण्ड भित्र रही सम्बन्धीत जिल्ला पशु सेवा कार्यालयमा प्रस्ताव पेश गर्नुपर्ने छ ।
४. जिल्ला पशु सेवा कार्यालयमा पेश हुन आएका प्रस्तावकहरुको स्थलगत निरीक्षण र प्रमाणिकरण सहित जिल्ला पशु विकास कार्य दलबाट मूल्याङ्कन गरी प्राथमिकता क्रम अनुसार सिफारिश गरी सो को विवरण स्वीकृतीको लागि पशु उत्पादन निर्देशनालयमा पठाउनु पर्ने छ । सिफारिस भएका सम्पूर्ण प्रस्तावहरु मध्ये अनुदान प्रदान गर्न स्वीकृतको लागि नियमानुसारको एक केन्द्रिय स्तरको समिति रहने छ । यसरी स्वीकृत भै अनुदानका लागि छनौट भएका व्यक्ति, फार्म, संस्था, कम्पनी आदिले सम्झौता पत्रमा उल्लेख भएको वाणिज्य बैंकको खातामा स्वीकृत रकम पशु उत्पादन निर्देशनालयले सिधै बैंक खातामा जम्मा गरिदिने छ । यसरी जम्मा भएको रकमको बारेमा जिल्ला पशु सेवा कार्यालय मार्फत सो को जानकारी सम्बन्धीत व्यक्ति, फार्म, संस्था, कम्पनी आदिलाई गराइनेछ ।

यस आ.व. २०७४।०७५ मा विभिन्न जिल्लामा गरी जम्मा ३० वटा मिलिकड मेसिन खरिद गर्नको लागी बढीमा ५० प्रतिशत अनुदान दिईने कार्यक्रम रहेकोछ ।

- कूल बजेट: ६६ लाख ।

सहकार्यमा नमुनाका रुपमा मिलिकड पार्लरको स्थापना तथा सञ्चालन

देशमा व्यवसायिक रुपमा गाई भैसी पालन गरी दुग्ध उत्पादन व्यवसाय अपनाउने कृषक उद्यमीको संख्या बढी रहेको तर यसको आधुनिकीकरण र यान्त्रिकरण नहुँदा उत्पादन लागत घटाउन नसकिरहेको परिवेशमा दुध तथा दुग्ध पदार्थको गुणस्तर राष्ट्रिय मापदण्ड अनुसार प्राप्त गर्न सकिएको छैन । दुग्ध उत्पादन व्यवसायलाई प्रतिस्पर्धात्मक रुपमा विकास गर्न र गुणस्तरीय दुध तथा दुग्धजन्य पदार्थको उपभोग गर्न पाउने उपभोक्ताको हक संरक्षण गर्न समेत आवश्यक भएकोले मिलिकड पार्लरको स्थापना तथा सञ्चालन कार्यक्रम कार्यान्वयन गरिएको छ ।

- स्थान: राष्ट्रिय स्तरमा सूचना प्रकाशन गरी प्रतिस्पर्धाका आधारमा मूल्याङ्कन प्रकृयाबाट अनुदानग्राहीको छनौट हुने

साभेदार संस्था/फर्म छनौट प्रकृया:

१. निर्देशनालयले प्रस्ताव आह्वान गर्ने छ । फार्महरुले सम्बन्धित कार्यालयमा निवेदन पेश गर्नु पर्नेछ ।
२. सम्बन्धीत कार्यालयले फिल्ड भेरीफिकेशन गरी प्रारम्भिक छनौटको सूचि तयार गरेर सिफारिस सहित पशु उत्पादन निर्देशनालयमा पठाउनु पर्नेछ ।
३. अनुदान प्राप्त गर्नका लागि फार्मको न्युनतम मापदण्ड तपसिल अनुसार हुनु पर्नेछ ।
४. कम्तीमा ५० दुहुना उन्नत गाई/भैसी पालन गरेको ।
५. फार्मका सम्पूर्ण पशुहरुको विमा गरेको ।

६. मिल्किङ पार्लर स्थापनाका लागि उचित स्थानमा गाई प्रवेश गर्ने, दुहुने र बहिर्गमन गर्ने गरी पूर्वाधार तथा भवनहरूको लागत अनुमान गरेको वा पूर्वाधार निर्माण गरिसकेको ।
७. नियमानुसार सम्बन्धित निकायमा दर्ता भएको, करचुक्ता गरेको, स्थायी लेखा नम्बर प्राप्त गरेको र कुनै कारवाहीमा नपरेको ।
८. मिल्किङ पार्लर स्थापना गर्दा लाग्ने लागतको कम्तिमा ५० प्रतिशत लागत साभेदारी गर्ने प्रतिवद्धता जनाएको ।
९. फार्ममा जैविक सुरक्षा सम्बन्धि नियमहरूको पूर्ण पालना गरेको ।
१०. तोकिएको मापदण्ड पुरा गरेका फार्महरूले पेश गरेको प्रस्ताव सहितको निवेदनहरू मूल्याङ्कन समितिले तोकिएको ढाँचा अनुसार मूल्याङ्कन गरी स्वीकृतिका लागि पशु उत्पादन निर्देशनालयका कार्यक्रम निर्देशक समक्ष पेश गर्नेछ । छनौट भएका फार्मसँग सम्झौता गरी कार्यान्वयन प्रकृया अघि बढाइने छ । यसका लागि प्रति मिल्किङ पार्लर १० लाखका दरले ५ पार्लरका लागि जम्मा ५० लाख विनियोजन भएको छ ।
११. कूल बजेट: ५२ लाख

पशु कल्याण प्रवर्द्धन कार्यक्रम

सम्पूर्ण प्राणी जगतको अस्तित्व रक्षा गरी वातावरण सन्तुलन कायम राख्न पशुपन्छीहरूको संरक्षण गर्नुपर्ने जिम्मेवारी विवेकशील प्राणीको नाताले मानवको काँधमा रहेको छ । हाल सबैजसो भू-भागमा अनुत्पादक बुढी गाई तथा बाच्छावाच्छीहरू छाडा तथा बेवारिसे छोड्ने प्रवृत्ति देखापरेको छ । छाडा छोडेका पशुलाई जसले जहाँ भेटायो त्यही लखेट्ने, कृषकहरूले कडा मेहनतका साथ लगाएको खेतीवालीती छाडाछोडेका पशुहरूले खाएर नोक्सान पुऱ्याउने, सडकमा सवारीसाधन दुर्घटना निम्त्याउने, असभ्यताको पहिचान, पशु अधिकारको उल्लंघन लगायत नकारात्मक सन्देश फैलाएको छ । पशुपन्छीहरूलाई दिईनुपर्ने पाँच वटा मुख्य स्वतन्त्रताहरू जस्तै: पशुपन्छीहरूको भोकप्यासबाट मुक्ति को स्वतन्त्रता, दुःख, दर्द, घाईते र रोग लाग्नबाट बाच्ने स्वतन्त्रता, आरामदायी ढंगले जीउने स्वतन्त्रता, आफ्नो सामान्य व्यवहार प्रस्तुत गर्न पाउने स्वतन्त्रता र डर, त्रास र तनाव मुक्त रहन पाउने स्वतन्त्रताहरूको कार्यान्वयन गरी पशुहरूको उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्न एवं सभ्य नागरिक को पहिचान दिलाउन यो कार्यक्रम सञ्चालनमा ल्याइएको छ ।

बजेट: १० संस्थाको लागि कुल जम्मा रु. ५० लाख विनियोजन गरिएको छ ।

मठ मन्दिरमा बाच्छा वाच्छी संरक्षण तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम

कार्यक्रममा सहभागी हुन इच्छुक पशु कल्याणमा कार्यरत संस्थाहरूले प्रस्ताव पेश गर्न सक्नेछन् र बजेट: प्रति संस्था १० लाखका दरले २ संस्थाको लागि जम्मा २० लाख विनियोजन गरिएको छ ।

कार्यक्रम सञ्चालनका लागि साभेदारको छनौट प्रकृया

१. पशु उत्पादन निर्देशनालयले प्रस्ताव आह्वान गर्नेछ । कार्यक्रममा सहभागी हुन ईच्छुक संस्थाहरूले तोकिएको ढाँचामा निवेदन र कार्ययोजना जिल्ला पशु सेवा कार्यालयमा निवेदन दर्ता गर्नु पर्नेछ ।
२. प्रकाशित सूचना अनुसार प्राप्त भएका प्रस्तावहरूको सम्बन्धीत कार्यालयले स्थलगत निरीक्षण गरी प्रारम्भिक प्रतिवेदन सहित जिल्ला पशुविकास कार्यदलमा सिफारिसका लागि पेश गर्नेछ ।
३. जिल्ला पशु विकास कार्यदलको सिफारिस सहित जिल्ला पशु सेवा कार्यालयले उक्त विवरण पशु उत्पादन निर्देशनालयमा पठाउने छ ।

४. पशु उत्पादन निर्देशनालयले अन्तिम मूल्यांकन गरी सहभागिको छनौट गर्नेछ ।

कार्यक्रमको लागि जिल्ला तथा क्षेत्रहरु छनोटका आधारहरु:

पशुकल्याण प्रवर्द्धन कार्यक्रम सन्चालन गर्न जिल्ला समेत तोकिएको बार्षिक कार्यक्रम स्विकृत भएका जिल्लाहरुमा सोही अनुसार र अन्यको हकमा जिल्ला तथा क्षेत्रहरुको छनौट देहायका आधारमा गरिनेछ ।

१. विगत देखि नै विभिन्न संस्थाहरुबाट सञ्चालन हुदै आएका गौशाला तथा पशु स्याहार केन्द्रहरु भएका जिल्ला ।
२. अव्यवस्थित रुपमा अनुत्पादक बुढी गाई तथा बाच्छावाच्छीहरु छोडी सर्वसाधारणहरुलाई समस्या पुऱ्याएको र त्यसलाई व्यवस्थापन गर्न ईच्छुक संस्था भएको क्षेत्र ।
३. बेवारिसे जनावरहरुलाई संरक्षण गरी तिनीहरुका उप-पदार्थहरुबाट उद्योग स्थापना गर्नका लागि अनुरोध भै आएका क्षेत्रहरु ।

मुस्ताङ्गमा च्याङ्गा स्रोत केन्द्र स्थापना

- कूल बजेट: ८५ लाख ९५ हजार ।
- मुख्य कृयाकलापहरु: कार्यालय सामान, च्याङ्गा स्रोतकेन्द्र सञ्चालनका लागि गोठाला करार, दाना आहारा, चरन क्षेत्रमा घांस विकास, परजिवी नियन्त्रण, खोप, उपचार र अनुगमन मुल्याङ्कन तथा भ्रमण खर्च ।

डेरी एशोसिएसनसँगको सहकार्यमा दुग्ध क्षेत्र सुधार कार्यक्रम

- कूल बजेट: ९० लाख
- कार्यक्रम संख्या: २

सार्वजनिक निजी साभेदारीमा साना डेरी प्रशोधन प्लान्ट केन्द्र स्थापना

- कूल बजेट: ३५ लाख
- कार्यक्रम संख्या: ७ (७ प्रदेशमा प्रति प्रदेश १ का दरले)

सार्वजनिक निजी साभेदारीमा दुग्ध चिस्यान केन्द्र स्थापना

- कूल बजेट: ३५ लाख
- कार्यक्रम संख्या: ७ (७ प्रदेशमा प्रति प्रदेश १ का दरले)

पूँजिगत खर्च अन्तर्गतका मुख्य कार्यक्रम

- जिरी र खिम्तीमा भवन निर्माण २
- बजेट: १ करोड, ३८ लाख, ७० हजार ।

अन्य विविध कार्यक्रमहरु

- व्यवहारिक तालिम, विभिन्न अभिमूखिकरण कार्यक्रम, प्रगित समिक्षा तथा बजेट कार्यक्रम तर्जुमा गोष्ठी, व्यवसायिक फार्महरुलाई जैविक सुरक्षाका लागि सहयोग कार्यक्रम, कृत्रिम गर्भाधान कर्ताहरुलाई वस्तुगत सहयोग, तथ्यांक संकलन तथा विश्लेषण, विभिन्न राष्ट्रिय/ अन्तर्राष्ट्रिय दिवसहरु मनाउने, कृषि तथा औद्योगिक मेलाहरुमा सहयोग आदि कार्यक्रमहरु रहेको ।

बंगुर व्यवसाय औद्योगिक पार्क स्थापना कार्यक्रम

- बंगुर व्यवसाय औद्योगिक पार्क भन्नाले जिल्लाको कुनै निश्चित तोकिएको स्थानमा पशुपंक्षी विकास मन्त्रालय, पशु सेवा विभागबाट तोकिएको मापदण्ड एवं आचारसंहिताको परिधि भित्र रहि स्थापना तथा सञ्चालन भएका बंगुर फार्महरू, (न्यूक्लियस फार्म, मल्टिप्लायर फार्म, पिगलेट फार्म) सो संग आवद्ध वधशाला तथा चार किल्ला तोकि पशु वधशाला तथा मासु जाँच ऐन, २०५५ लागू भई भेटेरिनरी छाप लगाईएको निकासी योग्य मासु उपलब्ध हुने व्यवस्था अनिवार्य भएको क्षेत्र बुझिनेछ ।
- कार्यक्रम सञ्चालन हुने जिल्लाहरू: कास्की ।
- सञ्चालन प्रकृया: सफलता र प्रभावकारिताको आधारमा आगामि वर्षहरूमा क्रमिक रूपले अन्य जिल्लाहरूमा कार्यक्रम विस्तार गर्दै लगिनेछ । कार्यक्रम सञ्चालन प्रकृया (बंगुर व्यवसाय औद्योगिक पार्क स्थापना कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, २०७३) बमोजिम हुनेछ ।
  - बजेट रु ४ करोड ८४ लाख ३९ हजार
- सञ्चालन हुने क्षेत्र, स्थान, समुदाय: कास्की, पोखरा लेखनाथ म.न.पा.वडा न. ३३
- कार्यविधि: बंगुर व्यवसाय औद्योगिक पार्क स्थापना कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, २०७३

सञ्चालन हुने कार्यक्रमहरू: सिप विकास, जनचेतना तथा तालिम अन्तर्गतका कार्यक्रम

बजेट: रु १ करोड ९१ लाख ५० हजार

व्यवसायीक बंगुरपालन तालिम, व्यवसायीक कुखुरापालन तालिम, २ हप्ते ब्यवहारीक बंगुरपालन तालिम, मासु प्रशोधन तालिम, बंगुरको कृत्रिम गर्भाधान तालिम, खरायो पालन तालिम, सरोकारवालासंग अन्तरक्रिया कार्यक्रम, कृषक स्तरीय अबलोकन भ्रमण आदि ।

केन्द्रिय भेडाबाखा प्रबर्द्धन कार्यक्रम

आयात प्रतिस्थापन कार्यक्रम:

विराटनगर, धरान, विरगंज, नारायणगढ, काठमाण्डौ उपत्यका, पोखरा, बुटवल र नेपालगंज खसी बोकाको उपभोग बढि हुने शहरहरू हुन् । यि शहर रहेका जिल्ला वा नजिकका जिल्लाहरूमा निजी व्यवसायिक बाखापालन फार्म कम्तीमा ५० वटा प्रजननयोग्य माउ वाखापालन गरिरहेका वा सो संख्यामा बाखापालन गरी व्यवसाय शुरू गर्ने फार्महरू, समुह वा समितिमा सञ्चालन हुने व्यवसायिक बाखापालन फार्महरूमा प्रत्येक कृषक सदस्यसँग औषतमा १० वटा प्रजनन योग्य माउ बाखा भएको वा सो संख्यामा बाखापालन गरी व्यवसाय शुरू गर्ने समुह/समिति अन्तरगतका फार्महरू, सहकारीमा सञ्चालन हुने व्यवसायिक बाखापालन फार्महरूमा कम्तीमा २५ जना सदस्य रहेको सहकारी संस्थाका प्रत्येक सदस्यसँग औषतमा १० वटा प्रजनन योग्य माउ बाखा भएको वा सो संख्यामा बाखापालन गरी व्यवसाय शुरू गर्ने सहकारी फार्महरूमा यो कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा आयात प्रतिस्थापनमा सहयोग पुग्न सक्छ भन्ने उद्देश्यका साथ यो कार्यक्रम सञ्चालन गर्न लागिएको हो ।

कार्यक्रम सञ्चालन प्रकृया: जिल्ला पशु सेवा कार्यालयहरूबाट सूचना प्रकाशन गरी सम्बन्धीत कार्यालयहरूबाट दरखास्त संकलन हुन्छ। ईच्छुक निजी फार्म/समुह/समिति/सहकारीबाट प्राप्त दरखास्तको विश्लेषणबाट छनोट भएका निजी फार्म/समुह/समिति/सहकारीहरूको field verification गरी सबै भन्दा उचित निजी फार्म/समुह/समिति /सहकारीलाई केन्द्रिय प्रतिनिधिको संलग्नतामा छनोट गरी पशु विकास कार्यदलबाट अनुमोदन गराई छनोट भएका निजी फार्म/समुह/ समिति/ सहकारीसँग नियमानुसार संभौता गरी यो कार्यक्रम सञ्चालन हुनेछ ।

कार्यक्रम संचालित गा.पा./न.पा.हरु:

१० जिल्लामा कार्यक्रम सञ्चालन हुने ।

कार्यक्रम बजेट: ३ करोड २५ लाख १० हजार

गाई भैसी प्रवर्द्धन कार्यक्रम

दुधमा आत्मनिर्भर कार्यक्रम:

दूध उत्पादन र बजारीकरणका आधारमा अनुदान पाइलट कार्यक्रम

कृषकहरुको मागका आधारमा व्यवसाय दिगो राख्न र व्यवसायी कृषकहरुलाई प्रोत्साहन गर्न, उत्पादित दूधको परिमाण, गुणस्तर र बजारीकरणका आधारमा अनुदान प्रवाह गरेर संगठित बजारमा गुणस्तरीय दूध प्रवाह बढाउन र दुग्ध उत्पादन व्यवसाय दिगो र व्यवसायिक रूपमा अगाडि बढाउन यो अनुदान पाइलट परियोजनाका रूपमा दुग्ध उत्पादक सहकारी संस्था मार्फत दुग्ध बिक्री गर्ने सदस्य कृषकहरुलाई उत्पादनका परिमाणका आधारित रही अनुदान उपलब्ध गराउन आवश्यक देखिएकोले यो कार्यक्रम सञ्चालनमा ल्याइएको छ ।

कार्य सञ्चालन प्रकृया:

१. केन्द्रिय गाईभैसी प्रवर्द्धन कार्यालयले प्रस्ताव आव्हान गर्नेछ ।
२. सहकारीको मापदण्ड
  - क) दैनिक कम्तिमा ३०० लिटर र वार्षिक कम्तिमा २०० दिन सम्म दुग्धको कारोवार गर्ने गरेको
  - ख) विगतका वर्षमा दुग्धको कारोवार गरेको अभिलेख पेश गर्नुपर्ने ।
  - ग) सहकारीमा आवद्ध सबै कृषकहरुले पशु विमा गरेको हुनु पर्नेछ ।
  - घ) सहकारीमा आवद्ध सबै कृषकहरुको फार्ममा जैविक सुरक्षा विधि अवलम्बन गरेको हुनु पर्नेछ ।
  - ङ) सहकारीले कारोवार गर्ने गरेको दुग्धको गुणस्तर न्यूनतम मापदण्ड भित्र परेको हुनु पर्नेछ ।
  - च) सम्बन्धीत सहकारीले आफुमा आवद्ध भएका कृषकहरुलाई अनुदान वितरणको मापदण्ड बनाई पेश गर्नुपर्ने ।
३. जिल्ला पशु सेवा कार्यालले तोकिए अनुसार न्यूनतम मापदण्ड पुरा गरे नगरेकोलाई प्रथम चरणको छनौट गरी प्राथमिकतामा राखी सिफारिस सहित निर्देशनालयमा पठाउनु पर्नेछ ।
४. जिल्ला पशु सेवा कार्यालयहरुबाट सिफारिस भई आएका सहकारी संस्थाका आवेदन/ प्रस्तावहरुको तोकिएको मूल्यांकन समितिले मूल्यांकन गरी अनुदान उपलब्ध गराउन निर्देशनालयका कार्यक्रम निर्देशक समक्ष सिफारिस गर्नेछ ।

बजेट: यस आ.व. २०७४/७५ का लागि विनोजित अनुदान बजेट रु ७ करोड रहेको छ ।

पशु प्रजनन् कार्यक्रमहरु

पशु प्रजनन् तर्फ १ ओटा राष्ट्रिय प्रजनन् केन्द्र पोखरा, २ ओटा प्रजनन् कार्यालय नेपालगंज र लाहानमा विभिन्न पशु प्रजनन् सम्बन्धि कार्यक्रम हरु सञ्चालन भएका छन । पशु प्रजनन् कार्यक्रममा महत्वपूर्ण हिस्सा ओगटेको पशु नश्ल सुधार राष्ट्रिय अभियान कार्यक्रम पनि प्रमुख रूपमा यिनै तीन प्रजनन् कार्यालयबाट सञ्चालन हुदै आएको छ । यस आ. व. ०७४/७५ मा पनि विगतका वर्षहरुमा जस्तै प्रजनन् केन्द्र तथा कार्यालयहरुमा नियमित कार्यक्रमहरुले

निरन्तरता पाएका छन् भने केही नया कार्यक्रमहरू पनि स्विकृत भई सञ्चालनको क्रममा रहेका छन् । नियमित तथा मिसन तर्फ गरी हाल देशका विभिन्न ६३ जिल्ला कृतिम गर्भाधान सेवा लागु भएको छ ।

यस वर्षको कृतिम गर्भाधानको लक्ष्य भण्डै ६ लाख रहेको छ । यसका लागि नियमित तथा मिसन कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेका छन् । त्यस्तै तरल नाईट्रोजन उत्पादन/खरिद को लक्ष्य १,५०,००० लिटर र जमेको विर्य रागो, साढे, तथा बोकाको गरी जम्मा ६ लाख ५० हजार डोज उत्पादन गर्ने लक्ष्य राखिएको छ ।

पशु नश्ल सुधार राष्ट्रिय अभियान (AI Mission) कार्यक्रम

यो कार्यक्रम विभिन्न ५० जिल्लामा लागु गरिएको छ। विभिन्न जिल्लाहरूलाई सम्भाव्यता तथा आवश्यकताका आधारमा क, ख, तथा ग गरी तीन भागमा वर्गिकरण गरी सोहि अनुसार बजेट विनियोजन गरिएको छ। यस मिसन कार्यक्रमबाट वर्षेनि १लाख कृतिम गर्भाधान वृद्धी गर्ने लक्ष्य राखिएको छ ।

पशु प्रजनन् तर्फको जम्मा बजेट

पशु प्रजनन् कार्यक्रमको लागि जिल्ला, केन्द्रमा साधारण तथा मिसन कार्यक्रम सहित चालुतर्फ रु ६ करोड ६९ लाख ७७ हजार र पुजिगत तर्फ रु ४ करोड २४ लाख २३ हजार गरी जम्मा रु १० करोड ९४ लाख बजेट विनियोजन भएको छ ।

१०.८ कबुलियती वन तथा पशु विकास कार्यक्रम

४० वर्षको लागि गरिव तथा अति विपन्न परिवारको जीविकोपार्जन सम्बन्धी विभिन्न आयआर्जनका कार्यक्रम सञ्चालन गर्न कबुलियती वन हस्तान्तरण भएको र ती अति विपन्न परिवारले सञ्चालन गर्ने आयआर्जनका क्रियाकलाप पशुपालन तथा चरन विकास सम्बन्धी रहेको हुँदा, यस्ता कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिन आवश्यक भएकोले हाल नेपाल सरकारको साधारण बजेटबाट १० जिल्लामा Follow-up को रूपमा केहि कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएको र बाँकी १२ जिल्ला समेतलाई समेट्न आवश्यक रहेको छ ।

बजेट: रु. २९ लाख ५० हजार

- उच्च पहाडी भेगमा चरन विकास र पशुपन्छी व्यवसाय प्रवर्द्धन कार्यक्रम ।

नेपालको कूल भू-भागको करिब २२.६ प्रतिशत क्षेत्रफल खर्क क्षेत्रले ओगटेको छ । जुन उच्च, मध्य र तल्लो पहाडी भागमा छरिएर रहेको छ । गाउँ बस्तीबाट टाढा उच्च, मध्य र तल्लो पहाडको चुरे क्षेत्रको आसपासमा रहेका यस्ता खर्क र यिनमा आश्रित स्थानिय समुदायको खस्कदो अवस्थालाई दृष्टिगत गर्दै खर्कहरूको वैज्ञानिक व्यवस्थापन, संरक्षण, उपयोग गरि दिगो रूपमा विकास गर्नु अपरिहार्य भएकोले खर्क नीति, २०६८ मा उल्लेख गरिएका रणनीति अनुसार यो कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ ।

बजेट: रु. २७ लाख ९५ हजार

- पशु आहारा राष्ट्रिय अभियान कार्यक्रम ।

मुख्य कार्यक्रमहरू:

- घाँस खेतीको विमा अभिलेख तयार गर्ने
- फरेज मिशन कार्यक्रम अन्तरगत अभिमुखिकरण गोष्ठी

- पशु आहारा यान्त्रिकरण कृषक स्तर तालिम
- पशु आहारा फोकल पर्सन अन्तरदेशिय भ्रमण
- सहकार्यमा एजोला फार्मिड तथा पोखरी निर्माण

बजेट: रु. ९६ लाख ५० हजार

उपरोक्त कार्यक्रमहरूको अतिरिक्त राष्ट्रिय चरन तथा पशु आहारा केन्द्रका साधारण कार्यक्रम, चरन तथा घाँसेवाली वीड वृद्धि फार्महरू (३ वटा फरेज मिशन अन्तरगतका कार्यक्रमहरूको अनुगमन मुल्याङ्कन लगायत पशु सेवा तालिम तथा प्रसार कार्यक्रम (५ वटा क्षे.प.से.ता.केहरु मार्फत तालिम तथा क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छन्। साथै राईजो वियम तथा वीडविजन प्रयोगशाला, जनकपुर मार्फत र ५ वटा क्षेत्रीय पशु सेवा निर्देशनालयहरूबाट पशु आहारा राष्ट्रिय अभियान कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

१०.५ लाईमस्टक गुण व्यवस्थापन प्रयोगशाला कार्यक्रम

यस प्रयोगशालामा विशेषत विभिन्न पशुपन्छीको दाना नमुना संकलन तथा विश्लेषण गर्ने कार्यक्रम रहेको छ । दाना तथा दुग्धजन्य पदार्थको नमुना संकलन तथा परिक्षण, आयात निर्यात सम्बन्धि सिफारिस समिति बैठक, फिड सप्लिमेण्ट आयात निर्यात सम्बन्धि उप-समिति बैठक र निर्णय कार्यान्वयन, उन्नत घास र उप-पदार्थ (साइलेज तथा टि.एम.आर.) को नमुना संकलन तथा परिक्षण, उन्नत घास र उप पदार्थ (साइलेज तथा टि.एम.आर.) को नमुना संकलन तथा परिक्षण । साथै पुँजिगत तर्फ (Feed Analyser Machine) फिड एनालाइजर मेसिन खरिद, जडान एवं सञ्चालन, HPLC मेसिन खरिद, जडान एवं सञ्चालन, Milk Analyser or Lacto Scan Machine मिल्क एनालाइजर तथा ल्याक्टो स्क्यान मेसिन खरिद,जडान एवं सञ्चालन गर्ने कार्यक्रम रहेको छ ।

१०.६ पशुपन्छी विकास फार्म कार्यक्रम

यस पशु विकास फार्म बजेट उपशीर्षक अन्तर्गत जम्मा १० वटा फार्म र १ प्रयोगशाला रहेको छ । पशु विकास फार्म तर्फको बजेट विनियोजन निम्नानुसार रहेको छ ।

पशु विकास फार्महरूको आ.व.०७४/०७५ को विनियोजित बजेट (रु हजारमा)

क्र.स.	कार्यालयको नाम	वार्षिक विनियोजित बजेट		
		चालु	पुजिगत	कुल
१	पशु विकास फार्म पोखरा, कास्की	६०७०५	१३३९९	७४१०४
२	पशु विकास फार्म, जिरी	३७९४३	१२३५१	५०२९४
३	चरन तथा घासेवालि वीड वृद्धि फार्म, जनकपुर	१४०३४	२६१४	१६६४८
४	चरन तथा घासेवालि वीड वृद्धि फार्म, रञ्जितपुर, सर्लाही	१९७७१	३५६५	२३३३६
५	चरन तथा घासे वाली वीड वृद्धि फार्म, गौघाट, बाँके	१५७०३	६५५४	२२२५७
६	याक विकास फार्म स्याङ्गोचे सोलुखुम्बु	१७८९५	४८५८	२२७५३
७	भेडा विकास फार्म पानसयखोला, नुवाकोट	७८०६	२४५३	१०२५९
८	बाखा विकास फार्म, चित्लाड	१५०३४	७९७७	२३०११
९	बाखा विकास फार्म, बुढितोला, कैलाली	१३७६१	३२९६	१७०५७

१०	कुखुरा विकास फार्म, खजुरा, बाँके	१६६७५	६२३२	२२९०७
११	राईवोजियम तथा वीउ विजन प्रयोगशाला, जनकपुर	७७५२	२७८९	१०५४१
	कुल जम्मा	२२७०७९	६६०८८	२९३१६७

पशु विकास तथा चरन फार्ममा सञ्चालन हुने मुख्य मुख्य क्रियाकलापहरु

पूँजीगत खर्च अन्तरगतका प्रमुख क्रियाकलाप

- पशु विकास फार्म पोखरालाई थप यान्त्रीकरण गर्न हाईड्रोलिक फोरव्हलर ट्र्याक्टर र डोजर र चरन फार्म गौघाटमा श्रेसर खरिद गर्ने
- पशु विकास फार्म जिरी, गौघाट र खजुरा अन्तरगत निर्माण अधुरो रहेका भवन, गोठ तथा दाना घरको निर्माण सम्पन्न गर्ने
- पशु विकास फार्म पोखरा भित्रको बाटो, बाखा विकास फार्म चित्लाडमा आधुनिक खोर १ र कम्पाउण्ड वाल, कुखुरा विकास फार्म खजुरामा तालिम डोरमेट्री, राईजोबियम ल्याव जनकपुरमा मोटर ग्यारेज, याक विकास फार्म स्याडबोचेमा हे स्टोरसहितको आधुनिक गोठ १ र रन्जितपुर फार्ममा साईलो पिट निर्माण गर्ने
- पशु विकास फार्म पोखरा लगायतका जिरी, चित्लाङ्ग, गौघाट, बुढितोला, खजुरा र रन्जितपुर गरी ७ स्थानमा बैकल्पिक उर्जा प्रबर्द्धनको लागि सोलार प्यानल जडान गर्ने

चालु खर्च अन्तरगतका प्रमुख क्रियाकलापहरु

- पशु विकास फार्म पोखरामा १६० मूरा भैंसी, जीरि र रन्जितपुरमा १३४ पहाडी र तराई जर्सी गाई, पोखरा र जिरीमा ८० माउ वंगुर, पोखरा र खजुरामा ४५०० कुखुरा, पोखरा, चितलाड र बुढीतोलामा ६१९ बोयर, सानन र खरी बाखा, पोखरा र पानसयखोलामा ३३० कागे, बरुवाल र पोलवर्थ भेडा तथा स्याडबोचेमा १०० याकको न्यूक्लियस हर्ड व्यवस्थापन गर्ने ।
- सबै चरन तथा पशु विकास फार्महरुमा घाँस तथा चरन बालीको वीउ तथा द्यष्कबकक उत्पादन गर्न जै ६१ हे., टिओसेन्टीरमकै ६९ हे., बर्सिम ९ हे., भेंच ७ हे. र अन्य बहुवर्षिय कोषे घाँसबाली ८ हे मा खेती गरी फार्मलाई आवश्यक पर्ने द्यष्कबकक तथा जै २७ मे.ट., टिओसेन्टी २० मे.ट., बर्सिम र भेंच २२२ मे.ट. र अन्य ३ मे.ट. वीउ उत्पादन गर्ने ।
- पशु विकास फार्म पोखरामा Hydroponic/ TMR तथा जिरीमा Hydroponic मेशिनको बाढ्ने महिना प्रयोगद्वारा पशु आहारा प्रबर्द्धन र प्रविधि प्रसारमा सहयोग गर्ने र मेशिनको प्रभावकारिता अध्ययन गर्ने ।
- पशु विकास फार्म पोखरालाई Hydroponic र TMR उत्पादन तथा Dairy Processing center को रुपमा उपयोग गरी ९० जना व्यावसायिक कृषक/उद्यमीलाई तालिम प्रदान गर्ने ।
- प्रत्येक फार्मको कार्य प्रकृती अनुसार गाई, भैंसी, वंगुर, कुखुरा, भेडा तथा बाखा र चरन/घाँस बालीको श्रोत विकासको लागि Outreach कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- Agro-tourism प्रबर्द्धन गर्न पशु विकास फार्म पोखरा अन्तरगत Homestay मा ग्रामिण कुखुरा र बाखा विकास फार्म चित्लाङ्ग अन्तर्गत बाखाको दुधबाट चिज उत्पादन गर्ने ।
- पशु विकास तथा चरन फार्महरुलाई सिकाई केन्द्र र प्रदर्शन स्थलका रुपमा स्थापित गर्न २००० जना कृषकलाई तालिम प्रदान गर्ने र ८ वटा नर्सरी तथा प्रदर्शन प्लट निर्माण गर्ने ।

१०.७ पशुपन्थीबजार प्रबर्द्धन कार्यक्रम

१०.७.१ सहकार्यमा बंगुर तथा बाखाको दाना उत्पादन कार्यक्रम

- परिमाण - १ वटा
- बजेट - रु. ३ करोड

देशमा पशुको तथ्याङ्क अनुसार बाखा सबैभन्दा बढी र बंगुरको संख्या पनि अत्याधिक रहेको छ। हाल सम्म व्यवसायीक रूपले बाखाको दाना उत्पादन गर्ने उद्योग नभएको र बंगुरको दाना उत्पादन गर्ने उद्योगबाट पनि पर्याप्त मात्रामा दाना उत्पादन नहुने हुँदा बंगुर तथा बाखाको उत्पादकत्व बृद्धि गर्न अति आवश्यक भएकाले बंगुर तथा बाखाको दाना उद्योग स्थापना गर्ने कार्यक्रम राखिएको हो।

- मध्यपहाडी तथा तराई लोकमार्ग वरिपरीको स्थानमा सञ्चालन गर्नु पर्नेछ।
- दाना उद्योग नभएको जिल्लामा कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ।
- निजी उद्यमी तथा सहकारीको सहकार्यमा उद्योग स्थापना हुने।
- सम्बन्धित कार्यालयले कार्यक्रम सञ्चालन गर्नका लागि प्राप्त कार्यक्रम बजेट र अख्तियारी अनुसार यसै कार्यविधिको परिच्छेद ३ दफा ५, ६ ७ र ८ बमोजिम प्रस्ताव आव्हान, छनौट, सम्झौता र भुक्तानीका प्रकृयाहरु अवलम्बन गर्नेछ।
- सरकारी जग्गा (स्कूल, गाउँपालिका र नगरपालिका, गुठी आदिको) कम्ती २० रोपनी हुनु पर्नेछ वा निजी जग्गा कम्तीमा २० बर्षको लिजमा लिएको हुनु पर्नेछ।
- बाखा तथा बंगुरपालन सहकारी संघ वा निजी फर्मसँगको सहकार्यमा कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।
- उद्योग स्थापना गर्न आवश्यक पर्ने अन्य प्रचलित ऐन नियम पालन गरेको हुनु पर्नेछ।

२. सहकार्यमा ग्रामिण कुखुराको ह्याचरी स्थापना

देशको दुर्गम स्थान हिमाली, मध्य पहाडी तथा तराईको विकट क्षेत्रमा कुखुरापालन व्यवसायबाट आय आर्जन र रोजगारी श्रृजना गरी कुपोषण मुक्त समाजको निर्माण गर्ने उद्देश्य राखी ग्रामिण कुखुराको ह्याचरी स्थापना कार्यक्रम सञ्चालन गरीएको छ।

- परिमाण - ३ वटा
- कुल बजेट - रु. ९९ लाख
  - ✓ निजी उद्यमीको सहकार्यमा कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।
  - ✓ सम्भाव्यता अध्ययन प्रतिवेदन भएको।
  - ✓ सम्बन्धित कार्यालयले कार्यक्रम सञ्चालन गर्नका लागि प्राप्त कार्यक्रम बजेट र अख्तियारी अनुसार यसै कार्यविधिको परिच्छेद ३ दफा ५, ६ ७ र ८ बमोजिम प्रस्ताव आव्हान, छनौट, सम्झौता र भुक्तानीका प्रकृयाहरु अवलम्बन गर्नेछ।
  - ✓ ह्याचरी नभएको जिल्लामा स्थापना हुनेछ।
  - ✓ कम्तीमा आफ्नै स्वामीत्वको न्यूनतम ५ रोपनी जग्गा भएको वा लिजमा
  - ✓ बाटो बिजुली पानीको सुविधा भएको
  - ✓ ह्याचरी मापदण्ड अनुसार हुनु पर्नेछ

- ✓ ३ फेज लाइन लिएको हुनु पर्नेछ
- ✓ कम्तीमा ६५ के.भि.को जेनेटर हुनु पर्नेछ
- ✓ सेटर र ह्याचरबाट कम्तीमा महिनामा १००० देखि २००० चल्ला उत्पादन गरी विक्री वितरण गर्नु पर्नेछ
- ✓ कोइलर गिरीराज, डुवल पर्पोज साथै ब्रोइलर तथा लेयर्स चल्ला उत्पादन गर्न सकिनेछ ।
- ✓ प्यारेन्ट स्टक र ह्याचरी छुट्टा हुँदै स्थापना हुनुपर्ने छ ।

१०.७.३ युवा लक्षित पशुपंक्षी बजार प्रवर्द्धन कार्यक्रम

- जना : २५०
- कुल बजेट : रु. ५ करोड

१०.७.४ स्वदेशमा उत्पादित पशुलाई उत्पादन स्थलबाट राजधानीको हाटबजार सम्म ढुवानी गर्दा लाग्ने ढुवानी खर्च सहयोग

- परिमाण - १० स्थान
- कुल बजेट - रु. ५० लाख

१०.८ पशु सेवा तालिम तथा प्रसार कार्यक्रम

पशुपंक्षीपालन पेशालाई व्यवसायिककरण, विविधिकरण गरी आयमूलक तथा सम्मानित पेशाको रूपमा विकास गरी देशको कुल राष्ट्रिय उत्पादनमा योगदान पुऱ्याउने पशु सेवा विभागको उद्देश्य प्राप्तमा टेवा पुऱ्याउन पशु सेवा तालिम तथा प्रसारका क्रियाकलापहरूको महत्वपूर्ण भूमिका रहेकोछ । पशुपंक्षी पालन व्यवसायसँग सम्बन्धित सबै सरोकारवालाहरूमा पशु सेवा सम्बन्धि ज्ञान, सीप, अवधारणा र व्यवहारिक परिवर्तन ल्याई तिनीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्न तालिमका साथ साथै पशुपालन क्षेत्रसँग सम्बन्धीत नविनतम प्रविधि सम्बन्धी सूचना तथा जानकारीहरू कृषक व्यवसायीहरू, प्राविधिक तथा अन्य सरोकारवालाहरू सम्म पुऱ्याउने कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेको छ । तसर्थ पशु सेवा तालिम तथा प्रसार निर्देशनालयले पशुपालक कृषकहरू तथा फिल्ड स्तरमा कार्यरत मध्यम स्तरीय प्राविधिकहरूको लागि प्राविधिक पुस्तिका, पम्पलेट, फिल्पचार्ट, फोल्डर, विषयमूलक विभिन्न डकुमेन्ट्री आदि प्रचार प्रसारका सामाग्रीहरूको प्रकाशन तथा वितरण तथा संचार माध्यमहरूद्वारा कार्यक्रमहरू प्रसारणका कार्यक्रमहरू यस निर्देशनालय तथा पाँच क्षेत्रिय पशु सेवा तालिम केन्द्रहरूबाट कार्यान्वयन हुँदै आएको छ ।

यस निर्देशनालय अन्तर्गत पाँच क्षेत्रिय पशु सेवा तालिम केन्द्रहरू संचालित रहेका छन् :

१. क्षेत्रिय पशु सेवा तालिम केन्द्र, दुहवी
२. क्षेत्रिय पशु सेवा तालिम केन्द्र, जनकपुर
३. क्षेत्रिय पशु सेवा तालिम केन्द्र, पोखरा
४. क्षेत्रिय पशु सेवा तालिम केन्द्र, नेपालगंज
५. क्षेत्रिय पशु सेवा तालिम केन्द्र, धनगढी

अवलम्बन गरिएका रणनीति/कार्यनीति:

१. ग्रामिण स्तरमा सामुहिक रूपमा कृषकहरूको घर गोठमा नै उन्नत पशुपंक्षी पालनका विभिन्न पक्षहरूमा कृषक व्यवसायीहरूले बुझ्ने र तुरुन्तै कार्यान्वयनमा आउने विषयहरू जस्तै: उचित गोठ खोरको व्यवस्था,

आहाराको लागि घाँस लगाउने, सो को संरक्षण र उपयोग गर्ने तरिका, नश्ल सुधारको व्यवस्था, पशुपंछीलाई रोगव्याधिबाट बचाउन वा विरामी हुँदा उपचारमा ध्यान दिनु पर्ने पक्ष, उत्पादित पशु तथा पशुजन्य पदार्थहरूको विविधिकरण तथा बजार व्यवस्थापन, पशुपालनमा असल अभ्यास आदि विषयहरूमा पशु सेवा केन्द्र/उप केन्द्र, जिल्ला पशु सेवा कार्यालयको सुपरीवेक्षणमा इच्छ “क” पशुपालक कृषकहरू व्यवसायीहरूलाई व्यवहारिक तालिम दिइने छ ।

२. कार्यरत प्राविधिक जनशक्तिलाई दक्ष एवं सक्षम बनाउन विभिन्न किसिमका विषय विशेष, आधारभूत सेवाकालीन, प्रशिक्षक प्रशिक्षण तथा संस्थागत विकास सम्बन्धि तालिमहरू सञ्चालन गरिनेछ ।
३. पशु सेवामा महिलाको उच्च योगदानलाई कदर गर्दै सबै तहका कृषक व्यवसायी/उद्यमी तालिमहरूमा समावेशी अवधारणा अनुरूप सहभागिता बढाइने छ ।
४. क्षेत्रीय तालिम केन्द्रहरूलाई खास विषयको तालिम सञ्चालनको लागि विशिष्टीकृत स्तर कायम गर्न आवश्यक जनशक्ति तथा पूर्वाधारहरूको विकास गर्दै लगिने छ ।
५. सार्वजनिक निजी क्षेत्र साभेदारीको अवधारणामा पशु सेवा क्षेत्रमा जनशक्ति विकास तथा कार्यरत जनशक्तिको दक्षता अभिवृद्धि गरिने छ । गैरसरकारी क्षेत्रबाट सञ्चालन हुँदै आएको ग्रा.प.स्वा.का. तालिमको नियमन व्यवस्था मिलाइने छ ।
८. प्रचार प्रचारका विभिन्न माध्यम तथा सामाग्रीहरूको प्रयोगमा बढावा दिई जनचेतना मूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।

तालिम अनुदान अन्तर्गत कृषक स्तर तालिम कार्यक्रम कार्यान्वयन प्रकृया

१. पशु सेवा तालिम तथा प्रसार निर्देशनालय अन्तर्गतका पाँच क्षेत्रीय तालिम केन्द्रहरूमा संचालित तालिम प्याकेजहरूलाई कृषक व्यवसायी, उद्यमी स्तर, सहायक स्तर र अधिकृत स्तरमा वर्गिकरण गरिएको छ ।
२. सामान्यतया: अधिकृत स्तरका तालिम र सहायक स्तरको सेवाकालीन तालिमहरू निर्देशनालयद्वारा सञ्चालन गरिने गरिएको छ ।
३. सहायक स्तरका कर्मचारी, निजी पाराभेट्स, कृषक व्यवसायीहरू उद्यमीहरूको तालिम, क्षेत्रीय स्तरमा क्षेत्रीय तालिम केन्द्रहरू मार्फत सञ्चालन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
४. पशु सेवा विभाग अन्तर्गत आयोजना विशेषका तालिमहरू अन्य निर्देशनालय र तालिम केन्द्रहरू मार्फत एवं आयोजना स्वयंले सञ्चालन गर्ने गरिएको छ ।
५. वार्षिक कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा कृषक व्यवसायी/ उद्यमी/ प्राविधिक तालिमहरूको मेनु जिल्ला पशु सेवा कार्यालयहरूको माग अनुरूप तयार गरिन्छ। तसर्थ माग अनुरूपनै तालिमको विषय, संख्या तथा सहभागिहरूको संख्या तय गरिन्छ ।
६. आ.व. को शुरुवातमा जिल्लाहरूसँगको समन्वयमा क्षेत्रीय तालिम केन्द्रहरूले स्वीकृत तालिमहरूको सञ्चालनको मिति तय गरि वार्षिक कार्यतालिका तयार गरिन्छ ।
७. सम्बन्धीत तालिम केन्द्रहरूले जिल्लाहरूसँगको समन्वयमा स्वीकृत तालिम पाठ्यक्रम, कार्यविधि, निर्देशिका अनुरूप तालिम सञ्चालन हुने व्यवस्था रहेको छ ।
८. तालिमका सहभागिहरूको छनौट सम्बन्धीत जिल्ला पशु सेवा कार्यालयहरूले गर्ने गर्दछन् ।
९. तालिममा सहभागि हुन चाहने पशुपालक कृषक व्यवसायी/ उद्यमीहरूले जिल्ला पशु सेवा कार्यालयमा निवेदन दिनु पर्दछ ।

अधिकृत स्तर तालिम कार्यक्रम

क्र.स	विवरण	पटक	अवधि	सहभागि संख्या	बजेट	कैफियत
१	सेवा प्रवेश तालिम ७ दिने	१	१ हप्ते	२५	५००	
२	सुसासन तथा सूचनाको हक ५ दिने २० जना	१	५ दिने	२०	४००	
३	Farm Management Training -Officer Level	१	६ दिने	१५	७५०	
४	Basic In-service Training 2nd Class	१	३५ दिने	१५	१५००	
५	Field Epidemiology Training २ हप्ते १५ दिने	१	२ हप्ते	१५	६००	
६	Least Cost Feed Formulation Training १ हप्ते १५ जना	१	२ हप्ते	१५	४५०	
७	Value Chain Analysis Training	१	१ हप्ते	१५	६००	
८	Animal Health Risk Analysis Training (१ हप्ते) १५ जना	१	१ हप्ते	१५	४००	
९	Basic In-service Training 3rd Class	१	३५ दिने	२०	१५००	
१०	Meat Inspection Training (२ हप्ते) १ हप्ते १५ जना	१	२ हप्ते	१५	६००	
११	Bussiness Plan Training	१	१ हप्ते	१५	५००	
	जम्मा	११		१८५	७८००	

सहायक स्तर तालिम कार्यक्रम

क्र.स	विवरण	पटक	अवधि	सहभागि संख्या	बजेट	कैफियत
१	Basic Inservice Training	१	३५ दिने	२०	१३००	पशु सेवा तालिम तथा प्रसार निर्देशनालय द्वारा सञ्चालन गरिने
२	पशु प्रजनन तथा कृत्रिम गर्भाधान तालिम २ हप्ते १२ जना	४	२ हप्ते	४८	८००	क्षेत्रिय पशु सेवा तालिम केन्द्रहरु द्वारा सञ्चालन गरिने
३	रोग निदान तथा प्रयोगशाला प्रविधि तालिम २ हप्ते (१२ जना)	५	२ हप्ते	६०	१०००	
४	Least Cost Feed Formulation (१ हप्ते)	२	१ हप्ते	३०	२००	
५	पशु प्रजनन प्रणालीमा विकृतिको सुधार	४	१ हप्ते	४८	६००	
६	शुसासन तथा सूचनाको हक सम्बन्धी तालिम	५	५ दिने	१००	४००	
७	प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम १ हप्ते	५	१ हप्ते	१००	५००	
८	पशु अनुवांसिक श्रोत संरक्षण तथा उपयोग (१ हप्ते)	१	१ हप्ते	२०	१००	
९	भेटेरीनरी प्राक्टिस व्यवस्थापन तालिम (१ हप्ते)	२	१ हप्ते	४०	२००	
१०	चरन तथा पशु आहारा व्यवस्थापन तालिम १ हप्ते	२	१ हप्ते	४०	२००	
११	पशु सेवामा असल अभ्यास तालिम १ हप्ते	४	१ हप्ते	८०	४००	
१२	Field Epidemiology Training १ हप्ते	५	१ हप्ते	७५	५००	
	जम्मा	४०		६६१	६२००	

कृषक स्तर तालिम कार्यक्रम (तालिम अनुदान कार्यक्रम अन्तर्गत)

क्र.स	विवरण	पटक	अवधि	सहभागि संख्या	बजेट	कैफियत
१	पशु औषधि व्यवसायी तालिम	२	३५ दिने	६०	८००	पशु सेवा तालिम तथा प्रसार निर्देशनालय द्वारा सञ्चालन गरिने
२	व्यवसायिक कुखुरापालन तालिम (१ हप्ते)	४	१ हप्ते	८०	४००	क्षेत्रिय पशुसेवा तालिम केन्द्रहरु द्वारा सञ्चालन गरिने
३	पशुपालन व्यवहारीक तालिम १५ दिने	५	१५ दिने	७५	१३७५	
४	स्वच्छ मासु उत्पादन तथा प्रशोधन तालिम (१ हप्ते)	५	१ हप्ते	७५	७५०	
	दूध प्रशोधन तथा विविधिकरण तालिम (१ हप्ते)	५	१ हप्ते	७५	७५०	
५	व्यवसायिक बंगुर, बाखा, कुखुरा, गाइभैसी पालन (महिला, जनजाती, दलितका लागी)	५	१ हप्ते	१००	५००	
६	व्यवसायिक गाई/ भैसी पालन तालिम (१ हप्ते)	५	१ हप्ते	१००	५००	
७	ग्रा प स्वा का पुर्नताजगि तालिम	४	२ हप्ते	६०	६००	
८	पशुपालनमा असल अभ्यास ५ दिने २० जना	१	५ दिने	२०	१००	
९	पशुपालनमा असल अभ्यास (५ दिने)	३	५ दिने	४५	३००	
१०	व्यवसायिक बाख्रापालन तालिम (१ हप्ते)	५	१ हप्ते	१००	५००	
११	चरन तथा पशु आहारा व्यवस्थापन (१ हप्ते)	३	१ हप्ते	४५	३००	
१२	व्यवसायिक बंगुरपालन तालिम (१ हप्ते)	४	१ हप्ते	८०	४००	
	जम्मा	५१		९१५	७२७५	

१०.६ उच्च पहाड कृषि व्यवसाय तथा जिवीकोपार्जन सुधार (हिमाली) आयोजना

नेपालका उच्च पहाडी जिल्लाहरुमा वाली, पशुपालन र जडिबुटी उत्पादनको प्रचुर सम्भावना छ। यस्ता सम्भावनाको उपयोग गर्दै भौगोलिक अवस्थिति र अलग हावापानीले गर्दा यी जिलाहरुमा हुन सक्ने विशेष (Niche) उत्पादनहरुको मूल्य श्रृङ्खला विकास (Value chain Development) गरी स्थानीय वासिन्दाको आयवृद्धि गर्ने र जिवीकोपार्जनमा दीगो सुधार ल्याउने उद्देश्यले उच्च पहाड कृषि व्यवसाय तथा जिवीकोपार्जन सुधार (हिमाली) आयोजना सञ्चालन गरिएको छ। एशियाली विकास बैंकको अनुदान सहयोगमा संचालित यो आयोजना नेपाल सरकार र उक्त बैंक विच २०६८ आषाढ १३ (२७ जुन २०११) मा सम्भौता भई १ अक्टूबर २०११ देखि सञ्चालनमा आएको हो र आयोजना ३१ अक्टूबर २०१७ सम्म चालु रहने छ। यस आयोजनाको कूल लागत ३०.२३ मिलियन अमेरिकी डलर मध्ये एशियाली विकास बैंकबाट ६६ प्रतिशत, नेपाल सरकारबाट १५ प्रतिशत र सहभागी व्यवसायी/संस्थाबाट १९ प्रतिशत लगानी हनेछ।

अपेक्षित प्रतिफलहरु :

- क. आयोजना लागू भएका जिल्लाहरुमा नाफामूलक कृषि व्यवसायहरु व्यवसायिक रुपले सञ्चालन हुने, ७५०० स्थायी रोजगारी सिर्जना हुने। वार्षिक दुई करोड अमेरिकी डलर वरावरको कृषि उत्पादन बृद्धि हुने।
- ख. आयोजनाका सहभागी व्यवसायीहरुले आयोजनाको अन्त्य सम्ममा आफ्नो लगानीमा (वार्षिक १५५) प्रतिफल प्राप्त गर्ने।
- ग. जलवायु परिवर्तनले पार्ने असर न्यूनीकरण गर्न स्थानीय समुदायलाई सहयोग पुग्ने।

आयोजना लागु भएका क्षेत्र तथा जिल्लाहरू:

यो आयोजना पूर्वाञ्चलमा संखुवासभा र सोलुखुम्बु, मध्यमाञ्चलमा दोलखा र रसुवा, पश्चिमाञ्चलमा मनाङ र मुस्ताङ र मध्य-पश्चिमाञ्चलमा डोल्पा, मुगु, जुम्ला र हुम्ला गरी १० जिल्लाहरूमा लागु भएको छ।

आयोजनाका संभागहरू:

यस आयोजनामा तीनवटा संभागहरू रहेका छन्:

- उच्च पहाड कृषि व्यवसाय विकास विकास
- मुल्य श्रृंखला क्षमता विकास
- आयोजना व्यवस्थापन

यस आर्थिक वर्षका मुख्य मुख्य कार्यहरू:

क्र.स.	कार्यक्रम/ क्रियाकलाप	बजेट (रु. हजारमा)
१	रसुवा जिल्ला तथा अन्य जिल्लाका चौँरी तथा भेडाहरूको लागि खर्क (चरन क्षेत्र) विकास गर्न मर्मत सुधार	६०००
२	दोलखाको आलु उत्पादनक धिलीङ्ग ग्राभिटी रोपवे निर्माण	४०००
३	संयुक्त कृषि तथा पशु सेवा केन्द्र दोलखामा प्रि फ्याव भवन निर्माण	३५००
४	उप आयोजनाहरूको क्षमता विकास गर्न कृषकहरूलाई भेडा बाखा पालन १, तरकारी खेती १ र अन्य ८ गरी जम्मा १० पटक १ हप्ते तालिम	७०००
५	कृषि व्यवसाय विकास अनुदान (आयोजना अन्तर्गत १० जिल्ला र क्षेत्रियमा संचालित उप आयोजना अनुदान सम्झौता अनुसारको चालु तथा पुंजीगत किस्ताबन्दी रकम वितरण)	६२७०००
६	कर्णाली अञ्चलका जिल्लाहरूमा घुम्ती गोठमा गोठालाहरूलाई लजिस्टिक सपोर्ट	१०००
७	AEC को सहकार्यमा हिमाली आयोजना उत्पादनहरूको राष्ट्रिय प्रदर्शनी	२०००
८	याक सिमेन खरिद	१०००
९	च्याङ्गा खरीद	३०००
१०	कृषि र पशुपालन र जडीबुटी संग सम्बन्धीत उप आयोजनाहरूलाई प्राविधिक सेवा	३०००

नोट : संभागमा उल्लेखित अनुदान प्राप्त गर्नका लागि प्रतिस्पर्धी अनुदान प्रणालीबाट छनौट हुनु पर्नेछ।

१०.१० पशु स्वास्थ्य, रोग अन्वेषण सेवा तथा क्वारेन्टाईन कार्यक्रम

संचालित मुख्य कार्यक्रमहरू

- रोग अन्वेषण कार्यक्रम
- पशु क्वारेन्टाईन
- जनस्वास्थ्य संरक्षण
- नियमित उपचार तथा खोप
- रोग नियन्त्रण तथा रोकथाम कार्यक्रम
- रोग सम्बन्धी सूचना संकलन, विश्लेषण तथा संप्रेषण
- पशु स्वास्थ्य नियमन् कार्यक्रम

पशु स्वास्थ्य निर्देशनालयको प्रगति प्रतिशत

कार्यक्रम	वार्षिक	
	भारित प्रगति	वित्तिय प्रगति
पशु स्वास्थ्य नियमन् कार्यक्रम	६४.३०%	५१.१८%
राष्ट्रिय पि.पि.आर.रोग नियन्त्रण		
राष्ट्रिय खोरेत रोग नियन्त्रण		
राष्ट्रिय स्वाइन फिभर रोग नियन्त्रण		
राष्ट्रिय रानिखेत रोग नियन्त्रण		
राष्ट्रिय एच एस वि क्यु रोग नियन्त्रण		

पशु स्वास्थ्य निर्देशनालय अन्तर्गतका कार्यालयहरूको प्रगति

कार्यालय	वार्षिक प्रगति प्रतिशत	
	भारित	वित्तिय
रा.खो.तथा म.रो. प्रयोगशाला	८८.८५	८८.८३
भे.गु.तथा औ.व्य. कार्यालय	९८.८१	९२.७
के.जै.उ. प्रयोगशाला	९८.१८	९७.६४
केन्द्रीय पशु चिकित्सालय	९६.१	६३.५
भेटेरिनरी इपिडेमियोलोजी केन्द्र	९३	९२.५६
रेबिज भ्याक्सिन उत्पादन प्रयोगशाला	६३.२	८६.४७
भेटेरिनरी जनस्वास्थ्य कार्यालय	१००	९२.८८

केन्द्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशाला र अन्तर्गतका प्रयोगशालाहरूको प्रगति

कार्यालयको नाम	वार्षिक प्रगति प्रतिशत	
	भारित	वित्तिय
के.प.रो.अ. प्रयोगशाला	८९.६	७०.७२
रा.प.रो.अ. प्रयोगशाला	९९	१००
क्षे.प.रो.अ. प्रयोगशाला, विराटनगर	९९.५	८७.१५
क्षे.प.रो.अ. प्रयोगशाला, जनकपुर	९७	९७.३
क्षे.प.रो.अ. प्रयोगशाला, पोखरा	१००	७८.७९
क्षे.प.रो.अ. प्रयोगशाला, सुर्खेत	९९.९४	९२.२
क्षे.प.रो.अ. प्रयोगशाला, धनगढी	१००	८२.८५

केन्द्रीय पशु क्वारेन्टाइन कार्यालय र अन्तर्गतका पशु क्वारेन्टाइन कार्यालयहरूको प्रगति

कार्यालय	वार्षिक	
	भारित प्रगति	वित्तिय प्रगति
के.प.क्वा. कार्यालय ललितपुर	९४.५	८६.०१
प.क्वा. कार्यालय, काकडभिट्टा	९३.२	८६.७८
प.क्वा. कार्यालय, विराटनगर	१००	८३.४९

प.क्वा. कार्यालय, जनकपुर	७३	७३.४१
प.क्वा. कार्यालय, विरगंज	७४.३९	५९.१५
प.क्वा. कार्यालय, काठमाण्डौ	७०.४७	६८.३७
प.क्वा. कार्यालय, भैरहवा	१००	८९.८२
के.प.क्वा, नेपालगंज	९९.३६	८९.६६
प.क्वा. कार्यालय, गड्डाचौकी	५२.७	७९.१३

पशु स्वास्थ्य, रोग अन्वेषण सेवा तथा क्वारेन्टाईन कार्यक्रम अन्तर्गत आ.ब.२०७४।७५ मा सम्पन्न मुख्य मुख्य उपलब्धीहरू

- केन्द्रीय जैविकी उत्पादन प्रयोगशालाले भेडा बाखामा लगाउने पि.पि.आर. खोप ७० लाख डोज उत्पादन गरेको छ । गाई भैषीमा लगाइने व्याक्टेरियल खोप (एच.एस., वि.क्यू., एन्थ्राक्स र एच.एस., वि.क्यू. कम्वाईन) ८ लाख ९५ हजार ८ सय ५० डोज उत्पादन भएको छ । बंगुरमा लगाइने स्वाईन फिबर ६ लाख डोज उत्पादन भएको छ । पशुपंक्षीको लागि १ लाख ५० हजार डोज रेविज खोप उत्पादन गरिएको छ । साथै कुखुरामा प्रयोग हुने रानीखेत एफ.स्टेन १ करोड ५० लाख, रानीखेत आर.टु.बि. ४४ लाख, रानीखेत हिट स्टेबल ९ लाख र गम्बारो लाईभ ७ लाख डोज खोप उत्पादन गरिएको छ ।
- राष्ट्रिय खोरेत रोग नियन्त्रण कार्यक्रम: १५ जिल्लामा १५ लाख पशुवस्तुमा निःशुल्क खोरेत खोप कार्य सम्पन्न भएको छ । पाँचथर, इलाम, भ्र्पा, मोरङ, सुनसरी, धनकुटा उदयपुर, सप्तरी, सिराहा, दाग बाँके, वर्दिया कैलाली, कन्चनपुर डेडेल्धुरा गरि १५ जिल्लाहरूमा राष्ट्रिय खोरेत रोग नियन्त्रण कार्यक्रम लागू भएको थियो । यसै अन्तर्गत सर्भिलेन्सको कार्य सन्चालन गरिएका जिल्लाहरू (१२ जिल्ला) ताप्लेजुड, तेह्रथुम, संखुवासभा, भोजपुर, सल्यान सुर्खेत बाजुरा, बभ्र्पा, अछाम, डोटी, वैतडी, दार्चुला हुन ।
- राष्ट्रिय पि.पि.आर रोग नियन्त्रण कार्यक्रम: ७५ जिल्लामा ६० लाख वस्तुमा निःशुल्क पि.पि.आर खोप कार्य सम्पन्न भएको छ ।
- राष्ट्रिय एच.एस र वि.क्यू रोग नियन्त्रण कार्यक्रम: यस कार्यक्रम अन्तर्गत २६ जिल्लाका पशुहरूमा छ लाख निःशुल्क खोप लगाइएको छ । भ्र्पा मोरङ, सुनसरी, सप्तरी सिराहा धनुषा, महोत्तरी, सर्लाही, काभ्रे, ललितपुर, काठमाण्डौ, नुवाकोट, धादिङ्ग, मकवानपुर, रौतहट, बारा, पर्सा, चितवन नवलपरासी, रुपन्देही कपिलवस्तु, दाङ, बाँके, वर्दिया कैलाली र कन्चनपुर मा यो कार्यक्रम लागू रहेको छ ।
- राष्ट्रिय रानीखेत रोग नियन्त्रण कार्यक्रम: यस कार्यक्रम अन्तर्गत ३५ जिल्लाका ८ लाख ग्रामीण कुखुरामा निःशुल्क रानीखेत भ्याक्सिन लगाइएको छ । कार्यक्रम लागू भएका जिल्लाहरू ताप्लेजुड, पाँचथर धनकुटा, तेह्रथुम, संखुवासभा, सोलुखुम्बु, ओखलढुंगा, खोटाग, उदयपुर, रामेछाप, दोलखा, सिन्धुपाल्चोक, नुवाकोट, रसुवा, धादिङ्ग, मकवानपुर, रौतहट गोर्खा, लमजुड, म्याग्दी, पर्वत, स्याजा बागलुङ, गुल्मी पाल्पा, प्युठान, रोल्पा रुकुम, सल्यान दैलेख जाजरकोट, बाजुरा, बभ्र्पा, डडेल्धुरा, दार्चुला हुन ।
- राष्ट्रिय स्वाइन फिभर रोग नियन्त्रण कार्यक्रम: ३० जिल्लाका ४ लाख बंगुरहरूमा निःशुल्क स्वाइन फिभर खोप सञ्चालन भएको छ । ताप्लेजुड, पाँचथर धनकुटा भोजपुर ओखलढुंगा, खोटाङ्ग, भ्र्पा, मोरङ, सुनसरी, सिन्धुली, रामेछाप, ललितपुर, भक्तपुर, काठमाण्डौ, धादिङ्ग, मकवानपुर, रौतहट बारा, नुवाकोट, कास्की, पाल्पा, स्याङ्जा, तनहुँ, नवलपरासी, रुपन्देही, दाङ, बाँके, वर्दिया, कैलाली, कन्चनपुर जिल्लाहरूमा यो कार्यक्रम सञ्चालन भएको हो ।
- मिति २०७५।०२।०३ चितवन जिल्ला खैरहनी नगरपालिका वडा नं ९, सुर्तनी, मिति १०७५/०२/१०

काठमाण्डौ जिल्ला तारकेश्वर नगरपालिका धर्मस्थली ६, मिति २०७५/०२/२४ ललितपुर जिल्ला गोदावरी ललितपुर जिल्लाको गोदावरी २ महादेव डाँडामा वर्ड फ्लु घोषणा गरी नियन्त्रण कार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

- केन्द्रिय पशु चिकित्सालयबाट प्रथम चौमासिक मा ३४० वटा पोथी कुकुरको वन्द्याकरण भई रेविज खोप लगाईएको छ भने दोश्रो चौमासिक र तेश्रो चौमासिक अवधिमा ७१७ वटा गरी जम्मा १०५७ वटा पोथी छाडा कुकुरको वन्द्याकरण गरी रेविज खोप लगाउने कार्य सम्पन्न गरिएको ।
- आ.व.२०७४/०७५ वार्षिक अवधिमा ५ पटक १ दिने घुम्ती पशु स्वास्थ्य शिविर कार्यक्रम धादिङ जिल्लाको धुनिवेशी नगरपालिका वडा नं. ५, भक्तपुर जिल्लाको चागुनारायण नगरपालिका वडा नं ८ र काठमाण्डौ जिल्लाको कागेश्वरी मनोहरा नगरपालिकाको वडा नं १ काभ्रे जिल्ला का देउपुर मण्डन न.पा. वडा नं. १२ र ललितपुर जिल्ला गोदावरी न.पा. ७ देवीचौमा मा सञ्चालन गरिएको
- भेटेरिनरी गुणस्तर तथा औषधि व्यवस्थापन कार्यालयले आ.व. २०७४।७५ को अवधीमा देश भरीबाट औषधिको नमुना २०४, खोपको नमुना ९२, दानाको नमुना ८०, दुधको नमुना १३१ र मासुको नमुना ३२ गरी जम्मा ५३९ नमुना संकलन गरी प्रयोगशालामा विभिन्न परिक्षण गरेको छ ।
- भेटेरिनरी जनस्वास्थ्य कार्यालयले विभिन्न सरोकारवाला निकायहरुको समन्वयमा उपत्यकाको ललितपुरमा ९०, काठमाण्डौमा १८३ र भक्तपुरमा ६३ गरी जम्मा ३३६ मासु पसलको अनुगमन गरिएको छ । जसमध्ये २१८ वटा न्यूनतम मापदण्ड पुरा नगरेको पाइयो ।

राष्ट्रिय रोग नियन्त्रण कार्यक्रम अन्तर्गत खोप कार्यक्रम सञ्चालित जिल्लाहरु र खोप लगाइएका पशुपन्छीहरुको संख्या

राष्ट्रिय खोरेत रोग नियन्त्रण कार्यक्रम २०७४/७५

क्र. सं	जिल्ला	खोप मात्रा (०००)
१	पांचथर	३०
२	इलाम	४०
३	भापा	२००
४	मोरङ	१९०
५	सुनसरी	१५०
६	धनकुटा	३०
७	उदयपुर	७०
८	सप्तरी	१४०

क्र. सं	जिल्ला	खोप मात्रा (०००)
९	सिराहा	१५०
१०	दाङ	७०
११	बाँके	१००
१२	बर्दिया	८०
१३	कैलाली	१२०
१४	कन्चनपुर	१००
१५	डडेल्धुरा	३०
	जम्मा	१५००

राष्ट्रिय पि.पि.आर रोग नियन्त्रण कार्यक्रम २०७४/७५

क्र. सं	जिल्ला	खोप मात्रा (०००)
१	ताप्लेजुंग	६०
२	पांचथर	७०
३	इलाम	८०
४	भापा	१४०
५	मोरङ	१३०

क्र. सं	जिल्ला	खोप मात्रा (०००)
६	सुनसरी	१३०
७	धनकुटा	८०
८	तेह्रथुम	५०
९	संखुवासभा	६०
१०	भोजपुर	७०

क्र. सं	जिल्ला	खोप मात्रा (०००)
११	सोलुखुम्बु	४५
१२	ओखलढुगां	६०
१३	खोटाङ	७०
१४	उदयपुर	१२०
१५	सप्तरी	११५
१६	सिराहा	१२०
१७	धनुषा	११०
१८	महोत्तरी	१००
१९	सर्लाही	११०
२०	सिन्धुली	९०
२१	रामेछाप	५०
२२	दोलखा	७०
२३	सिन्धुपाल्चोक	८०
२४	काभ्रे	११०
२५	ललितपुर	५०
२६	भक्तपुर	३०
२७	काठमाण्डौ	४०
२८	नुवाकोट	७०
२९	रसुवा	३०
३०	धादिगं	८०
३१	मकवानपुर	८५
३२	रौतहट	९०
३३	बारा	१००
३४	पर्सा	९०
३५	चितवन	१२०
३६	गोरखा	८०
३७	लमजुङ	८०
३८	तनहु	९०
३९	कास्की	९०
४०	मनाङ	२०
४१	मुस्ताङ	२०
४२	म्याग्दी	६०
४३	पर्वत	५०
४४	बाग्लुगं	८०

क्र. सं	जिल्ला	खोप मात्रा (०००)
४५	स्याङ्जा	८५
४६	गुल्मी	७०
४७	पाल्पा	८५
४८	नवलपरासी	१२०
४९	रुपन्देही	१२०
५०	कपिलबस्तु	१००
५१	अर्घाखाची	७०
५२	प्यूठान	७०
५३	रोल्पा	७०
५४	रुकुम	८०
५५	सल्यान	९०
५६	दाङ	१२०
५७	बाँके	१००
५८	बर्दिया	१००
५९	सुर्खेत	११०
६०	दैलेख	८०
६१	जाजरकोट	८०
६२	डोल्पा	५०
६३	जुम्ला	७०
६४	कालिकोट	६०
६५	मुगु	५५
६६	हुम्ला	६०
६७	वाजुरा	६०
६८	बझाङ	६०
६९	आछाम	७०
७०	डोटी	८०
७१	कैलाली	११०
७२	कञ्चनपुर	१००
७३	डडेल्धुरा	८०
७४	बैतडी	६०
७५	दार्चुला	६०
	जम्मा	६०००

राष्ट्रीय रानीखेत रोग नियन्त्रण कार्यक्रम २०७४/७५

क्र. सं	जिल्ला	खोप मात्रा (०००)
१	ताप्लेजुङ्ग	२५
२	पाँचथर	२५
३	धनकुटा	२५
४	तेह्रथुम	२५
५	सखुवासभा	२०
६	सोलखुम्बु	२०
७	ओखलढुङ्गा	२५
८	खोटाङ	२५
९	उदयपुर	२५
१०	रामेछाप	२०
११	दोलखा	२०
१२	सिन्धुपाल्चोक	२०
१३	नुवाकोट	२५
१४	रसुवा	२५
१५	धादिङ्ग	२५
१६	मकवानपुर	२५
१७	रौतहट	२५
१८	गोरखा	२५

क्र. सं	जिल्ला	खोप मात्रा (०००)
१९	लमजुङ	२०
२०	म्याग्दी	२०
२१	पर्वत	२०
२२	बाग्लुङ	२५
२३	स्याङ्जा	२०
२४	गुल्मी	२०
२५	पाल्पा	२०
२६	प्युठान	२५
२७	रोल्पा	२५
२८	रुकुम	२५
२९	सल्यान	२५
३०	दैलेख	२५
३१	जाजरकोट	२५
३२	वाजुरा	२०
३३	बझाङ	२०
३४	डडेलधुरा	२०
३५	दार्चुला	२०
	जम्मा	८००

राष्ट्रीय भ्यागुते र चरचरे रोग नियन्त्रण कार्यक्रम २०७४/७५

क्र. सं	जिल्ला	खोप मात्रा (०००)
१	भापा	२५
२	मोरङ	२०
३	सुनसरी	२०
४	सप्तरी	२०
५	सिराहा	२०
६	धनुषा	२०
७	महोत्तरी	२०
८	सर्लाही	२०
९	काभ्रे	२०
१०	ललितपुर	१०
११	काठमाण्डौ	१०
१२	नुवाकोट	१५
१३	धादिगं	१०
१४	मकवानपुर	२०

क्र. सं	जिल्ला	खोप मात्रा (०००)
१५	रौतहट	२०
१६	बारा	२०
१७	पर्सा	२५
१८	चितवन	२५
१९	नवलपरासी	२०
२०	रुपन्देही	२५
२१	कपिलवस्तु	२०
२२	दाङ	१५
२३	बाँके	२०
२४	बर्दिया	२०
२५	कैलाली	२०
२६	कञ्चनपुर	२०
	जम्मा	५००

राष्ट्रीय स्वाइन फिवर रोग नियन्त्रण कार्यक्रम २०१४/१५

क्र. सं	जिल्ला	खोप मात्रा (०००)	क्र. सं	जिल्ला	खोप मात्रा (०००)
१	ताप्लेजुंग	१५	१७	मकवानपुर	१०
२	संखुवासभा	१५	१८	रौतहट	१०
३	पांचथर	२०	१९	बारा	१०
४	भापा	२५	२०	तनहु	५
५	मोरङ	२५	२१	कास्कि	५
६	सुनसरी	२५	२२	स्याङ्जा	१०
७	धनकुटा	१५	२३	पाल्पा	१०
८	भोजपुर	१५	२४	नवलपरासी	१०
९	ओखलढुंगा	१५	२५	रुपन्देही	१०
१०	खोटाङ	१५	२६	दाङ	२०
११	सिन्धुली	१०	२७	बाँके	१५
१२	रामेछाप	१०	२८	बर्दिया	२०
१३	ललितपुर	५	२९	कैलाली	१५
१४	काठमाण्डौ	१०	३०	कञ्चनपुर	१५
१५	नुवाकोट	५		जम्मा	४००
१६	धादिंग	१०			

पशु उत्पादन निर्देशनालय

		चालु	पूजिगत	जम्मा	चालु	पूजिगत	जम्मा
१	पशु उत्पादन निर्देशनालय	८६७०८	१०१०७	९६८१५	६३८००	७३३०	७११३०
२	पशु उत्पादन निर्देशनालयवाट क्षेत्रीयमा निर्देशनालयवाट संचालित कार्यक्रम	२२५०	०	२२५०	२००३	०	२००३
३	ए आइ मिसन कार्यक्रम	१४४०	०	१४४०	१४३६	०	१४३६
४	राष्ट्रीय पशु प्रजनन कार्यक्रम पोखरा	६६९७७	४२४२३	१०९४००	५८५२४	३७९२४	९६४४८
५	केन्द्रिय गाई भैसी प्रवर्द्धन कार्यक्रम	९९८६१	१०१२१	१०९९८२	९५७०४	८८६५	१०४५६९
६	केन्द्रिय गाई भैसी प्रवर्द्धन कार्यालयवाट जिल्लामा संचालित कार्यक्रम	८०२१२	०	८०२१२	४९९७७	०	४९९७७
७	केन्द्रिय वंगुर कुखुरा प्रवर्द्धन कार्यक्रम	७८३३६	६५२	७८९८८	४८८५२	६३२	४९४८४
८	केन्द्रिय भेंडा वाखा प्रवर्द्धन कार्यक्रम	१८११०	३०३०	२११४०	८०२३	३०३०	११०५३
९	वाखा मिसन कार्यक्रम	२१०८५	१५५०८	३६५९३	१८८६६	४४१५	२३२८१
१०	वाखा मिसन कार्यक्रमवाट क्षेत्रीयमा संचालित कार्यक्रम	११५०	०	११५०	९२०	०	९२०
११	लाइभस्टक गुण व्यवस्थापन प्रयोगशाला	३४३२२	५२०८६	३९५३०	२६६१८	४७०४४	७३६२२
१२	पशु प्रजनन कार्यक्रम लहान	२२०८३	१५३३०	३७४१३	१५७०९	१४९४८	३०६५७
१३	पशु प्रजनन कार्यक्रम नेपालगंज	३१७१२	५९७७	३७६८९	२२०३७	५३९८	२७४३५
१४	चरन तथा घाँसेवाली वीउ वृद्धि कार्यक्रम गौघाट	१३४८२	१९५५	१५४३७	२३७१	४५६	२८२७

१५	ए आई मिसनवाट क्षेत्रीय निर्देशनालयहरुमा संचालित कार्यक्रम	१४५५	०	१४५५	११२०	०	११२०
१६	ए आई मिसनवाट क्षेत्रीय तालिम केन्द्र संचालित कार्यक्रम	२७९२	०	२७९२	२६८६	०	२६८६
	जम्मा	५६१९७५	१५७८९	७१९९६४	४१८६४६	१३००४२	५४८६८८

वजेट उपशीर्षक पशु सेवा विकास कार्यक्रम (३२७१०३)

क्र. स.	कार्यालय	भारित प्रगति	वित्तीय प्रगती	राजश्व (०००)	वेरुजु (०००)
१	पशु उत्पादन निर्देशनालय	८५.७५	७३.७४	२५२	१३३७
२	पशु उत्पादन निर्देशनालयवाट क्षेत्रीयमा निर्देशनालयवाट संचालित कार्यक्रम	९५	८९.०२		
३	ए आई मिसन कार्यक्रम	१००	९९.७२		
४	राष्ट्रिय पशु प्रजनन कार्यक्रम पोखरा	९९.२२	८८.१६	१२८४४	१८
५	केन्द्रिय गाई भैसी प्रवर्द्धन कार्यक्रम	९५.९७	९५.०८	११३	२०
६	केन्द्रिय गाई भैसी प्रवर्द्धन कार्यालयवाट जिल्लामा संचालित कार्यक्रम	६५	६२.३१		
७	केन्द्रिय वंगुर कुखुरा प्रवर्द्धन कार्यक्रम	९९.६४	६२.६५	७	७
८	केन्द्रिय भेंडा वाखा प्रवर्द्धन कार्यक्रम	६२.९३	५२.२८	६६५	१५१००
९	वाखा मिसन कार्यक्रम	६४.२२	६३.६२		
१०	वाखा मिसन कार्यक्रमवाट क्षेत्रीयमा संचालित कार्यक्रम	९१	८०		
११	लाइभस्टक गुण व्यवस्थापन प्रयोगशाला	९९.५	८५.२५		३९७
१२	पशु प्रजनन कार्यक्रम लहान	१००	८१.९४	५३५०	७६९
१३	पशु प्रजनन कार्यक्रम नेपालगंज	७५.७७	७२.७९	२९१३	
१४	चरन तथा घाँसेवाली वीड वृद्धि कार्यक्रम गौघाट	४४.४	१८.३१		
१५	ए आई मिसनवाट क्षेत्रीय निर्देशनालयहरुमा संचालित कार्यक्रम	९५	७६.९८		
१६	ए आई मिसनवाट क्षेत्रीय तालिम केन्द्र संचालित कार्यक्रम	१००	९६.२		
		८७.१	७६.३	२२१४४	१७६४८

वजेट उपशीर्षक पशु आहारा सेवा कार्यक्रम (३२७१०५)

क्र. स.	कार्याक्रम	वार्षिक वजेट (०००)			वार्षिक खर्च (०००)		
		चालु	पूजिगत	जम्मा	चालु	पूजिगत	जम्मा
१	राष्ट्रिय चरन तथा पशु आहारा कार्यक्रम	४०५२७	१५४५२	५५९७९	३८२९४	१५२९७	५३५९१
२	राष्ट्रिय चरन तथा पशु आहारा कार्यक्रमवाट फार्म तथा क्षेत्रीय निर्देशनालयहरुमा संचालित कार्यक्रम	८६९४		८६९४	७६२४		७६२४

क्र. स.	कार्यालय	भारित प्रगति	वित्तीय प्रगति	राजश्व (०००)	वेरुजु (०००)
१	राष्ट्रिय चरन तथा पशु आहारा कार्यक्रम	९७.३५	९५.७३	३८	६१८
२	राष्ट्रिय चरन तथा पशु आहारा कार्यक्रमवाट फार्म तथा क्षेत्रीय निर्देशनालयहरुमा संचालित कार्यक्रम	८८.०४	८७.६९		
	जम्मा	९६.०५ कैफियत	९६.०५ कैफियत	३८	६१८

नेपाल एकिकृत व्यापार रणनीति कार्यक्रम वजेट उपशीर्षक ३२७११२ र वंगुर कुखुरा सहारी कार्यक्रम वजेट उपशीर्षक ३२७११३

क्र.स	कार्याक्रम	वार्षिक वजेट (०००)			वार्षिक खर्च (०००)		
		चालु	पूजिगत	जम्मा	चालु	पूजिगत	जम्मा
१	नेपाल एकिकृत व्यापार रणनीति कार्यक्रम	६२१४	१४६७	७६८१	५३६३	१४६७	६८३०
२	वंगुर कुखुरा सहारी कार्यक्रम	१३००		१३००	११३०		११३०

क्र.स.	कार्यालय	भारित प्रगति	वित्तीय प्रगति	राजश्व (०००)	वेरुजु (०००)
१	नेपाल एकिकृत व्यापार रणनीति कार्यक्रम	८९	८८.८२		
२	वंगुर कुखुरा सहारी कार्यक्रम	९०	८६.९२		

पशु विकास फार्म कार्यक्रम वजेट उपशीर्षक नं. ३२७१०७

क्र. सं.	कार्याक्रम	वार्षिक वजेट (०००)			वार्षिक खर्च (०००)		
		चालु	पूजिगत	जम्मा	चालु	पूजिगत	जम्मा
१	पशु विकास फार्म कास्की	६०७०५	१३३९९	७४१०४	५४४२९	१२९७२	६७४०१
२	पशु विकास फार्म जिरी	३७९४३	१२३५१	५०२९४	३४८८७	११२०४	४६०९१
३	चरन तथा घासेवी वीउ वृद्धि फार्म जनकपुर	१४०३४	२६१४	१६६४८	१२५४६	२३६०	१४९०६
४	चरन तथा घासेवी वीउ वृद्धि फार्म सर्लाही	१९७७१	३५६५	२३३३६	१७५९१	३५४८	२११३९
५	चरन तथा घासेवी वीउ वृद्धि फार्म बाँके	१५७०३	६५५४	२२२५७	१३३९३	५७७२	१९१६५
६	याक विकास फार्म सोलुखुम्बु	१७८९५	४८५८	२२७५३	१५०१९	४८५७	१९८७६
७	भेंडा विकास फार्म नुवाकोट	७८०६	२४५३	१०२५९	७४१८	२४३९	९८५७
८	वाखा विकास फार्म चित्लाङ	१५०३४	७९७७	२३०११	१३५३४	७६५५	२११८९
९	वाखा विकास फार्म कैलाली	१३७६१	३२९६	१७०५७	१३००१	३२९२	१६२९३
१०	कुखुरा विकास फार्म बाँके	१६६७५	६२३२	२२९०७	१६०८४	६२०२	२२२८६
११	राइजोवियम तथा वीउ विजन प्रयोगशाला जनकपुर	७७५२	२७८९	१०५४१	६९३४	२७७९	९७१३

क्र. स.	कार्यालय	भारित प्रगति	वित्तीय प्रगति	राजश्व (०००)	वेरुजु (०००)
१	पशु विकास फार्म कास्की	९९.९	९०.९५	३४२	७४१२३
२	पशु विकास फार्म जिरी	९८.४	९१.६४	१२५	४३७५
३	चरन तथा घासेवी वीउ वृद्धि फार्म जनकपुर	१००	८९.५४	१४९६	१४२८
४	चरन तथा घासेवी वीउ वृद्धि फार्म सर्लाही	९९	९०.५९	४.५	
५	चरन तथा घासेवी वीउ वृद्धि फार्म बाँके	९८	८६.११		१२९१
६	याक विकास फार्म सोलुखुम्बु	१००	८७.३६	४६५	३१३
७	भेंडा विकास फार्म नुवाकोट	९४.३	९६.०८		२५४
८	वाखा विकास फार्म चित्लाङ	१००	९२.०८	१२	३८८

९	वाखा विकास फार्म कैलाली	९७	९५.५२	२७	
१०	कुखुरा विकास फार्म बाँके	१००	९७.२९		९९१०
११	राइजोवियम तथा वीउ विजन प्रयोगशाला जनकपुर	१००	९२.१४		१०५
		९९.९	९१.३९	२४४४.५	९२१८७

साविक पशु उत्पादन निर्देशनालय तथा मातहतका कार्यालयावट संचालित मुख्य मुख्य उपलब्धी

पशु विकास सेवा कार्यक्रमको मुख्य मुख्य उपलब्धी

- ◆ स्वच्छ तथा सफा दधु उत्पादनका लागि व्यवसायिक गाई भैसी फार्महरु तथा दुध सहकारी संस्था, डेरी उद्योग सहयोग अन्तर्गत ६ वटा व्यवसायिक फार्म, दुग्ध सहकारी संस्था, डेरी उद्योगीलाई सहयोग गरेको
- ◆ विभिन्न जिल्लाका १०० जना उत्कृष्ट कृ.ग.कर्ताहरुलाई सामाग्री वितरण गरिएको ।
- ◆ सार्वजनिक निजि साभेदारीमा राष्ट्रिय डेरी कार्यक्रम अन्तर्गत २ वटा डेरी प्रशोधन प्लान्ट ३ वटा दुग्ध चिस्यान केन्द्र स्थापना भएको ।
- ◆ सहकार्यमा नमुनाका रुपमा मिल्ङ्ग पार्लर स्थापना कार्यक्रम अन्तर्गत ३ वटा मिल्किङ्ग पार्लर स्थापनाका लागि अनुदान सहयोग गरेको । साथै ३० वटा व्यवसायिक फार्मलाई ५० प्रतिशत अनुदान मा मिल्किङ्ग मेशिन सहयोग गरेको ।
- ◆ करार सम्भौतावाट उत्पादित टियोसेन्टी घाँसको वीउ खरिद तथा वितरण अन्तर्गत ३१८० केजी घाँसको वीउ खरिद गरि सहकारी मार्फत वितरण गरिएको ।
- ◆ ग्रामीण कुखुरा विकास कार्यक्रम अन्तर्गत ७ वटा मिनि ट्याचरी खरिद तथा वितरण ।
- ◆ जमेको वीर्य उत्पादन मुर्दा १११९३४ डोज जर्सी ३४३९५२ डोज होलस्टेन २३०२२९ डोज बोका ११६९४ डोज गरी जम्मा ६९७८०९ डोज उत्पादन भएको र वार्षिक ६०९२१९ डोज जमेको वीर्य वितरण । जम्मा ७५३७५४ पशुमा कृत्रिम गर्भाधान भएको ।
- ◆ तरल नाइट्रोजन उत्पादन २१८७५९ लिटर र वितरण १३४००१ लिटर र खरिद १५४५२ लिटर भएको ।
- ◆ वंगुर मिसन कार्यक्रम अन्तर्गत १९० डोज शुद्ध नश्लका वंगुरको फ्रोजन सिमेन खरिद र वितरणवाट नश्ल शुधार भएको ।
- ◆ कास्कीमा वंगुर पार्क निर्माणका लागि अनुदान सहयोग ।
- ◆ वाखा नश्ल सुधारको लागि १००% वोरर वोकाको १००० डोज सिमेन रेकर्ड व्यवस्थापन तथा पहिचानको लागि आवश्यक ट्याग तथा ट्यागिङ्ग मेशिन खरिद ।
- ◆ वाखामा हिट सिंक्रोनाइजेशनवाट कृत्रिम गर्भादानका लागि विभिन्न जिल्लामा कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको ।
- ◆ वाखा मिशन लागु भएका जिल्लाहरुमा वाखा व्यवसाय संग सम्बन्धित लजिस्टक(मिनरल ब्लक क्यास्ट्रेटर ट्याग तथा ट्यागिङ्ग मेशिन) वितरण गरिएको ।
- ◆ DCIP अन्तर्गत ८० हर्डहरुमा १८४४ वटा गाईलाई ट्यागिङ्ग गरि मासिक १३९६ स्याम्पल विश्लेषण गरिएको ।
- ◆ दूध उत्पादन तथा वजारीकरणका आधारमा पाइलट कार्यक्रम अन्तर्गत अनुदान प्राप्त गर्ने सहकारी संस्था १९६ मार्फत कृषकहरुलाई रु६९३६७५७५।- अनुदान वितरण भएको ।

पशु आहारा सेवा कार्यक्रमको मुख्य मुख्य उपलब्धी

- ◆ वैकल्पिक उर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रसंगको सहकार्यमा घाँस उत्पादन गर्ने कृषकलाई सिंचाइको लागि २५ हेक्टर जमिनको लागि सिंचाइको व्यवस्था भएको ।
- ◆ घाँस खेती गर्ने कृषकहरुबाट बीमाको माग आएको हुदा राष्ट्रिय चरन तथा पशु आहारा केन्द्र बीमा समिति र घाँसविकास संघको सहकार्यमा बीमा अभिलेख राख्ने कार्य भएको ।
- ◆ पशु आहारा सम्बन्धी यान्त्रिकरणमा सहयोग गर्न सहजीकरण गरिएको साथै कृषकसंगको सहकार्यमा घाँसको वीउको टुथफुल लेवलिङ्ग सम्बन्धी तालिम सञ्चालन ।

पशुपन्छी विकास फार्म कार्यक्रमको मुख्य मुख्य उपलब्धी

- ◆ राइजोवियम तथा वीउ विजन प्रयोगशालामा ४०० हेक्टर जग्गा ईनोकुलमक प्रयोग भई हरियो घाँस उत्पादनमा वृद्धि भएको ।
- ◆ पशु विकास फार्म जिरीमा वार्षिक ४९ वाच्छा वाच्छी उत्पादन तथा ४० वटा वितरण गरिएको । साथै वंगुरको ११५ वटा पाठापाठी उत्पादन तथा ११५ वटा नै वितरण ।
- ◆ वाखा विकास फार्म बुढीतोलाले २२४ वटा पाठापाठी उत्पादन गरि ९६ वटा वितरण गरेको । साथै फार्म अन्तर्गतका स्रोत समूहहरुबाट ५७५ वटा तथा वाखा वितरण भएको । त्यस्तै छाडा चरिचरन तथा चरन क्षेत्रमा वाखा चराउने प्रचलनलाई न्यूनतम गर्न फार्मलाई ब्लकहरुमा विभाजन गरि च्यतबतष्यलबान्चबशप्लन कथकतभ वाट चराउने अभ्यासको सुरुवात गरिएको । वाखा विकास फार्म चित्लाङ्गले २२४ पाठापाठी उत्पादन गरि ९९ वटा वितरण गरेको ।
- ◆ कुखुरा विकास फार्म वाँकेले वार्षिक २१४५०३ गोटा चल्ला उत्पादन गरि २०४२५१ गोटा वितरण भएको । वार्षिक जम्मा १०५४९ गोटा रिप्लेसमेन्ट स्टक हुर्काउने कार्य भएको ।
- ◆ चरन तथा घाँसेवाली वीउ वृद्धि फार्म सरलाहीले फार्म भित्र खेर गईरहेको जमिनमा डोजर लगाई १ हेक्टर खेतीयोग्य जमिन बनाएको । चरन तथा घाँसेवाली वीउ वृद्धि फार्मले कन्ट्रायाक्ट फार्मिङ्गबाट ३५२ क्विन्टल घाँसको वीउ उत्पादन गरेको । साथै वार्षिक ४४४ केजी ज्वाइन्ट भेच १२९ केजी जै ९६५९ केजी भेच ४७० केजी टयोसेन्टी ४५०८ केजी गरी जम्मा १५२१० केजी घाँसको वीउ वितरण भएको ।
- ◆ पशु विकास फार्म पोखाराले गत वर्षको तुलनामा २० ५ ले राजश्व वृद्धि गरि रु. २३३९०४७९ संकलन गरेको । वैकल्पिक उर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रको सहकार्यमा ५०० घ.मि. को वायो ग्यासवाट विजुली निकाल्ने कार्य अन्तिम चरणमा पुगेको ।

पशु कल्याण कार्यक्रमको मुख्य उपलब्धी

- ◆ पशु कल्याण कार्यक्रम अन्तर्गत पशु कल्याण तथा संरक्षणमा संलग्न विभिन्न संस्थाहरुलाई अनुदान दिई पशु कल्याणका कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन पहल गरिएको । पशु कल्याण कार्यक्रम अन्तर्गत अनुदान पाउने संस्थाहरुको विवरण निम्न रहेको छ ।

क्र.सं.	संस्थाको नाम	ठेगाना	अनुदान रकम	सम्पर्क नम्बर
१	श्री रेसुङ्गा अर्जुन क्षेत्र संरक्षण तथा पर्यटन व्यवस्थापन समिति	रेसुङ्गा नगरपालिका-१०, गुल्मी	रु. २५ लाख	९८५७०६१५९५
२	श्री वैतरणिधाम सुधार समिति	गोटिखेल-२, ललितपुर	रु. २५ लाख	९८५१०००२७
३	श्री बाउन्नकोटी राष्ट्रिय गौसेवा समिति	तिलोत्तमा-१९, रुपन्देही	रु. २५ लाख	९८५१०३०८१२
४	श्री गोलोक गोवर्धन गौशाला	शिवसलाक्षी न.पा.-७, भूपा	रु. २५ लाख	९८५२६७७०००

५	श्री मठमन्दिर गाई बाच्छा बचाउ तथा समाज विकास अभियान	पशुपती वनकाली, गौशाला	रु. १० लाख	९८०८२ ९७४८५
६	श्री मथुरा वृद्धाश्रम गोपेश्वर पिठ	बाङ्ला-८, मथुराधाम, अर्घाखाँची	रु. १० लाख	
	जम्मा		रु. १ करोड २० लाख	

बंगुर मिसन कार्यक्रमको मुख्य उपलब्धी

मूल्य श्रृङ्खलामा आधारित व्यवसायिक बंगुरपालन र उत्पादन प्रवर्द्धन गर्ने र छाडा बंगुरपालनलाई निरुत्साह गर्ने र स्वच्छ तथा स्वस्थ बंगुर मासु उत्पादनको प्रवर्द्धन गर्ने बंगुरपालन व्यवसायलाई युवा लक्षित आय आर्जत एवं स्वरोजगार प्रवर्द्धन गर्न उद्यमको रूपमा व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्यले बंगुर मिसन कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ ।

पिग मिसन अन्तर्गत भ्वापा, सुनसरी, काभ्रे, चितवन, तनहुँ, कास्की, दाङ्ग, वर्दिया, वाँके, कैलाली, कञ्चनपुर सुर्खेत मकवानपुर र नवलपरासी गरी १४ जिल्लाका १२१ बंगुर फार्महरूले मल्टिप्लेक्स पिगलेट र फ्याटनरको लागि अनुदान प्राप्त गरेका छन् ।

दुग्ध उत्पादन तथा बजारीकरण पाइलट कार्यक्रमको मुख्य उपलब्धी

ससाना असंगठित कृषकहरूबाट अव्यवस्थित तथा असंगठित रूपमा बजारमा प्रवाह भए दुग्ध तथा दुग्धजन्य गुणस्तर तथा दिगोपना कायम गर्न नसकिने हुदा संगठित रूपमा दुग्धको उत्पादन र बजारीकरणमा जोड दिइ मुल्य श्रृंखलाको विकास गर्न कृषकहरूलाई सहकारीमा आवद्ध गराई दुग्ध व्यवसायलाई प्रवर्द्धन गर्न यो कार्यक्रम पाइलट कार्यक्रमका रूपमा सञ्चालनमा आएको हो । कृषकहरूको मागका आधारमा व्यवसायलाई दिगो राख्न र व्यवसायी कृषकहरूलाई प्रोत्साहन गर्न उत्पादित दुग्धकव परिमाण गुणस्तर र बजारीकरणका आधारमा अनुदान प्रदान गर्न यो कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको हो । यस कार्यक्रम अन्तर्गत देश भरिबाट १९९ दुग्ध उत्पादनक सहकारी संस्थाहरू छनौट गरी रु. ६९५७४९९८ वारावर अनुदान वितरण गरियो ।

सार्वजनिक निजि साभेदारीमा राष्ट्रिय डेरी अभियान कार्यक्रमको मुख्य उपलब्धी

सार्वजनिक निजि साभेदारीमा राष्ट्रिय डेरी अभियान कार्यक्रम अन्तर्गत दुग्ध प्रशोधन प्लान्ट स्थापना र दुग्ध चिस्यान केन्द्र स्थापनाका लागि ७ वटा डेरी उद्योग तथा सहकारीलाई अनुदान स्वरुप रु. ११०६७६०० वितरण गरियो ।

दुग्ध क्षेत्र सुधार कार्यक्रमका लागि अनुदान प्राप्त संस्था

क्र.सं.	अनुदान प्राप्त गर्ने संस्थाको नाम	ठेगाना	अनुदान प्राप्त रकम रु.	कैफियत
१	एन.एम.सी. डेरी	मेचीनगर, भ्वापा	४१,३९,१००।-	
२	ऋतिका डेरी उद्योग	मेचीनगर, भ्वापा	४५,००,०००।-	
	जम्मा		८६,३९,१००।-	

दुग्ध प्रशोधन प्लांट केन्द्र स्थापना तर्फको अनुदान प्राप्त संस्था

क्र.सं.	अनुदान प्राप्त गर्ने संस्थाको नाम	ठेगाना	अनुदान प्राप्त रकम रु.	कैफियत
१	पूर्व नेपाल कृषि तथा दुग्ध विकास केन्द्र	दमक-५, भापा	४,८५,७००.००	
२	सुनवरी कृषि सहकारी संस्था लि.	शुक्लाफाँटा १, कञ्चनपुर	४,८५,७००.००	
	जम्मा		९,७१,४००.००	

दुग्ध चिस्यान केन्द्र स्थापना तर्फको अनुदान प्राप्त संस्था

क्र.सं.	अनुदान प्राप्त गर्ने संस्थाको नाम	ठेगाना	अनुदान प्राप्त रकम रु.	कैफियत
१	श्री साभा डेरी उद्योग	दमक-८, भापा	४८५७००.००	
२	डुमरवाना दुग्ध उत्पादन सहकारी संस्था लि.	जितपुर सिमरा-१५, बारा	४८५७००.००	
३	जनश्रमिक दुग्ध उत्पादक सहकारी संस्था लि.	भरतपुर-२३, चितवन	४८५७००.००	
	जम्मा		१४,५७,१००.००	

पशुपंक्षी बजार प्रवर्द्धन निर्देशनालय र पशु सेवा तालिम तथा प्रसार निर्देशनालयको प्रगति सारांश

पशुपंक्षी तथा पशुजन्य पदार्थको बजार व्यवस्थापन

ग्रामिण क्षेत्रमा उत्पादन हुने पशुजन्य पदार्थहरूले भरपर्दो बजार पाउन नसकेको कारणले गर्दा एकातर्फ उत्पादनमा आसातित रूपमा बृद्धि हुन सकेको छैन भने अर्को तर्फ यस क्षेत्रमा सुनिश्चित बजारको अभावले गर्दा कृषकहरूको मनोबल घटिराखेको छ। नेपालले विश्व व्यापार संगठनको सदस्यता प्राप्त गरिसकेको परिप्रेक्षमा देशमा उचित प्रविधिको प्रयोगको साथसाथै उत्पादन र उत्पादकत्वमा गुणात्मक तथा परिमाणात्मक बृद्धि ल्याउन पशुजन्य उत्पादनको आन्तरीक तथा बाह्य बजार प्रणालीलाई खुला तथा प्रतिस्पर्धात्मक बजार व्यवस्थापनको माध्यमबाट व्यवसायीकरण गर्दै लानु जरुरी छ। विशेष गरी पशुजन्य पदार्थले प्रभावकारी बजार पाउन नसक्नुमा भौतिक पूर्वाधारको विकास नहुनु, बजार सूचनाको अभाव, जनचेतनाको कमी, उत्पादन लागत बढी हुनु आदि कारण रहेका छन्। यसको अलावा पशुजन्य बजारलाई प्रभावकारीरूपमा प्रवर्द्धन गर्न शसक्त निकायहरूको अभाव पनि खड्कीएको छ। यस सन्दर्भमा निजि क्षेत्रको भूमिका अहम हुन सक्ने कुरामा दुई मत छैन, साथै सरकारी स्तरमा पनि यससंबन्धि कार्य हेर्ने निकायको आवश्यकता महशुस भएको थियो।

कृषि क्षेत्रको अभिन्न अंगको रूपमा रहेको पशुपंक्षीपालन पेशाबाट उत्पादित पशुपंक्षी तथा पशुजन्य पदार्थहरूको व्यवस्थित बजार तथा उद्योग व्यापारको प्रवर्द्धनबाट दीर्घकालिन कृषी योजनाले परिलक्षित गरे अनुसार पशुजन्य पदार्थको उत्पादकत्वमा उच्चतम बृद्धिदर हासिल गरी सर्वसाधारणको आय आर्जनमा टेवा पुऱ्याउन तत्कालिन नेपाल सरकारको मिति २०५७।३।२६ को निर्णय अनुसार कृषि विकास मन्त्रालय, पशु सेवा विभाग अन्तरगत एउटा छुट्टै पशुपंक्षी बजार निर्देशनालय, हरिहरभवनमा खडा भएको छ। पशुजन्य उद्योग व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा बजार विकास गरी पशुपालन पेशाबाट सर्वसाधारणको आय तथा रोजगारका अवसर बढाउने यस निर्देशनालयको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ। उपर्युक्त उद्देश्य परिपूर्ति गर्नको लागि स्थानीय सरकारी तथा गैह्रसरकारी निकाय तथा अन्य संघ संस्थाहरूको सहभागीतामा जिल्लास्तर देखि नगरपालीका, गा.वि.स. र वडास्तर सम्म पशुपंक्षी बजार विकास तथा उद्योग व्यापार प्रवर्द्धनका कार्यनीति तय गरी पशुपंक्षी बजार प्रवर्द्धनका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै जाने यस निर्देशनालयको प्रमुख दायीत्व रहने छ।

आ.व. ०६१/६२ मा पाल्पाको मैनादी र सुनसरीको धरानमा पशुपंक्षी संकलन केन्द्र, इनरुवामा पशु हाट बजारको सुधार, काठमाण्डौमा बधस्थल तथा मासु पसल सुधार, कृषि मेला आदि कार्यक्रम सम्बन्धीत निकायहरूको सहकार्यमा सञ्चालन भएका थियो। त्यस्तैगरी आ.व. ०६२/६३ मा बजार आपूर्ति स्थिति विवरण संकलन तथा प्रेषण, बजार

सूचना व्यवस्थापन, सहकार्यमा हाट बजार सुधार, पशु संकलन केन्द्र स्थापना, मासु बजार सुधार (ठीमी, ललितपुर, चन्द्रगढी, विर्तामोड, काठमाण्डौ) आदि कार्य संपन्न भएका थिए । आ.व ०६३/६४ मा पशु पूर्वाधार निर्माण सुधार २, पशु हाट बजार व्यवस्थापन सुधार ४, पशु बधस्थल सुधार १, मासु पसल सुधार २, पशु बजार सम्बन्धी अध्ययन १, मौजुदा पशु हाट बजार स्थलगत अध्ययन १ स्थानमा भएको थियो । त्यस्तैगरी आ.व ०६४/६५ मा छाला सम्बन्धी अध्ययन १ पटक, दाना तथा कच्चा पदार्थ आपूर्ति अध्ययन १ पटक, पशु बधस्थल सुधार २, मासु पसल सुधार ४, मौजुदा पशु हाट बजार स्थलगत अध्ययन ९ स्थानमा भएको थियो ।

आ. व. ०६५/६६ मा बजार सूचना संकलन तथा प्रवाह, पशु हाट बजार सुधार, उद्योग, मासु व्यवसाय प्रवर्द्धन, दुग्ध व्यवसाय प्रवर्द्धन, जनचेतना अभिवृद्धि, मेला प्रदर्शनी व्यवस्थापन, तथा क्षमता विकास, बजार प्रवर्द्धन गोष्ठी, अध्ययन, साभेदारी कार्यक्रमको अनुगमन, बजार सम्बन्धी विविध प्रकाशन गर्ने कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएका थिए । यस कार्यक्रमबाट ५ वटा थप मासु पसल सुधार, ४ डेरी उद्योग प्रवर्द्धन तथा नियमित रूपमा बजार सूचना संकलन तथा व्यवस्थापन भएका थिए । विभिन्न बधशाला स्थापनाको लागि सम्बन्धीत नगरपालीकाहरूसँग सहकार्य भइरहेका छन् ।

त्यस्तैगरी आ.व. ०६६/६७ यस कार्यक्रम अन्तरगत १२ पटक बजार सूचना संकलन तथा व्यवस्थापन, ५ वटा मासु पसल सुधार, ५ वटा डेरी पसल सुधार भएको थियो । त्यस्तैगरी आ.व. ०६७/६८ यस कार्यक्रम अन्तरगत १२ पटक बजार सूचना संकलन तथा व्यवस्थापन, सहकार्यमा ५३ वटा मासु पसल सुधार, २३ वटा दुग्ध उद्योग स्थापना र ९ वटा पशु हाट बजार निर्माण सुधार भएका थिए ।

त्यस्तैगरी आ.व. ०६८/६९ मा यस कार्यक्रम अन्तरगत १२ पटक बजार सूचना संकलन तथा व्यवस्थापन, २६ वटा मासु पसल सुधार, २१ वटा २३ वटा दुग्ध उद्योग प्रवर्द्धन र १० वटा पशु हाट बजार निर्माण सुधार भएका थिए ।

त्यस्तैगरी आ.व. ०६९/७० मा यस कार्यक्रम अन्तरगत १२ पटक बजार सूचना संकलन तथा व्यवस्थापन, ५० वटा मासु पसल सुधार, ४९ वटा साभेदारीमा चिस्यान केन्द्र स्थापना, १८ वटा साभेदारीमा पशु संकलन केन्द्र स्थापना भएका थिए ।

त्यस्तैगरी आ.व. २०७०/७१ मा यस कार्यक्रम अन्तरगत १२ पटक बजार सूचना संकलन तथा व्यवस्थापन, २६४ वटा मासु पसल सुधार, १२१ वटा साभेदारीमा चिलिड भ्याट स्थापना, २७ वटा साभेदारीमा पशु संकलन केन्द्र स्थापना, डेरी पसल सुधार १६७ र २५ जना विदेशबाट फर्किएका युवाहरू बजार लक्षित कार्यक्रम मार्फत लाभान्वित भएका थिए ।

त्यस्तैगरी आ.व. २०७१/७२ मा यस कार्यक्रम अन्तरगत १२ पटक बजार सूचना संकलन तथा व्यवस्थापन, ५६ वटा साभेदारीमा चिलिड भ्याट स्थापना, ७ वटा साभेदारीमा पशु संकलन केन्द्र स्थापना, र ३६ जना विदेशबाट फर्किएका युवाहरू बजार लक्षित कार्यक्रम मार्फत लाभान्वित भएका थिए ।

दुध तथा दुधजन्य पदार्थको गुणस्तर सुधारको कार्य उत्पादन थलो अर्थात गोठ देखि उपभोग अर्थात ओठसम्म पुग्दाको अवस्थामा विभिन्न सरोकारवालाहरूको सामुहिक प्रयासले मात्र सम्भव हुने भएकोले उपलब्ध प्रविधिहरूको सदुपयोग गरी दुधको गुणस्तर नियमनमा सघाउ पुगोस र कृषकहरूलाई सही मूल्य प्राप्त गर्न सकुन भनी पशु पंक्षी बजार प्रवर्द्धन निर्देशनालयबाट दुग्ध उत्पादक सहकारी संस्था तथा चिस्यान केन्द्रहरूलाई आ.व. २०७०/७१ मा २५ वटा मिल्क एनालाइजर वितरण भएको थियो ।

पशुजन्य पदार्थको कारोबारमा संलग्न निकायहरूको विवरण तल दिइएको छ ।

पशु हाट बजार

हालसम्म १४८ वटा पशु हाट बजारहरू तराईका जिल्लामा केन्द्रकृत रहेका छन् र जति पश्चिम गयो उति पशुपंक्षी

हाट बजार संख्या कम हुदै गएको छ। दमक, बेलवारी, मधुमल्ला, धरान, लाहान, महुली, सखुवा, गौशाला, वयलवास, हरिवन, जितपुर, डुमरवाना, हरैया, चन्द्रोटा, घोराही, गुलरिया, टिकापुर जस्ता ६६ वटा संगठित पशु हाट बजारहरु सञ्चालनमा रहेका छन्। केहि पशु हाट बजारहरु व्यवस्थित भएता पनि धेरै जसो हाट बजारलाई व्यवस्थित गर्नु पर्ने स्थिति रहेको छ। नगरपालिका, गा.वि.स, सहकारी संस्था र निजी रुपमा सञ्चालनमा आएका छन् भने कुनै स्कुलबाट समेत सञ्चालनमा आएका छन्। यी पशु हाट बजारहरु हप्तामा एक वा दुई दिन सञ्चालन हुने र कतिपय बजार हाट लाग्ने दिनको नाममा उत्पादनकर्ता र उपभोक्ता र विचौलियाहरुको संलग्नतामा पशु संकलन, थोक खरिद, ढुवानी, खुद्रा बिक्री आदी कार्य सञ्चालनमा रहेका देखिन्छ। प्रमुख हाट बजार तालिका ३४ मा दिइएको छ।

दुग्ध उत्पादन संघ/संस्था तथा सहकारी

नेपालमा दुग्ध उत्पादन तथा यस संबन्धि व्यवसायले अर्थतन्त्रमा महत्वपूर्ण भुमिका रहि आएको छ। यस संबन्धि विवरण अनुसूचि छ मा रहेकोछ।

त्यस्तैगरी दुग्ध उत्पादन सहकारी संस्थाहरुको सन् १९८० मा गठन भए देखिनै सक्रिय भूमिका रही आएको छ। हाल ६२ जिल्लामा कृयासिल १७७८ यस्ता संस्थाहरुले दुग्ध संकलन, बिक्री वितरण र केही हदसम्म प्रशोधन कार्यमा समेत संलग्न हुनेक्रम बढ्दो छ।

धुलो दुध कारखाना

दुग्ध विकास संस्थान अन्तरगत मोरङ जिल्लाको बिराटनगरमा देशको पहिलो धुलो दुध कारखानाको स्थापना भएको थियो। हाल उक्त संस्थाबाट ५०० मे.टन धुलो दुध उत्पादन भइरहेको छ।

चितवन धुलो दुध कारखाना निजी क्षेत्रमा चितवन जिल्लामा सञ्चालनमा आएको थियो। यसको दैनिक १ लाख ५० हजार लि. दुध प्रशोधन गर्ने क्षमता रहेता पनि कच्चा दुधको अभावमा यस संस्थाले कुल क्षमताको ५० प्रतिशत क्षमतामा सञ्चालन आएको थियो। हाल सञ्चालनमा आउन सकेको छैन।

सुजल डेरी प्रा.ली ले कास्की जिल्लाको पोखरा औद्योगिक क्षेत्रमा २५ करोडको लगानीमा ७ मे. टन क्षमतामा धुलो दुध कारखाना स्थापना गरी २०६४ सालदेखि सञ्चालनमा आएको छ। यस संस्थालाई पनि पूर्ण क्षमता उपयोगको लागि दैनिक १ लाख लिटर दुधको आवश्यकता पर्दछ।

पशु बधशाला/बधस्थल/मासु प्रशोधनकर्ताहरु

मकवानपुर जिल्लाको हेटौडा औद्योगिक क्षेत्रमा सन् १९७६ मा संचालित पहिलो बधशाला विविध कारणले सञ्चालन हुने र बन्द हुने क्रममा रह्यो। यो बधशाला सञ्चालनको लागि सरकारी तथा निजि क्षेत्रबाट भएका अनेकौं प्रयास असफल भएपछि हाल यस उद्योगको निजिकरण भई क्वालिटी बफेलो फुट प्रा.लि.को नामबाट संचालित छ र रांगा/भैंसीको मासु उत्पादन गरी भियतनाम निकासी गर्ने गरेको छ।

ककनी र थानकोट बधशालाको निर्माण भएता पनि सञ्चालनमा आउन सकेन। गत आ.व.मा नेपाल सरकारले काठमाण्डौ उपत्यका भित्र १३ स्थानमा स्थानिय निकायको सहयोगमा सहकारी मार्फत पशु बधशाला/बधस्थल स्थापना तथा सञ्चालनको लागि पहल गरेको थियो। त्यस्तैगरी विभिन्न नगरपालिकाहरु विशेषगरी बिराटनगर, बुटवल, बनेपा तथा गुलरियासंग सहकार्यमा बधशाला निर्माणका लागि कार्य अघि बढेको छ।

मासु निर्यात गर्ने उद्देश्यले निजी क्षेत्रबाट पनि यस क्षेत्रमा लगानी भई बधशाला सञ्चालनमा आएका छन्।

पशु बधशाला दुहवी, सांग्रिला फुड इन्टरनेशनल प्रा.लि

१५ करोडको लगानीमा संचालित यस संस्थाबाट प्रति दिन करिब १०० राँगा तथा भैंसी बध गर्ने क्षमता भएता पनि

कच्चा पदार्थको अभावमा नियमित रूपमा मासु उत्पादन हुन सकेको छैन । प्रथम पटक करिब ६० टन फोजन मिट भियतनाम निर्यात गरेको थियो ।

पशु बधशाला नरसिंह सुनसरी, सिम्याक्स फुड इन्टरनेशनल प्रा.लि

२५ करोडको लगानीमा चिनिया व्यवसायीहरुबाट संचालित यस संस्थाबाट परिक्षण उत्पादन सञ्चालनमा आएको छ । यो देशमा संचालित भएको अत्याधुनिक बधशाला हो र यस संस्थाबाट प्रति दिन करिब २०० राँगा तथा भैँसी बध गर्ने क्षमता रहेको छ । तालिका ३५ मा मासु प्रशोधन सम्बन्धी विवरण दिइएको छ ।

छाला उद्योग

पशुजन्य पदार्थको निर्यातमा छालाको स्थान अग्रणी रहेको छ । हाल देशमा १२ संगठित उद्योगहरु छाला प्रशोधन कार्यमा संलग्न छन् भने करिब २०० वटा साना तथा मझौला उद्योगहरु दर्ता भएका देखिन्छ । Narayani Leather Manufacturing Industry, Asian Leather industry जस्ता छाला उद्योगहरुले रोजगारी तथा बैदेशिक मुद्रा आर्जनमा टेवा पुर्याएका छन् ।

पशुपंक्षी बजार प्रवर्द्धन निर्देशनालय

साभेदारीमा कार्यक्रम तर्फ प्रगति

क्र. सं.	कार्यक्रम	लक्ष्य	अनुदान रकम	जम्मा भुक्तानी रु हजार	प्रगति
१	युवा लक्षित पशुपन्छी बजार प्रवर्द्धन कार्यक्रम	२५०	५ करोड	४०७३१	२२५ वटाको भुक्तानी भएको अन्य विविध कारणले हुन नसकेको
२	सहकार्यमा बंगुर तथा बाखाको दाना उत्पादन कार्यक्रम	१	३ करोड	०	समय अभावले हुन नसकेको
३	सहकार्यमा ग्रामिण कुखुराको ट्याचरी स्थापना	१	९९ लाख	६६००	२ वटा सम्पन्न भएको र एउटा उजुरी कारण समय अभाव हुन नसकेको
४	स्वदेशमा उत्पादित पशुलाई उत्पादन स्थलबाट राजधानीको हाडबाजार सम्म ढुवानी गर्दा लाग्ने खर्चमा अनुदान	१०	५० लाख	५०००	१० वटा नै सम्पन्न भएको र २ वटाको भुक्तानीमा समस्या भएको

पशु सेवा तालिम तथा प्रसार निर्देशनालयको प्रगती सारांश

संचालित कार्यक्रमहरु

१. कर्मचारी तालिम क) अधिकृत स्तर ख) सहायक स्तर
२. जनचेतना तथा सीप विकास तालिम कृषक/ उद्यमी स्तर
३. तालिम कार्यक्रम अनुगमन तथा प्रतिवेदन
४. तालिम पाठ्यक्रम विकास तथा परिमार्जन
५. प्रसार सामाग्री उत्पादन, प्रकाशन, प्रसारण तथा वितरण

वार्षिक तालिम विवरण

तालिम	लक्ष्य (स्लट)	प्रगति (स्लट)	सहभागी संख्या
अधिकृत स्तर	११	११	१४३
सहायक स्तर	४०	३४	५७३
कृषक स्तर	५१	४३	७९९
जम्मा	१०२	८८	१५१५

अधिकृत स्तर तालिम विवरण

सि.नं.	तालिमको विवरण	सम्पन्न स्लट
१	Animal Health Risk Analysis १ हप्ते	१
२	Least Cost feed formulation १ हप्ते	१
३	शुसासन तथा सूचनाको हक (५ दिने)	१
४	Field Epidemiology Training (२ हप्ते)	१
५	Basic In-service Training (2nd)	१
६	Basic In-service Training (3rd class)	१
७	Business Plan Training	१
८	Value Chain Analysis Training	१
९	Meat Inspection Training	१
१०	सेवा प्रवेश तालिम	१
११	Farm Management Training	१

सहायक स्तर तालिम विवरण

सि नं	तालिमको विवरण	सम्पन्न स्लट
१	रोग निदान तथा प्रयोगशाला प्रविधि तालिम	४
२	Field Epidemiology Training १ हप्ते	४
३	प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम १ हप्ते	४
४	शुसासन तथा सूचनाको हक	४
५	पशु प्रजनन तथा कृ ग	५
६	पशु प्रजनन विकृति उपचार तथा निवारण	५
७	पशुपालनमा असल अभ्यास	३
८	आधारभूत सेवाकालिन तालिम ३५ दिने	१
९	चरन तथा पशु आहारा व्यवस्थापन (१ हप्ते)	१
१०	पशु अनुवांसिक श्रोत संरक्षण तथा उपयोग	१
११	भेटेरीनरी प्राक्टिस व्यवस्थापन तालिम	२

कृषक स्तर तालिम विवरण

सि नं	तालिमको विवरण	सम्पन्न स्लट
१	व्यवसायिक गाई/भैसी पालन तालिम	५
२	व्यवसायिक बाख्रापालन तालिम	५
३	व्यवसायिक कुखुरापालन तालिम	४
४	व्यवसायिक बंगुरपालन पालन तालिम १हप्ते	३
५	स्वच्छ मासु उत्पादन तथा प्रशोधन तालिम	४
६	दूध प्रशोधन तथा विविधिकरण तालिम	३
७	पशुपालन व्यवहारीक तालिम	५
८	पशुपंक्षी औषधि व्यवसायी तालिम ३५ दिने	२
९	ग्रा. प.स्वा.का. पुनर्ताजगि २ हप्ते तालिम	२
१०	पशुपालनमा असल अभ्यास	३
११	व्यवसायिक बंगुर । बाख्रा । कुखुरा । गाईभैसी पालन (महिला, जनजाती, दलितका लागी)	५
१२	चरन तथा पशु आहारा व्यवस्थापन (१ हप्ते)	२

अनुसूची १ : पशुपन्ध्री तथ्याङ्क (०७४/७५)

CATEGORY	2008/ 09	2009/ 10	2010/ 11	2011.12	2012/13	2013/14	2014/ 15	2015/ 16	2016/ 17	2017/ 18
CATTLE	7,175,198	7,199,260	7,226,050	7,244,944	7,274,022	7,243,916	7,241,743	7,302,808	7,347,487	7376306
BUFFALOES	4,680,486	4,836,984	4,993,650	5,133,139	5,241,873	5,178,612	5,167,737	5,168,809	5,177,998	5277819
SHEEP	802,993	801,371	805,070	807,267	809,536	789,216	789,292	800,658	801,975	800749
GOAT	8,473,082	8,844,172	9,186,440	9,512,958	9,786,354	10,177,531	10,251,569	10,986,114	11,165,099	11647319
PIGS	1,044,498	1,064,858	1,108,465	1,137,489	1,160,035	1,190,138	1,203,230	1,291,308	1,328,036	1435369
FOWL	24,481,286	25,760,373	40,000,000	45,171,185	47,959,239	48,079,406	50,195,285	68,630,638	70,007,151	72245732
DUCK	383,123	379,753	378,050	376,916	375,975	390,209	390,287	392,255	394,775	404670
MILKING COW	932,876	954,680	974,122	998,963	1,025,591	1,024,513	1,025,947	1,026,135	1,029,529	1039538
MILKING BUFFALOES	1,211,495	1,252,770	1,291,644	1,331,037	1,369,796	1,345,837	1,345,164	1,355,384	1,509,512	1535948
LAYING HEN	7,124,054	7,290,875	7,478,645	7,907,468	8,233,616	8,350,237	8,412,247	12,353,515	12,388,889	12517558
LAYING DUCK	179,187	175,300	175,150	174,978	174,714	179,447	179,480	180,927	183,940	186912

अनुसूची २ : पशुपन्ध्रीजन्य (०७४/०७५)

PRODUCTS	2008/09	2009/10	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18
MILK PRODUCTION (Mt.)	1,445,419	1,495,897	1,556,510	1,622,751	1,680,812	1,700,073	1,755,725	1,854,247	1,911,239	2092403
- COW MILK	413,919	429,030	447,185	468,913	492,379	532,300	587,719	643,806	665,285	754126
- BUFF. MILK	1,031,500	1,066,867	1,109,325	1,153,838	1,188,433	1,167,773	1,168,006	1,210,441	1,245,954	1338277
MEAT (NET) PRODUCTION (Mt.)	241,690	248,573	277,625	287,930	295,167	298,244	303,401	322,059	332,544	346179
- BUFF	156,627	162,213	167,868	172,414	175,132	173,906	174,012	175,005	180,080	185180
- MUTTON (Sheep)	2,711	2,691	2,722	2,720	2,721	2,656	2,658	2,684	2,714	2754
- CHEVON	48,472	49,851	52,809	53,956	55,578	59,053	60,906	65,583	67,706	70802
- PORK	16,992	17,066	17,923	18,277	18,709	19,269	20,135	23,509	24,535	28214
- CHICKEN	16,662	16,527	36,085	40,346	42,810	43,133	45,458	55,041	57,268	60122
- DUCK	226	225	218	217	217	227	232	237	241	280
EGG PRODUCTION ('000 Number)	629,940	643,203	704,135	801,370	887,240	872,918	879,501	1,308,072	1,352,296	1512265
- HEN EGG	616,312	629,793	691,070	788,310	874,194	859,515	865,947	1,294,166	1,338,312	1498024
- DUCK EGG	13,628	13,410	13,065	13,060	13,046	13,403	13,554	13,906	13,984	14241
WOOL PRODUCTION (Kg.)	583,776	579,631	586,232	587,017	587,834	586,848	586,731	588,348	594,312	594639

अनुसूची ३ : पशु तथा पशुजन्य पदार्थको आयात/निर्यात स्थिति

पशु क्वारेन्टाइन कार्यालयको निर्यात विवरण (आ. व. २०७४/२०७५)

कोड	विवरण	इकाई	पशु क्वारेन्टाइन कार्यालय, काकरभिट्टा	पशु क्वारेन्टाइन कार्यालय, बिराटनगर	पशु क्वारेन्टाइन कार्यालय, जनकपुर	पशु क्वारेन्टाइन कार्यालय, बिरगंज	पशु क्वारेन्टाइन कार्यालय, काठमाडौं	पशु क्वारेन्टाइन कार्यालय, भैरहवा	पशु क्वारेन्टाइन कार्यालय, नेपालगंज	पशु क्वारेन्टाइन कार्यालय, गड्डाचौकी	हाल सम्मको जम्मा प्रगति
क.	पशुपंक्षी संख्या										
A१	गाई, गोरु, बाच्छा, बाच्छी	संख्या	७४१	०	०	०	०	०	०	६	८३८१
A२	राँगो, भैसी, पाडा, पाडी	संख्या	६५	०	०	०	०	०	०	०	६३८
A३	बोका, बाखा	संख्या	३७५	०	०	०	०	०	०	३५	५०६७
A५	बंगुर, सुँगुर	संख्या	१८८	०	०	०	०	०	०	२	१३७९
A६	घोडा, खच्चर	संख्या	०	०	०	०	०	०	०	१२	३२५
A१०	कुकुर	संख्या	२४	०	०	०	०	०	०	०	२६१
ख.	पशुजन्य पदार्थ		०	०	०	०	०	०	०	०	०
AP१	दुध	मे.ट.	०	१	०	०	०	०	०	०	१११.९
AP२	दही	मे.ट.	०	२	०	०	०	०	०	०	११२.१
AP३	ध्यू	मे.ट.	०	०.०२	०	०	०	०	०	०	०.१५
AP९	छाला	ब.मि.	०	०	०	२४५४३	०	०	०	५.१२	३२८०४६.७१
AP१९	राँगोको मासु	मे.ट.	०	०	०	२८	०	०	०	०	१४०
AP३४	गोट पोलिक्लोनल एन्टिबडी	मि.ग्रा.	०	०	०	०	१२८	०	०	०	२१८८
ग.	पशु उत्पादन सामग्री		०	०	०	०	०	०	०	०	०
घ.	अन्य		०	०	०	०	०	०	०	०	०
M६	भ्रूपू	संख्या	०	०	०	०	०	०	०	०	२४०
M७	पोल्ट्री फिड सप्लिमेन्ट	मे.ट.	०	०	०	८.४६	०	०	०	०	८.४६
M८	गैडा	संख्या	०	०	०	०	२	०	०	०	२.

पशु क्वारेन्टाइन कार्यालयहरूको आयात विवरण आ.व. (२०७४/२०७५)

कोड	विवरण	इकाई	पशु क्वारेन्टाइन कार्यालय, काकरभिट्टा	पशु क्वारेन्टाइन कार्यालय, विराटनगर	पशु क्वारेन्टाइन कार्यालय, जनकपुर	पशु क्वारेन्टाइन कार्यालय, विरगंज	पशु क्वारेन्टाइन कार्यालय, काठमाडौं	पशु क्वारेन्टाइन कार्यालय, भैरहवा	पशु क्वारेन्टाइन कार्यालय, नेपालगंज	पशु क्वारेन्टाइन कार्यालय, गड्डाचौकी	जम्मा प्रमाति
क	पशु पन्छी										
A१	गाई, गोरु, बाच्छा, वाच्छ	संख्या		१		५२			३	९	२३७५
A२	रागो, भैसी, पाडा, पाडी	संख्या		३१९	२२४४	५७९०		६१४	५६	२	६६४८४
A३	बोका, बाखा	संख्या		१२७०			३०	४५२८३	७३१०	१५२	५३०३३६
A४	भेडा, थुमा	संख्या									११
A५	बंगुर, सुंगुर	संख्या		८३				२२	२५१		१०८९३
A६	घोडा, खच्चर	संख्या		१						१६	१९८८
A७.१	प्यारेन्ट स्टक चल्ला लेयर्स	संख्या					८४२०				१५७३२१
A७.२	प्यारेन्ट स्टक चल्ला ब्रोइलर्स	संख्या					२३५४०६				१७५४०२०
A८	ह्याचिंग, अन्डा	संख्या					१०२००				६४६६२६
A१०	कुकुर	संख्या					३७				३४८
A११	विरालो	संख्या				त					३८
A१२	बर्ड जेरी बन्ध चरा	संख्या									३०८
A१६	खाने माछाको भुरा	संख्या	१०००	४००५३०						८००००	९०८६३०
A१७	एक्वारियम माछा	संख्या				५४३०	२५३४७				२७३५२८
A१८	परेवा	संख्या									११०
A२१	माछाको ह्याचिंग अन्डा	संख्या									४५००००
A२३	ग्रान्डप्यारेन्ट स्टक	संख्या									३८३२३
A२६	भुपू, भुमा	संख्या									५
ख	पशुजन्य पदार्थ										
AP१	दुध	मे.ट.							४०.३०२		४६८.२४७
AP४	चिज	मे.ट.									०.६४
AP७	एस.पी.एफ.एग	गोटा					१४९४०				२६७००
AP१०	खाने माछा	मे.ट.	१६७.२	२१०.४६	१०७.८२	५८.२		४००.१३४	२९.७७	५०.३	१०७५७.०२
AP११	फ्रेस माछा (बोनलेस)	मे.ट.				७५					४९१.४६
AP१४	फोजन मटन	मे.ट.				९					१३.३२
AP१५	फोजन पोर्के	मे.ट.				१८.१	०.४१६				१३४.२३
AP१६	फोजन चिकन	मे.ट.					८.८४४				११२.१६
AP१९	राँगोको मासु	मे.ट.				१४					१३०.

AP३३	फोजन मासु ल्याम्ब	मे.ट.					०.६				८.३६
AP३८	टर्कीको फ्रोजन मासु	मे.ट.									०.६६
AP३९	हाँसको मासु	मे.ट.					२.८८६				१६.७८
AP४०	फोजन फिस	मे.ट.					१.८८६				३७.९४
ग	पशु उत्पादन सामग्री	मे.ट.									
APM१	सिद्धा माछा	मे.ट.	४.०३	०.८१		१२.१४		६.१३२	०.२९		४९७.४१
APM२	सिपि	मे.ट.									३१८.२९
APM३	फिस मिल	मे.ट.		४४.०१		२१.५		१६			३९२.६२
APM४	बोन मिल	मे.ट.						६०.०१			१६१७.५९
APM५	भ्याक्सिन	हजार डोज					४३३७६.०३				६४८८९१.८४
APM१२	पशु दाना	मे.ट.									१०.४
APM१४	माछाको दाना	मे.ट.									७७.२
APM१६	फिड सप्लिमेन्ट	मे.ट.	१७			४.१४		१४४.५	१२२.८३	४६	५९००.७८
APM२१	प्राउन	मे.ट.				१					१५
APM२२	फिस फिड	मे.ट.			८९.८	१६			१५०.२		८५४.७९५
घ.	अन्य										
M1	भ्याक्सिन डायलुएन्ट	लिट्र									१९२३००००
M2	मकै	मे.ट.						७०८६४.०५५			१२७९३८.७४५
M3	पिना	मे.ट.						४७०२.०३			४९०८३.१
M4	चना	मे.ट.									१०१.०६
M5	राइस ब्रान	मे.ट.				८५.४					१०३१६.४८
M6	Soya D.OC	मे.ट.				४३२					४३२
M7	भटमास	मे.ट.								७९८.७३	११०१६.३५
M9	क्रयाव मिट	मे.ट.									०.४१२
M10	मिट एण्ड बोन मिल	मे.ट.									२९.५६
M11	घोंगी	मे.ट.		०.२९							२.४९
M12	Buffalo horn	मे.ट.				१२					१२
M13	डि.ओ.लेसिथिन	मे.ट.							२०९५०		२०९५०

अनुसूची ४ : National Annual Diseases Report

Year: 2017

Period: Jan-17 to Dec.17

OIE CODE	VES code	Disease Name	Epizootiology of the diseases				Disease Control	
			Number of				Number of animals	
			outbreaks	Susceptible	affected	dead	vaccinated	treated
	H5N1	AI(HPAI)	2	2826	113	113	2713 birds destroyed	
	H5N8	AI(HPAI)	1	6240	3664	3664	2576 birds destroyed	
A010	FMD	Foot and mouth disease	150	14746	9351	151	506108	9200

A050	PPR	Peste des petits ruminants	47	2168	1629	1096	1857580	533
A130	CSF	Classical swine fever (Hog cholera)	5	1370	101	51	27553	50
A160	ND	Newcastle disease / Ranikhet	108	243754	108405	10423	384558	97982
B051	ANT	Anthrax	3	0	6	6	151	0
B058	RAB	Rabies	115	0	301	301	37644	0
B102	BAB	Babesiosis	34	5	230	17	0	213
B103	BRA	Bovine brucellosis (B. abortus)	5	0	17	0	0	17
B109	HS	Haemorrhagic septicaemia	56	2642	2292	97	379820	2195
B111	THL	Theileriosis	32	0	287	9	0	278
B154	CAG	Contagious agalactia	2	0	745	45	0	700
B301	AIB	Avian infectious bronchitis	29	198889	22467	2026	55120	20441
B306	FCH	Fowl cholera	32	15106	20223	1291	0	18932
B307	FPX	Fowl pox	95	14262	15631	771	41300	14860
B308	FTY	Fowl typhoid (S. gallinarum)	33	187640	26523	2165	0	24358
B309	IBD	Infectious bursal disease (Gumboro disease)	157	1331975	379534	26889	282383	352645
B311	MYG	Mycoplasmosis (M. gallisepticum)	31	0	28135	1311	0	26824
B313	PUL	Pullorum disease (S. pullorum)	43	158680	29564	3048	0	26516
C611	LIS	Listeriosis	7	0	1244	0	0	1244
C614	BQR	Blackquarter	46	831	302	47	346219	255
C618	AMY	Actinomycosis / Lumpy jaw	5	0	200	12	0	188
C620	COC	Coccidiosis	534	111236	173535	9638	0	163897
C621	FLK	Liver fluke / Fascioliasis / Distomatosis	0	0	613869	631	0	613238
C654	WRB	Warble infestation	110	0	2557	13	0	2544
C704	ETX	Enterotoxaemia	45	24383	716	23	0	693
	COB	Colibacillosis	33	3100	196228	3689	0	192539
	EBH	Enzootic bovine haematuria	37	0	365	4	0	361
	EPH	Ephemeral fever	134	10037	6508	77	0	6431
	HEI	Hydatidosis / Echinococcus Infestation	51	0	426	9	0	417
	MTS	Mycotoxicosis	63	0	51686	2670	0	49016

अनुसूची ५ : National Annual Diseases Report
(Based on reports received from few local level and 7 Veterinary Hospital)

Year: 2018

Period: Jan-18 to Dec.18

OIE CODE	VES code	Disease Name	Epizootiology of the diseases				Disease Control	
			Number of				Number of animals	
			outbreaks	Susceptible	affected	dead	vaccinated	treated
	H5N1	AI(HPAI)	23	140833	20167	20167	120666 birds destroyed	
	H5N8	AI(HPAI)	0	0	0	0	0	
A010	FMD	Foot and mouth disease	66	180934	5463	56	206108	5407
A050	PPR	Peste des petits ruminants	12	1120	344	200	656823	144
A130	CSF	Classical swine fever (Hog cholera)	2	340	22	12	900	10
A160	ND	Newcastle disease / Ranikhet	32	112285	532	112	112276	420
B051	ANT	Anthrax	3	0	6	6	151	0
B058	RAB	Rabies	115	0	250	250	22120	0

Note: U= Unclassified (Not mentioned in OIE List

Veterinary Epidemiology Section, DLS

अनुसूची ६ : सेवा केन्द्रको वितरण

१. भौगोलिक क्षेत्र अनुसार:

भौगोलिक क्षेत्र	जिल्ला संख्या	सेवाकेन्द्र संख्या
तराई	२०	३०८
पहाड	३९	५०६
उच्च पहाड	१६	१८५
जम्मा	७५	९९९

२. विकास क्षेत्र अनुसार:

विकास क्षेत्र	जिल्ला संख्या	सेवाकेन्द्र संख्या
पूर्वाञ्चल	१६	२१५
मध्यमाञ्चल	१९	२७२
पश्चिमाञ्चल	१६	२१९
मध्यपश्चिमाञ्चल	१५	१८४
सु.पश्चिमाञ्चल	९	१०९
जम्मा	७५	९९९

३. जिल्ला अनुसार अनुसार:

क्षेत्र / जिल्ला	सेवाकेन्द्रको क	सेवाकेन्द्र ख
क) पूर्वाञ्चल (२१५)		
१) सिरहा (१७)	१) लहान, २) सुखीपुर, ३) गोलबजार ४) मिर्चैया, ५) कल्याणपुर,	१) सारस्वर २) भेडिया ३) नवराजपुर ४) खिरौना ५) धनगढी ६) तरेगना गोविन्दपुर ७) भगवानपुर ८) बरियारपट्टी ९) महेशपुर १०) अर्नामा ११) विष्णुपुर १२) नरहा
२) सप्तरी (१७)	१) कंचनपुर २) बकधुवा ३) पातो ४) कडेरपोना	१) फत्तेपुर २) कोइलाडी ३) मधवापुर ४) कल्याणपुर ५) रायपुर ६) मलेकपुर ७) वनौली ८) वोदेवसाइन ९) धनगढी १०) सिमराहा सिमियौन ११) सितापुर (प्रसवनी) १२) कोयावखारी, १३) बथनाहा
३) उदयपुर (११)	१) कटारी २) वेलटार	१) देउरी २) हडिया ३) रामपुर ठोक्सिला ४) भूटार ५) गिजिञ्चौर ६) चिसापानी ७) नेपालटार बथनाहा ८) पोखरी ९) वराहा
४) खोटाङ्ग (१३)	१) खोटाङ्ग बजार २) हलेसी	१) लामीडाँडा २) बुइपा ३) निर्मलीडाँडा ४) जाल्पा ५) स. छितापोखरी ६) फाकटाङ्ग ७) कुभिण्डे ८) चिसापानी ९) मात्तिम १०) ऐसेलुखर्क ११) वाक्सिला
५) ओखलढुङ्गा (१२)	१) रुम्जाटार, २) रामपुर	१) निशंखे (ठूलाछाप) २) बाक्सा ३) विगुटार ४) च्यानम ५) यसम ६) ओखलढुङ्गा ७) फुलवारी ८) मानेभन्ज्याङ्ग ९) खिजिफलांटे १०) सेर्ना
६) सोलुखुम्बु (१२)	१) नेले	१) वेनी २) सोताङ्ग ३) वासा ४) तिङ्गला ५) गोरखानी ६) सिसाखोला ७) चौलाखर्क ८) जुवु ९) छेस्काम, १०) नेचावेतघारी ११) खरीखोला
७) सुनसरी (१५)	१) धरान २) इटहरी ३) महेन्द्रनगर ४) लौकही ५) हरिनगर	१) धरान २) दुहवी ३) भुम्का ४) वेलौरी ५) वविया ६) भोकाहा ७) सिमरीया ८) चीमडी ९) गौतमपुर १०) देवानगञ्ज
८) मोरङ (१७)	१) रंगेली २) बाहुनी ३) इन्द्रपुर ४) उर्लावारी	१) सिजुवा २) सोराभाग ३) कदमाहा ४) थलाहा ५) भाथिगछ ६) भोराहाट ७) तेतरिया ८) हसन्दह ९) टांडी १०) केरावारी ११) लेटाङ्ग १२) कटहरी १३) टंग्राहा
९) भोजपुर (१३)	१) दिङ्गला २) घोरेटार	१) कुलुङ्ग २) सुन्तले ३) श्यामशिला ४) कोट ५) गुप्तेश्वर ६) वैकुण्डे ७) रिटठावोटे ८) प्याउली ९) अन्नपूर्ण १०) च्याङ्गे ११) बालडखा

क्षेत्र / जिल्ला	सेवाकेन्द्रको क	सेवाकेन्द्र ख
१०) धनकुटा (११)	१) राजारानी २) जितपुर, ३) भेडेटार	१) मुढेवास २) डाँडावजार ३) पाखीवास ४) चुन्वाङ्ग ५) डाँडागाउँ ६) धनकुटा ७) आँखीसल्ला ८) तांखुवा
११) तेह्रथुम (११)	१) वसन्तपुर २) आठराई सक्रान्ती	१) ईवा २) सम्दु ३) सिम्ले ४) म्याङ्गलुङ ५) जिरिखिम्ती ६) सोल्मा ७) ओखे ८) शुक्रवारे ९) मोराहाङ्ग
१२) संखुवासभा (१३)	१) चैनपुर २) मूलखर्क	१) पाङ्गमा २) शितलपाटी ३) हटिया ४) शिद्धपोखरी ५) भाम्लीङ्ग ६) याफू ७) खराङ्ग ८) ताम्कु ९) हेदाङना १०) वाह्रविसे ११) वाना
१३) भ्र्पा (१७)	१) दमाक २) शनिश्चरे ३) सुरुङ्गा ४) काकडभित्ता ५) बुधवारे ६) गौरादह	१) पृथ्वीनगर २) चारआली ३) अनारमनी ४) शिवगञ्ज ५) पथरिया ६) घैलाढुब्बा ७) चकचकी ८) कुमरखोद ९) पांचगाडी १०) तोपगाछी ११) गौरीगञ्ज
१४) इलाम (१३)	१) फिक्कल २) चिसापानी ३) मंगलवारे	१) आइतवारे २) हर्कटे ३) नेपालटार ४) बाँभो ५) विव्यांटे ६) जितपुर ७) नयाँवजार ८) आमचोक ९) लुम्दे १०) देउराली
१५) पांचथर (११)	१) यासोक २) रवि	१) अमरपुर २) मच्छेवुङ ३) रानीटार ४) नमीडाँडा ५) फाक्तेव ६) मौवा ७) लिम्बा ८) च्याङ्ग्यापु ९) यान्नाम
१६) ताप्लेजुङ्ग (१२)	१) थेचम्बु	१) खेवाङ्ग २) फूलवारी ३) सादेवा ४) फाकुम्वा ५) लेलेप ६) खोक्लीङ्ग ७) मेहेले ८) साप्लाखु ९) दोभान १०) थुफिमा ११) सिवा
ख) मध्यमाञ्चल (२७२)		
१) दोलखा (१२)	१) जिरी २) सिंगटी ३).....	१) सुरी २) जुगु ३) सुनखानी ४) खोपाचात्रु ५) गैरीमुदी ६) विगु ७) घ्याङ्गसुकाठोकर ८) जफे ९) मेलुङ १०) मागापौवा ११) ओराङ्गगत
२) सिन्धुपाल्चोक (१३)	१) मेलाम्ची २) वाह्रविसे ३) जलविरे	१) चोकटी २) पाञ्जाङ्ग ३) ठोकर्पा ४) थाञ्जलघाव ५) मार्विन (भ्रिफु) ६) डाँडाखर ७) नवलपुर ८) जलकिने ९) तालभराङ १०) बाँसखर्क
३) रसुवा (९)	१) स्याफ्रुवेशी २) कालिकास्थान	१) खाम्जीङ २) डाँडागाउँ ३) टिमुरे ४) हाकु ५) वेत्रावती ६) पार्च्याङ ७) थाम्बुचेत
४) रामेछाप (१२)	१) रामेछाप २) खिम्ती ३)साँघुटार	१) दोरम्बा २) पुरानागाउँ ३) चिसापानी ४) कठजोर ५) दुरागाऊँ ६) बाम्ती ७) बेताली ८) बेथान ९) भिरपानी
५) काभ्रे (२१)	१) पांचखाल २) खोपासी ३) भकृण्डेवेशी ४) तालढुंगो ५) सल्ले	१) नाला २) खरेलथोक ३) नागौरागर्चे ४) घर्तिछाप ५) नयाँगाउँ ६) सरमथली ७) शिखर ८) दुखक ९) कृशादेवी १०) वनेपा ११) महादेवस्थान १२) दाप्चा १३) तालढुंगो १४) मंगलटार १५) पोखरी चौरी १६) पोखरी नारायणस्थान
६) नुवाकोट (१४)	१) रानीपौवा २) खरानीटार ३) देवीघाट	१) तारुका २) काहुले ३) बेलकोट ४) वागेश्वरी ५) पत्रचकन्या ६) राउतवेशी ७) थानापती ८) देउराली ९) चौघटा १०) समुन्द्रटार ११) शिक्र
७) धादिङ्ग (१४)	१) गजुरी २) सल्यानकोट ३) मैदी	१) महादेववेशी २) बेनीघाट ३) कटुञ्जे ४) ज्याम्रुङ ५) फूलखर्क ६) रि ७) सांदभन्ज्याङ्ग ८) खानीखोला ९) सुनौलावजार १०) दाखा ११) सल्यानटार
८) भक्तपुर (११)	१) नखेल २) दधिकोट ३) भौखेल ४) सुडाल	१) ताथली २) सिपाडोल ३) छालिङ ४) चपाचो ५) वालकोट ६) कटुञ्जे खरिपाटी ७) बोडे
९) काठमाण्डौ (१०)	१) इन्द्रायणी २) नयाँपाटी ३) टोखा चण्डेश्वरी ४) धर्मस्थली ५) रामकोट ६) बलम्बु ७) किर्तिपुर ८) दक्षिणकाली ९) जर्सिङपौवा	खड्काभद्रकाली
१०) ललितपुर (१४)	१) गोठीखेल २) चापागाउँ ३) भट्टेडाँडा ४) वुखेल ५) लेले	१) लामाटार २) भारदेव ३) धापाखेल ४) वुंगमती ५) छम्पी ६) इमाडोल ७) बडीखेल ८) ठैव ९) धुसेल
११) सिन्धुली (१३)	१) दुधौली २) कपिलाकोट ३) रतनचुरा	१) सोल्पाठाना २) बाहुनतिल्युङ ३) भिमान ४) रानीचुरी ५) बस्तीपुर ६) महेन्द्रभाडी ७) डकाहा ८) ग्वालटार ९) भिमस्थान १०) रातमाटा भांगाभोलौ

क्षेत्र / जिल्ला	सेवाकेन्द्रको क	सेवाकेन्द्र ख
१२) मकवानपुर (१६)	१) पालुञ्जि २) भिमफेंदी ३) मनहरी ४) फपरवारी	१) छत्रिवन २) आमभञ्ज्याङ ३) इपा ४) नामटार ५) चौघडा ६) पदमपोखरी ७) फाखेल ८) हटिया ९) बासामाडी १०) राक्सिरांग ११) कालिकाटार १२) चितलाङ
१३) चितवन (१४)	१) गुञ्जजनगर २) माडी ३) गीतानगर ४) भण्डारा छ मुगलिङ्ग ६) रत्ननगर	१) पदिहानी २) खोलेसिमल ३) मङ्गलपुर ४) शारदानगर ५) लड्कु ६) मेघौली ७) शक्तिखोर ८) खैरनी
१४) धनुषा (१८)	१) यदुकुहा २) वैदेही ३) धनुषाधाम ४) महेन्द्रनगर ५) नगराइन	१) बसहिया २) कनकपट्टी ३) सोनिगामा ४) दुवरकोट ५) संग्याइमडान ६) लक्ष्मिनिमा ७) जनकपुर ८) रघुनाथपुर ९) गोदार १०) ढल्केवर ११) खजुरी १२) तारापट्टी १३) फूलामा
१५) महोत्तरी (१६)	१) वर्दिवास २) गौशाला ३) लोहारपट्टी ४) रामगोपालपुर	१) खैरमारा २) लक्ष्मिनिया ३) सोनमा ४) भंगाहा ५) वसपिटी ६) पोखरभिण्डा ७) डाम्हीमडै ८) परकौली ९) मटिहानी १०) बलवा ११) पिपरा १२) एकडारा
१६) सर्लाही (१८)	१) हरिपुरवा २) ईश्वरपुर ३) बरहथुवा ४) हरिवन	१) कर्मैया २) लालबन्दी ३) नौकेल्वा ४) सुन्दरपुर ५) कोडौना ६) बतरौल ७) रामबन ८) रामनगर ९) अचलगढ १०) बलरा ११) सलिमपुर १२) हरकठवा १३) जमुनिया १४) हरिपुर
१७) रौतहट (१६)	१) सन्तपुर २) चन्द्रनिगाहपुर ३) शिवनगर ४) कटहरीया ६) समनपुर	१) विश्रामपुर २) प्रेमपुर घ गोनाही ४) माधोपुर ५) ईनरवारी ६) लौकाहा ७) रामपुरखाप ८) सरुअठा ९) मुडवलवा हरिपुर १०) डुमरिया ११) मत्सरी
१८) वारा (१५)	१) सिमरौनगढ २) पिप्राडी ३) कोल्हवी ४) मनहरवा ५) बरियारपुर	१) जितपुर २) बतरा ३) पुरैनिया ४) बसन्तपुर ५) कवहीगोठ ६) पकडिया ७) दोहरी ८) हरैया ९) महेन्द्र आदर्श १०) प्रसौनी
१९) पर्सा (१५)	१) पोखरीया २) सढेवा ३) पखवामैनपुर ४) विरुवागुठ ५) गुमहरिया	१) विन्ध्यावासिनी २) तुलसीवर्वा ३) मसिहानी ४) देवरवाना ५) बेलवा ६) ठोरी ७) गोविन्दपुर ८) मनियारी ९) सुगौली १०) लंगडी
पश्चिमाञ्चल (२१९)	७९	१४०
१) पर्वत (१२)	१) फलेवास ३) पातीचौर	१) रानीपानी २) थापाठाना ३) वाच्छा ४) पकुवा ५) राम्जाठांटी ६) खुर्कोट ७) लुखु देउराली ८) कछुवाचौपारी ९) हुवास १०) मल्लाज
२) गोरखा (१७)	१) पालुङटार २) ताञ्जलीचोक ३) ताङलीचोक	१) वुंकोट २) छोप्राक ३) भुम्लीचोक ४) भिरकोट ५) ताकुमांभक ट) आरुशे ६) बारपाक ८) माछीखोला ९) जौवारी १०) सौरपानी ११) मनकामना १२) तारानगर १३) ध्याम्मसाल १४) सिर्दिवास
३) मुस्ताङ्ग (९)	१) टुकुचे	१) मार्फा २) कागवेनी ३) मुक्तिनाथ (भारकोट) ४) चराङ ५) सुर्खाङ ६) जोमसोम ७) लेते ८) लोमन्थाङ्ग
४) रुपन्देही (१८)	१) जोगीकुटी २) लुम्बिनी ३) पर्रौहा ४) देवदह	१) केवलानी २) धकधई ३) रायपुर ४) सूर्यपुरा ५) मैनहिया ट) मधौलिया ७) दयानगर ८) सेमलार ९) गजेडी १०) मानपकडी ११) रोहिनिहवा १२) पडसरी १३) मर्यादपुर १४) केरवानी
५) अर्घाखाँची (११)	१) ठाडा २) पोखराथोक ३) गल्कोट	१) अडगुरी २) जुकेना ३) नरपानी ४) सन्धिखर्क ५) अर्घातोष ६) रवन ७) खिल्जी ८) हंसपुर
६) मनाङ्ग (९)	१) धारापानी	१) खाञ्सार २) मनाङ्ग ३) ताल ४) भ्राका ५) नार ६) टंकीमनाङ्ग ७) वगरछाप ८) डावल
७) तनहुँ (१८)	१) ढोरफिर्दि २) धरमपानी ३) चन्द्रावती ४) वरादी	१) थप्रेक २) क्यामिन ३) रिस्ती ४) पूर्कोट ५) सेपावगैँचा ६) केशवटार ७) भिरकोट ८) भिमाद ९) सुन्धारा १०) दुलेगौडा ११) छाङ १२) अरुणेदय १३) रानीपोखरी १४) बैदी
८) कास्की (१४)	१) शिसुवा २) घाचोक ३) हेंम्जा ४) विरौटा	१) लेखनाथ २) देउराली ३) आर्वा ४) माभठाना ५) रुपाकोट ६) ल्वाङघलेल ७) चापाकोट ८) थुमाकोडाँडा ९) मौजा १०) ढिकुरपोखरी
९) पाल्पा (१४)	१) रामपुर २) मदनपोखरा ३) छहरा	१) सहलकोट २) कुंगी ३) ताहुं ४) भडेवा ५) चापपानी ६) अर्गली ७) वतासे ८) जुठापौवा ९) रिग्नेरह १०) आर्यभन्ज्याङ्ग ११) खस्यौली
१०) वाग्लुङ्ग (१५)	१) कूश्मसेरा २) हरिचौर ३) वृर्तिवाङ्ग	१) नारायणस्थान २) विहुं ३) वेलुवगर ४) पाण्डवखानी ५) धम्जा ६) वोवाङ ७) वोहोरागाउँ ८) वोङ्गादोभान ९) हुग्दिशिर १०) कालीका ११) कांडेवास १२) खर्वाङ्ग

क्षेत्र / जिल्ला	सेवाकेन्द्रको क	सेवाकेन्द्र ख
११) कपिलवस्तु (१५)	१) चन्द्रौटा २) वाणगंगा ३) महाराजगंज ४) बहादुरगञ्ज	१) पिपरा २) कोपवा ३) नन्दनगर ४) महुवा ५) थुनिया ६) हरनामपुर ७) परसोहिया ८) गोटीहवा ९) बुड्डी १०) पकडी ११) गणेशपुर
१२) गुल्मी (१३)	१) धुर्कोट २) वलेटक्सार ३) शान्तिपुर	१) इस्मा २) दर्लिङ्ग ३) वडागाउँ ४) तम्घास ५) लुम्छा ६) मजुवा ७) दरवार देविस्थान ८) जुहाङ्ग ९) फोक्सिङ्ग १०) पुर्कोट
१३) नवलपरासी (१५)	१) शिवमन्दीर २) जमुनिया ३) चोरमारा ४) रजहर	१) बंजरिया २) जहदा ३) गूठीप्रसौनी ४) रामनगर ५) दुम्कीवास ६) कुशमा ७) अर्यौली ८) भुजहवा ९) मनरी १०) बुलिङ्गटार ११) डेढगाउँ
१४) लमजुङ्ग (१२)	१) सुन्दरवजार २) भोर्लेटार ३) खुदी	१) चक्रतिर्थ २) विचौर ३) गौडा ४) चिती ५) चन्द्रेश्वर ६) मालिङ्ग ७) भोजे ८) सोतिपसल ९) शेरा
१५) म्याग्दी (१२)	१) दरवाङ्ग	१) वावियाचौर २) दाना ३) पाखापानी ४) राखुभगवती ५) ज्याम्रुककोट ६) लुलाङ्ग ७) मुदि ८) अर्थुङ्गे ९) घत्तान १०) शिखघार ११) ताकम
१६) स्याङ्गजा (१५)	१) वालिङ्ग २) गल्याङ्ग ३) विश	१) फेंदीखोला २) पञ्चमूल ३) पवैगौडा ४) राङ्गमाङ्ग ५) थुमपोखरा ६) चापाकोट ७) क्याक्मी ८) सेतीदोभान ९) विरुवाअर्चले १०) अर्जुनचौपारी ११) दहथुम १२) मल्याङ्गकोट
मध्यपश्चिमाञ्चल (१८४)	५५	१२९
१) जुम्ला (१५)	१) हाडसिजा	१) तलिथुम २) ताम्ती ३) जुम्लीकोट ४) रारालिही ५) कालिकाखेतु ६) शनिगाउँ ७) नराकोट ८) बोटामालिका ९) बुम्रमारीचौर १०) पटमारा ११) देपालगाउँ १२) मणिसांगु १३) डिल्लीचौर १४) तातोपान
२) कालीकोट (१२)	१) स्यूना	१) जुविया २) रुडु ३) रताडा ४) पादमाघाट ५) दाहा ६) मेहलमुडी ७) राम्नाकोट ८) नुवाघर ९) फागौटी १०) सुकाटिपा ११) कुमालगाउँ
३) डोल्पा (११)	१) शहरतारा	१) जुफाल २) माभफाल ३) रह ४) लावण ५) त्रिपुराकोट ६) नर्कु ७) खदाङ्ग (ल्हा) ८) काईगाउँ ९) रंग १०) लिक्ु
४) दाङ्ग (१४)	१) तुल्सीपुर २) लमही ३) नरायणपुर ४) गढवा ५) लालमटिया	१) पत्रचकले २) शान्तिनगर ३) हेकुली ४) उरहरी ५) सौँडियार ६) रामपुर ७) वाम्ला ८) काम्रे ९)
५) हुम्ला (११)	१) धारापेरी	१) मुचु २) केर्मी ३) वरगाउँ ४) लाली ५) मेल्छाम ६) दार्मा ७) मैला ८) राया ९) सर्केगाढ १०) श्रीनगर
६) मुगु (११)	१) लुम्स २) नाथर्पु	१) पिना २) पुलु ३) किम्रि ४) गम्था ५) सुभ्राढीक ६) ह्याञ्जु ७) कालै ८) भिईघ ९) चिमाढुंग्री
७) रोल्पा (१२)	१) सुलीचौर २) होलेरी	१) जौलीपोखरी २) लिवाङ्ग ३) जंकोट ४) श्र्तिगाउँ ५) जुगार ६) जिनावाङ्ग ७) भिरुल ८) हर्जाङ्ग ९) दूरिवाङ्ग १०) पोवाङ्ग
८) रुकुम (१२)	१) चौरजहारी २) रुकुमकोट	१) सिम्ली २) पेउघा ३) सिम्रुत ४) वाफीकोट ५) मुसीकोट ६) सिमा ७) प्वाङ्ग ८) आठविसकोट ९) तकसेरा
९) सल्यान (११)	१) कपुरकोट २) भोटेचौर ३) धारमारे	१) मार्क २) ढोरचौर ३) कोटवारा ४) कारामिटी ५) रांगेचौर ६) रामपुर ७) भलचार ८) मूलखोला
१०) प्यूठान (११)	१) विजुवार २) देविस्थान	१) भिंरी २) वागोसाल ३) ठूलावेशी ४) दाखा ५) वहाने ६) मरनठाना ७) धुवाङ्ग ८) मच्छी ९) वरौला
११) सुर्खेत (१३)	१) वावियाचौर २) रामघाट ३) राकम	१) छिन्चु २) कुनाथरी ३) सहारे ४) उत्तरगंगा ५) गर्पन ६) तातापानी ७) साघाखानी ८) विजौरा ९) अबलचिड १०) गुमी
१२) जाजरकोट (१३)	१) दसेरा २) सिमा	१) खलङ्गा २) सेपुखोला ३) चौखा (रग्दा) ४) ढिमे (धरंगा) ५) टालेगाउँ ६) कार्किगाउँ ७) जगनीपुर ८) गर्खाकोट ९) कोतिङ्ग १०) दल्ली ११) लिम्स
१३) बर्दिया (१३)	१) मैनापोखर २) मगरागाडी ३) वगनाहा ४) राजापुर	१) सोरहवा २) मोतीपुर ३) मोहमदपुर ४) ताराताल ५) ठाकुरदारा ६) पदनाहा ७) मनाउ ८) पाताभार ९) वदालपुर
१४) बाँके (१३)	१) कोहलपुर २) वागेश्वरी ३) नरैनापुर ४) ढकैरी ५) वनकटवा	१) धामपुर २) कुसुम ३) हिरमिनिया ४) कम्दी ५) मनिकापुर ६) परसपुर ७) जयसपुर ८) वेतहनी

क्षेत्र / जिल्ला	सेवाकेन्द्रको क	सेवाकेन्द्र ख
१५) दैलेख (१२)	१) नौमुले २) दुल्लू	१) देशीगाउँ २) गांडावाग ३) पातीकान्ता ४) मालिका ५) तिलेपाटा ६) पग्नाथ ७) सिंगासैन ८) सिंगौडी ९) अवलपराजुल १०
सुदुरपश्चिमाञ्चल (१०९)	४३	६६
१) वाजुरा (१०)	१) कोल्दी	१) तोली २) मानाकोट ३) दहकोट ४) जुकोट ५) विलुचौर ६) जुगाडा ७) रुगिन ८) डोगटी ९) टांटे
२) अछाम (१४)	१) सांफेवगर २) विनायक	१) ढकारी २) कमलवजार ३) गैरीटांड ४) जुपु ५) देविस्थान ६) मेल्लेख ७) जयगढ ८) .....९) चौरपाटी १०) वयलपाटा ११) तुर्माखांड १२) सान्तडा
३) कैलाली (१५)	१) टिकापुर २) भजनी ३) चुहा ४) मसुरिया ५) मालाखेती	१) गेटा २) फुलवारी ३) मुनुवा ४) सुखड ५) हसुलिया ६) दोदोघरा ७) जोशीपुर ८) सहजपुर ९) पहलमानपुर १०) चौमाला
४) कञ्चनपुर (११)	१) भलारी २) कृष्णपुर ३) बेलौरी ४) दोधारा चांदनी	१) तिलाचौर २) सुडा ३) त्रिभुवनवस्ति ४) पिपलाडी ५) बडैपुर ६) रामपुर विलासपुर ७) कालिका
५) डोटी (११)	१) गोपघाट २) सानागाउँ ३) जोरायल	१) डौड २) मौवा ३) दिपायल ४) दुर्गामाण्डौ ५) गडसेरा ६) मुडमारा ७) लानामार्कोट ८) चन्दुकाडा
६) बैतडी (१३)	१) पुचौडीहाट २) दशरथचन्द्र	१) देहिमाण्डौ २) श्रीकोट ३) डिलासैनी ४) रौलेश्वर ५) मेलौली ६) शर्माली ७) सकार ८) पाटन ९) रिम १०) गाजरी ११) कुलाउंद
७) डडेल्धुरा (१०)	१) नवदुर्गा २) जोगबुढा	१) स्याउले २) उग्रतारा ३) अजयमेरु ४) भागेश्वर ५) गांखेत ६) मणिलेक ७) चिपुर ८) गणेशपुर
८) दार्चुला (१३)	१) गोकुलेश्वर २) लटीनाथ	१) सिष्टी २) मालिकार्जुन ३) जोलजिवी ४) सुन्सेरा ५) रिट्टाचौपाटा ६) डाँडाकोट ७) ब्लांच ८) लाली ९) खलंगा १०) हुती
९) बझाङ्ग (१२)	१) छान्ना	१) भातेखोला २) सैन्सु ३) देउलेक ४) मालुमेला ५) डोलीचोरा ६) कादा ७) तल्कोट ८) थलारा ९) बुगल १०) व्यासी ११) चौधारी
कुल जम्मा (९९९)	२३१	७६८

नोट: परिवर्तित स्थानीय निकायको संरचना अनुसार कार्य क्षेत्र फरक पर्ने छ ।

अनुसूची ७ : तालिका : प्रमुख पशु हाटबजारका विवरण

क्र.स	नाम	ठेगाना	स्थापना (वि.स.)	स्वामित्त	व्या
१	पशु हाट बजार	धुलावारी, मेचिनगर, भापा	२०३३	न.पा.	ठेक्कापट्टा
२	पशु हाट बजार, भद्रपुर	भद्रपुर, भापा	२०१८	न.पा.	
३	पशु हाट बजार	गौरीगंज, भापा			
४	दामुना पशु हाट बजार	कोहबरा, भापा	२०२६	गा.वि.स.	
५	बनियानी पशु हाट बजार	बनियानी, भापा	२०४०	भापा	
६	दमक बमैसि हाट बजार	दमक १२, भापा	२०३२	न.पा.	ठेक्कापट्टा
७	पशु हाट व्यवसायी समिति	सतिसधाम, भापा	२०६२	व्यपार संघ	
८	पशु हाट बजार, शनिश्चरे	शनिश्चरे, भापा	२०१९	गा.वि.स.	
९	बेलवारी पशु हाट बजार	बेलवारी २, र ३ मोरड	२०३८	नीजि	"
१०	पशु हाट बजार	लेटाड, मोरड			
११	दोमहना बजार	दर्वेशा ड, मोरड	२०१५	गा.वि.स.	"
१२	सोम वारे पशु हाट बजार	बेलवारी, मोरड	२०४४	समिति	

१३	पशु हाट बजार, उर्लावारी	उर्लावारी, मोरड	२०३४	समिति	
१४	पशु हाट बजार, केरावारी	केरावारी, मोरड	२०१२	गा.वि.स.	
१५	पशु हाट बजार, मधुमल्ला	मधुमल्ला, मोरड	२०३४	समिति	
१६	शनिबारे साप्ताहिक सुंगुर हटिया	खनार ९, सुनसरी	२०४३	गा.वि.स.	ठेक्कापट्टा
१७	मंगलबारे साप्ताहिक पशु हाट	दुहवी, सुनसरी	२०३१	गा.वि.स.	"
१८	सोमबारे मवेशी बजार	ईनरुवा ३, सुनसरी	२०३३	न.पा.	ठेक्कापट्टा
१९	पशु हाट तोपा बजार	वमनगम्माटी २, सप्तरी	२०५१	गा.वि.स.	"
२०	राजविराज बाखा बजार	राजविराज १, सप्तरी	२०३८	न.पा.	"
२१	चोहर्वा बजार	चन्द्रलालपुर २, सिराहा	२०५२	नीजि	"
२२	शिव पशु हाट बजार	सुखीपुर ६, सिराहा	२०४३	नीजि	"
२३	खसी/बोका/बाखा हाट बजार	वार्ड न. ८, सिराहा	२०६१	गा.वि.स.	संचालक समिति
२४	लाहान बजार	लाहान, सिराहा	२०३२	न.पा.	ठेक्कापट्टा
२५	खसी/बोका/बाखा हाट बजार	गोलबजार, सिराहा	२०४९	गा.वि.स.	
२६	चेहर्वा बजार	चन्द्रलालपुर, २ सिराहा	२०६१	गा.वि.स.	संचालक समिति
२७	पशु हाट बजार, तोपाबजार	वमनगम्माटी, सप्तरी	२०४५	गा.वि.स.	
२८	बाखा बजार, राजविराज	राजविराज, सप्तरी	२०३९	न.पा.	
२९	मैली हाट बजार, मौली	मौली, सप्तरी	२०४२	व्यपारी	
३०	सखुवा पशु हाट बजार	महेन्द्र नगर २, धनुषा	२००२	स्कूल	"
३१	गौसाला पशु हाट बजार	गौसाला, महोत्तरी	२०१०	गा.वि.स.	ठेक्कापट्टा
३२	जलेश्वर पशु हाट बजार	जलेश्वर, महोत्तरी	२०३९	न.पा.	ठेक्कापट्टा
३३	महेन्द्र बजार	वयसवास, सर्लाही	२०२४	गा.वि.स.	ठेक्कापट्टा
३४	पशु हाट बजार	बरहथवा ४, सर्लाही	२०२५	गा.वि.स.	"
३५	गंगा पिप्रा बजार	रौतहट	२०३२	गा.वि.स.	"
३६	सिमरा भवानीपुर बजार	रौतहट	२०६१	नीजि	"
३७	राजपुर कुडिया बजार	रौतहट	२०४४	गा.वि.स.	"
३८	चन्द्रनिगाहपुर बजार	वार्ड नं ४, रौतहट	२०५२	गा.वि.स.	"
३९	समनपुर बजार	वार्ड नं २, रौतहट	२०३५	गा.वि.स.	"
४०	गरुडा वैरिया बजार	वार्ड नं ९, रौतहट	२०४२	गा.वि.स.	"
४१	बरेवा गोरु बजार	कलैया न.पा. ७, बारा	१९६०	स्कूल	ठेक्कापट्टा
४२	भैसी/रांगो बजार	जितपुर, बारा	२००२	गा.वि.स.	"
४३	पशु हाट बजार	अठराहा सुनौली, पर्सा	२०२४	गा.वि.स.	"
४४	सेढवा बजार	वार्ड नं ६, पर्सा	२०४४	गा.वि.स.	"
४५	पोखरिया बजार	वार्ड नं ४, पर्सा	२०१४	गा.वि.स.	"
४६	पशु हाट बजार	नवलपरासी	२०४८	न.पा.	ठेक्कापट्टा
४७	पशु हाट बजार	फावरवारी, मकवानपुर			

४८	चौपाया खरिद बिक्री सहकारी संघ	कलङ्की, काठमाण्डौ		सहकारी संघ	सहकारी संघ
४९	चौपाया खरिद बिक्री सहकारी संघ	बलम्बु, काठमाण्डौ		सहकारी संघ	सहकारी संघ
५०	खसी बजार	टुकुचा, काठमाण्डौ			
५१	पशु हाट बजार	नगरपालिका, नवलपरासी	०४८	न. पा	
५२	पशु हाट बजार, जमुनिया,	जमुनिया, नवलपरासी			
५३	पशु हाट बजार	नवलपरासी	२०४८	न.पा.	ठेक्कापट्टा
५४	हरैया पशु हाट बजार	रुद्रपुर ७, रुपन्देही	२०३२	स्कूल	"
५५	सहदवनिया बजार	रुपन्देही	२०५४	सामुदायिक बन	"
५६	चन्द्रोटा पशु हाट बजार	चन्द्रोटा, कपिलबस्तु	२०५२	निजी	निजी
५७	विसौ बगैचा पशु हाट बजार	बहादुरगंज, कपिलबस्तु	२०४८	निजी	निजी
५८	दोहनी पशुहाट बजार,	कपिलबस्तु		निजी	निजी
५९	पशु हाट बजार, घोराही	घोराही, दाङ	०६३	सहकारी संस्था	
६०	पशु हाट बजार	रमवापुर, बाके	२०३५	गा.बि.स.	ठेक्कापट्टा
६१	पशु हाट बजार	कोहलपुर, बाके			
६२	सानोश्री हाट बजार	बर्दिया	२०५७	स्कूल	"
६३	थपुवा हाट बजार	गुलरिया १०, बर्दिया	२०५३	न.पा.	न.पा
६४	जनभावना पशु हाट बजार	अत्तरिया कैलाली	२०६३	निजी	
६५	पशु हाट बजार, टिकापुर	टिकापुर कैलाली	२०६३	समिति	
६६	पशु हाट बजार	त्रिभुवनबस्ती, कंचनपुर		समिति	

अनुसूची ८ : Slaughterhouse & Commercial Meat Processors

S.N	Name	Address
Slaughterhouse		
1	Rejoin Food Products	Heatauda, Makawanpur
2	Quality Meat Products	Thankot, Kathmandu
3	Kakani Slaughterhouse	Kakani, Nuwakot
4	Sangrila Food International Pvt. Ltd.	Duhabi, Morang
5	Seemax Food International Pvt. Ltd.	Sunsari
Commercial Meat Processors		
4	Valley Cold Store	Balaju, Kathmandu
5	Swiss Gourment Food Production	Kantipath, Kathmandu
6	Nepal Sausage	Gangabu, Kathmandu
7	Quality Meat Products Ltd.	Thankot, Kathmandu
8	New Poultry Equipment	Balaju, Kathmandu
9	Everest Food Ltd.	Heatauda, Makawanpur
10	Prasuma Delicatessan Products	Naikap, Kathmandu
11	Ratna Livestock Farms Pvt. Ltd.	Naya Bazar Kathmandu
12	Gourment Viena	Thamel Kathmandu
13	Nian & Hagar	Jawalakhel, Lalitpur
14	Losa food Products Pvt. Ltd.	Thachal, Kathmandu
15	Nepal Sausage	Maharajganj, Kathmandu
16	Micto	Baneswor
17	Eleen Food Products Pvt. Ltd.	Bijeswori
18	Sea Food Pvt. Ltd.	Dallu, Kathmandu

अनुसूची ९ : भूकम्पको कारण पशु पंछीमा भएको क्षतिको विवरण

क्र. सं.	कार्यालयको नाम	मरेको पशु संख्या			अनुमानीत रकम हजारमा	मृतक पशु पक्षी व्यवस्थापन	उपचार	कैफियत
		ठूला	साना	पंक्षी				
१	पांचथर	४			४०			
२	भोजपुर		४		२०			गोठ १ र बगुर खोर १
३	खोटाङ्ग	७	५	६	४४८			
४	सिराहा	५			३००			
५	ताप्लेजुङ्ग	१			६०			
६	ओखलढुंगा	६८	१७८	२७६	५१०८			
७	संखुवासभा	२	९		१६५			
८	ललितपुर	६९४	१६५१	४१६५६	७०७२३	४३९६६	३८०	
९	सर्लाही	१			६०			
१०	भक्तपुर	१९२	३५४	१७८४८४	१०२५३२	४८९	३८७१	२२२९०० अण्डा क्षती ३४६ गोठ क्षती
११	नुवाकोट	२४४१	४७५२	१५३६९	१७७९०५	२५४१६	५३५७	१७६४ चल्ला क्षती घाइते पशु २३७९
१२	सिन्धुपाल्चोक	९९९९	२४४२४	१४४९६२	७४६५४१	८२	१४०५	
१३	रसुवा	३४०९	७३७४	२००७२	२५१४४६		१४२	गोठपूर्णक्षती ३१९५ र आँशिक २७३
१४	धादिङ्ग	२७३३	३९७७	७३७९८	२२०७६४	२९१	७०२६	गोठ ९
१५	काभ्रेपलाञ्चोक	११३२	२९११	३२८२५	९८८८८	२५४१६	५३५९	गोठ १०१४
१६	सिन्धुली	६४	२३७	२२१७	६९३४	२३१७	१६९८८	
१७	चितवन	८	५१	२३२	८५१	६३		घाइते २४ र गोठ ५
१८	काठमाडौं	४७०	७०५	१०५३५४	८४४०२	६५०	१२६	२०००० चल्ला र ४५००० अण्डा क्षती
१९	मकवानपुर	१६५	१०६८	४७२७	१७६०४		२१४	गोठखोर ७२३७
२०	दोलखा	२२७	८८१	२३४८९	२९७७०	१२	२४२	
२१	रामेछाप	४५४	५३७	२१४८	३०९९९	६५०	१२६	गोठ १६
२२	लम्जुङ्ग	२७	४५	३३७	२२७९			
२३	गोरखा	१३९४	२९९५	९५८०	१०३४०५	८४६	१२००	गोठ ९५०० मासुपसल ११

अनुसूची १० : पशुवस्तुको पकेट क्षेत्रफलको विवरण

सि.नं	जिल्ला	पशुवस्तु	पकेट क्षेत्र (स्थान)		
१	ताप्लेजुङ्ग	गाई	भैसी	फुङ लिङ	फुलवारी
२	पांचथर	गाई	बाखा	अमरपुर	पौवा, अशोक, फाकटेक
३	इलाम	गाई	बाखा	पचकन्या, किम्कल	शान्तिपुर
४	भापा	गाई	बगुर	वितार्मोड	तोपगाछी
५	संखुवासभा	बाखा	बंगुर	खाराङ	खा.न.पा, पार्थाभरा
६	भोजपुर	गाई	भैसी	भोजपुर खिम	टक्सार
७	धनकुटा	गाई	बाखा	परेवादिन	बुढिमोरङ

८	तेहथुम	गाई	बंगुर	म्याङलुङ, सोल्मा	सिम्ले
९	सुनसरी	गाई	बाखा	सिंगिया, बक्लौरी	इटहरी, हासपोसा
१०	मोरङ	गाई	भैसी	सुन्दरपुर	रंगेली डायरिया
११	सोलुखुम्बु	गाई	भैसी	गार्मा	तिङला
१२	खोटाङ	बाखा	बंगुर	विजयखर्क	दुरक्षिम
१३	ओखलढुंगा	बाखा	बंगुर	उबु	मोली
१४	उदयपुर	गाई	बाखा	कटारी	त्रियुगा न.पा., सुन्दरपुर
१५	सिरहा	गाई	भैसी	महेशपुरपतारी	भेडियाचिकना
१६	सप्तरी	भैसी	गाई	देउरीभरुवा	बकधुवा
१७	बारा	गाई	भैसी	डुमरवाना	कलैया
१८	पर्सा	गाई	भैसी	बिरगंज न.पा.मनियारी	बागवाना
१९	नुवाकोट	बाखा	कुखुरा	थानसिंह	विदुर न.पा.
२०	सर्लाही	गाई	भैसी	जब्दी	मंगलवा न.पा.
२१	रसुवा	बाखा	चौरी	गत्लाङ	स्यार्पु
२२	ललितपुर	गाई	भैसी	शंखु	मानिसेल
२३	धादिङ	कुखुरा	घाँस	नौबिसे	निलकण्ड
२४	सिन्धुपाल्चोक	गाई	बाखा	सिरुवारी	घुस्कुन
२५	दोलखा	बाखा	चौरी	आलम्पु	दिगु
२६	भक्तपुर	गाई	कुखुरा	भौखेल, ढुवाकोट	सिपाडाल, कटुन्जे
२७	रामेछाप	बाखा	चौरी	रामेछाप	गुम्देल
२८	मकवानपुर	गाई	बाखा	नामदार	निबुबाटार
२९	महोत्तरी	भैसी	बाखा	लक्ष्मिनिया	सेरमाटा
३०	काभ्रे	भैसी	बाखा	मंगलटार	बुढाखानी
३१	रौतहट	गाई	भैसी	सन्तपुर	माघिपुर
३२	काठमाण्डौ	गाई	बाखा	नयाँपाटी	भोर
३३	सिन्धुली	गाई	बाखा	कमलामाई न.पा.	कमलामाई न.पा.
३४	धनुषा	गाई	भैसी	सपहि	जनकपुर न.पा.
३५	चितवन	गाई	कुखुरा	गितानगर	मंगलपुर
३६	कास्की	गाई	बाखा	लेखनाथ र भरतपोखरी	रुपाकोट, मौजा, भिजुरे
३७	मनाङ	च्याञ्जा	बाखा	नार्क फु	टंकी मनाङ
३८	स्याञ्जा	गाई	बाखा	सेती दोभान	वालीङ, पेखु
३९	पाल्पा	गाई	बाखा	मदनपोखरा, ता.न.पा	जामिरे, अर्चले
४०	गुल्मी	गाई	बाखा	दिगाम	वाँझकटरी
४१	नवलपरासी	गाई	झँस	मुकुन्दपुर, सुनवल, रामनगर	प्रगतीनगर
४२	लमजुङ	गाई	भेंडा	वेसीशहर	फलेनी

४३	रुपन्देही	गाई	वाखा	टिकुलीगढ	देवदह
४४	तनहुँ	गाई	वाखा	याम्पा	बन्दीपुर
४५	पर्वत	गाई	वाखा	चुवा, क.चौ	तिलहार
४६	म्याग्दी	गाई	वाखा	शिखधार	बेगखोला
४७	कपिलबस्तु	गाई	भैसी	गजेहडा	धनकौली
४८	मुस्ताङ	लुलु गाई	च्याञ्ज्रा	छोनूप	सुरखानी
४९	गोरखा	गाई	वाखा	च्याञ्जली	न.पा, मनकामना, बक्राड
५०	वाग्लुङ	भैसी	वाखा	वाग्लुङ	अधिकारी चौर
५१	अर्घाखाँची	गाई	वाखा	सन्धिखर्क	सुर्वणखाल
५२	बाँके	गाई	भैसी	कम्दी	नरैनपुर
५३	वर्दिया	वंगुर	गाई	धधवार र मग्रागाडी	सानोश्री
५४	सुर्खेत	गाई	भैसी	उत्तरगंगा	छिन्चु
५५	दाङ	कुखुरा	वाखा	लालमधिया	लमही
५६	सल्यान	वाखा	वाखा	गर्या	कोटभौला
५७	प्यूठान	गाई	वाखा	वाञ्जाल	मर्कावाड
५८	रोल्पा	वंगुर	वाखा	कोटगाउँ	करेती
५९	रुकुम	वाखा	भैसी	दुली गा.वि.स.	विजयश्वरी
६०	जाजरकोट	भैसी	वाखा	डाँडागाँउ	नायकवाडा
६१	दैलेख	गाई	वाखा	बेलपाटा	तोली
६२	जुम्ला	गाई	भेडा	चन्द्रनाथ	घोडी महादेव
६३	हुम्ला	वंगुर	भैसी	सिमीकोट	छिन्ना
६४	कालीकोट	भेडा	वाखा	चिल्खाया	मान्मा
६५	दोल्पा	भेडा	वाखा	सालवाड	रिमी
६६	मुगु	भेडा	वाखा	टिना	सुकाढिक
६७	कंचनपुर	गाई	भैसी	बेलौरी	सुडा
६८	कैलाली	गाई	भैसी	बलिया, टिकापुर	ध.न.पा
६९	डोटी	गाई	वाखा	दि.सि.न.पा.डोटी	घाँगल गा.वि.स
७०	डडेल्धुरा	वाखा	घाँस	गाँखेत	नवदुर्गा
७१	अछाम	गाई	वाखा	सिद्धेस्वर, मष्टामाण्डौ, जाल्यादेवी, रिडिकोट, चण्डिका, लुंग्रा	बलाता, हिच्मा, हुंगाचल्ना, ढकारी
७२	बझाङ	गाई	वाखा	रिठापाटा	सैनपसेला
७३	वाजुरा	भैसी	वाखा	मार्तडी	कैलासमाण्डौ
७४	वैतडी	गाई	वाखा	द.न.पा., पाटन, देहीमाण्डौ,	श्रीकोट
७५	दार्चुला	गाई	भैसी	तुडा गा.वि.स	खण्डेस्वर

अनुसूची ११ : डेरी सम्बन्धी सघ/संस्था

नेपाल डेरी एसोसिएसन NDA संग संबन्धित डेरी उद्योगहरुको विवरण

सि.न.	पदाधिकारीको नाम	डेरी उद्योगको नाम	ठेगाना	डेरीको समूह	फोन नं.
०१	अ.सुमित केडिया	सिताराम गोकुल मिल्क	काठमाण्डौं	ठुला	९८५१०३४७८१
०२	प्र.उ.राधाकृष्ण सापा	जय श्री कृष्ण डेरी	पाँचखाल, काभ्रे	ठुला	९८५१०७९४५४
०३	म.प्रल्हाद दाहाल	धुम्बाराही डेरी	सुकेश्वर, काठमाण्डौं	साना	९८५१०९५१२७
०४	को.हंकल्पित न्यौपाने	मालिका डेरी उद्योग	गोठाटार, काठमाण्डौं	मभौला	९८५१०५४८३५
०५	तृ.उ.राजन दाहाल	उग्रकचण्डी डेरी	काठमाण्डौं	घरेलु	९८५१०६५७२४
०६	च.उ.सन्तोष दाहाल	श्री राम डेरी उद्योग	महाराजगंज	घरेलु	९८४९३०९००६
०७	गुरु प्रसाद काफ्ले	काफ्ले डेरी	वानेश्वर, काठमाण्डौं	घरेलु	९८४९८४८२९९
०८	भरत कुमार साही	बाग्मति डेरी कम्पनि प्रा.ली.	काठमाण्डौ	साना	९८०१०१०७८४
०९	चेतनाग दाहाल	कृतिका डेरी एड् स्वीट्. से	काठमाण्डौं	घरेलु	९८५१०९७३८३
१०	भिष्म दाहाल	अशोक डेरी उद्योग	काठमाण्डौं	घरेलु	९८४९२५९१५३
११	रामभक्त दाहाल	उज्ज्वल डेरी उद्योग	काठमाण्डौं	घरेलु	९८५११२४२४९
१२	सुरेन्द्र दाहाल	नमुना डेरी उद्योग	काठमाण्डौं	घरेलु	९८५१०४४८०५
१३	दिपक तिमिल्सिना	दिपक दही पसल	काठमाण्डौं	घरेलु	९८४९९७७८९१
१४	हिरालाल दाहाल	पलाञ्चोक डेरी उद्योग	काठमाण्डौं	घरेलु	९८५१०३०९३४
१५	जिवन धमला	धमला सौगात दुग्ध वि.स.सं.	कोटेश्वर	घरेलु	९८४३४५८०४५
१६	भिमनाथ तिमिल्सिना	अनुप (रोयल) डेरी उद्योग	काठमाण्डौं	घरेलु	९८५११३९५५६
१७	विदुर तिमिल्सिना	विदुर डेरी उद्योग	काठमाण्डौं	घरेलु	९८४९४६४६४७
१८	मनोज यादव	एच. डि. डेरी मिल्क	काठमाण्डौं	मभौला	९८०१०७४७८
१९	राजु शाह	सुलभ डेरी मिल्क	भक्तपुर	घरेलु	९८४९७८८२८२
२०	कुमार प्र. ढकाल	इन्द्रावति एन्ड जोरपाटी दुध भण्डार	काठमाण्डौं	घरेलु	९८४९८४४७२४
२१	लोक नाथ ढकाल	बेसिगाँउदहि एन्ड् वेकरी	काठमाण्डौं	घरेलु	
२२	भुवन कुमार थापा	पारसी देवी डेरी प्रा. ली.	जोरपाटी, काठमाण्डौं	घरेलु	९८५१०६०२६२
२३	उर्मिला तिमिल्सिना	मितेरी डेरी	जोरपाटी, काठमाण्डौं	घरेलु	
२४	अर्जुन प्रसाद दाहाल	दाहाल डेरी	जोरपाटी, काठमाण्डौं	घरेलु	९७४९१२२६०९
२५	निर्माला पुडासेनी	सुभानी डेरी	जोरपाटी, काठमाण्डौं	घरेलु	९७५१००९८५४
२६	रवि शरण थापा	कागेश्वरी डेरी	कुमारीगाल, काठमाण्डौं	घरेलु	९८४९५३१५६६

२७	सागर नाथ दंगाल	चामुण्डा डेरी	जोरपाटी, काठमाण्डौ	घरेलु	९८४१०७०७६६
२८	राम प्रसाद जैशी	सत्कार डेरी	जोरपाटी, काठमाण्डौ	घरेलु	९८४१७३२५२९
२९	रामबाबु भट्टराई	सिन्धु डेरी	दक्षिण ढोका, काठमाण्डौ	घरेलु	
३०	रमाकान्त ढकाल	श्री कृष्ण डेरी	जोरपाटी, काठमाण्डौ	घरेलु	
३१	विनोद प्र. ढकाल	ढकाल डेरी	जोरपाटी, काठमाण्डौ	घरेलु	९८४१४२९५८४
३२	कृष्ण प्र. ढकाल	राधाकृष्ण डेरी	जोरपाटी, काठमाण्डौ	घरेलु	९८४१६९२८०२
३३	गुरु प्रसाद दंगाल	दंगाल डेरी	जोरपाटी, काठमाण्डौ	घरेलु	९८४३२२७६१५
३४	वद्वि प्रसाद ढकाल	वद्वि डेरी	जोरपाटी, काठमाण्डौ	घरेलु	९८०८८९३५५०
३५	महेन्द्र काफ्ले	काभ्रेपलाञ्चोक डेरी	गंगवु , काठमाण्डौ	घरेलु	९८५११८३६८०
३६	राजेश दाहाल	श्री राम दुग्ध भण्डार	सानेपा, ललितपुर	घरेलु	९८५११७६०९६
३७	राजकुमार दाहाल	श्री राम डेरी फार्म	सानेपा, ललितपुर	घरेलु	९८५१००८३७२
३८	सोनिया मर्हजन	रोशीन डेरी	काठमाण्डौ	घरेलु	९८४१४२३७७५
३९	दामोदर चौलागाई	श्री कृष्ण डेरी उद्योग	चुनदेवी, काठमाण्डौ	घरेलु	९८४९७३७२०७
४०	भिमशेन घिमिरे	विवेक डेरी	कालोपुल, काठमाण्डौ	घरेलु	९८५१०४१०९४
४१	सुमन आर्चाय	ॐ श्री मुक्तिनाथ डेरी	चप्पली, काठमाण्डौ	घरेलु	९८४१०७४५५३
४२	श्री कृष्ण घिमिरे	कोमल डेरी	काठमाण्डौ	घरेलु	९८४१६६१६८७
४३	विनोद न्यौपाने	खरीबोट दुग्ध भण्डार	मिनभवन, काठमाण्डौ	घरेलु	९८४१८२४५२५
४४	हरिराम आर्चाय	भगवान डेरी	सल्लाघारी, काठमाण्डौ	घरेलु	९८४१७९७३१४
४५	दिपकवन्जारा	न्यू इन्द्र डेरी	गंगवु, काठमाण्डौ	घरेलु	९८५१०३९१५९
४६	पुस्कर प्र. गुरागाई	प्रसिद्ध प्रसान्त डेरी	काठमाण्डौ	घरेलु	९८४१५३४२४९
४७	नाती रामथापा	श्री कृष्ण दुग्ध भण्डार	काठमाण्डौ	घरेलु	९८४१५७४९५४
४८	दिप प्रसाद धमला	धमला डेरी	घट्टेकुलो, काठमाण्डौ	घरेलु	९८४१५६४३३१
४९	अजित वजगाई	एलिसाज डेरी	वनस्थली , काठमाण्डौ	घरेलु	९८५१७२६४५
५०	गोपाल प्र. तिमसिना	गोपि कृष्ण डेरी	धुम्बाराही, काठमाण्डौ	घरेलु	९८४१४७७६८३
५१	हरिहर तन्डुकार	लक्ष्मि डेरी उद्योग	ललितपुर	घरेलु	९८५१०६८२०२
५२	हरि प्र. सापकोटा	चामुण्डा डेरी फर्म	बुद्धनगर, काठमाण्डौ	घरेलु	९८४१३२८१२८
५३	शिव प्रसाद न्यौपाने	त्रिशुल डेरी	नुवाकोट	घरेलु	९८०८२८५४८५
५४		कैलाश डेरी	कालोपुल, नक्साल	घरेलु	
५५	द्वि.उ.सुरेश बहादुरे ठ	श्री कृष्ण डेरी	पोखरा, कास्की	मभौला	९८५६०२०९७५
५६	स.सुरेश ध्वजु	फिस्टेल डेरी	पोखरा, कास्की	ठुला	९८५६०२६३४४
५७	स.ज्ञानेन्द्र वजगाई	वजगाई डेरी	लेखनाथ, कास्की	घरेलु	९८५६०२८७३८

५८	भरत राज ओझा	शक्ति डेरी उद्योग	लेखनाथ,कास्की	घरेलु	९८५६०६१४२२
५९	फणिन्द्र तिमिल्सिना	नाग डाँडा डेरी	पोखरा,कास्की	घरेलु	९८४६१८५२०५
६०	रामचन्द्र बराल	लभ-कुश डेरी	पोखरा, कास्की	मभौला	९८५६०२१६३२
६१	पान ब. घर्ती	पानजी डेरी उद्योग	पोखरा	घरेलु	९८५६०३५९७२
६२	राम ब. हमाल	असल डेरी उद्योग	पोखरा	साना	९८५६०२२१३९
६३	पूण्य प्र. पौडेल	जिल्ला सहकारी संघ लि.	पोखरा	घरेलु	६१(४६३०७९
६४	शिव हरि आर्चाय	हिमाल डेरी उद्योग	पोखरा	घरेलु	९८५६०२१५४५
६५	रेशम राज पन्थी	पन्थी डेरी	पोखरा, कास्की	मभौला	९८५६०२०३१८
६६	शंकर बराल	गौरी शंकर दुग्ध उद्योग	पोखरा	घरेलु	९८५६०२७०६३
६७	विजय प्र. चौरसिया	शिवकली डेरी मिल्क उद्योग	गौर न. पा. रौतहट	साना	९८५७०२८३०३
६८	अर्जुन प्रसाद प्रसाई	नरायणी मिल्क	हेटौंडा, मकवानपुर	मभौला	९८५५०२२४७३
६९	तिर्थराम अधिकारी	गोकुल दुग्ध उद्योग	हेटौंडा, मकवानपुर	साना	९८५५०६८७०५
७०	सुरेन्द्र शाह	हेटौंडा डेरी इण्डस्ट्रिज प्रा.लि.	हेटौंडा	मभौला	९८५५००९३९८
७१	पवन पसाद	पवन डेरी	चितवन	घरेलु	९८५५०५७२५०
७२	फणेन्द्र प्र. तिमिल्सिना	मिलन डेरी	सिमरा, बारा	साना	९८५५०७१२२१
७३	भुपेन्द्र थापा	खप्तड डेरी उद्योग	धनगढी, कैलाली	मभौला	९८५८४२००४०
७४	कर्ण बहादुर हमाल	न्यू आचल डेरी उद्योग	पहलमानपुर, कैलाली	घरेलु	९८४८४४४०४८
७५	प्रेम ब. सिँह	पुर्णीमा डेरी	धनगढी, कैलाली	घरेलु	९८१६४८६१४९
७६	दिपक खड्का	दिप डेरी	धनगढी, कैलाली	घरेलु	९८५८४२३८५३
७७	भरत शाही	अ. अचल डेरी	धनगढी, कैलाली	घरेलु	९८४८६३७९५५
७८	इन्द्र देवकोटा	सर्वोदय डेरी	धनगढी, कैलाली	घरेलु	९८४८६३८१९९
७९	दिपेन्द्र लम्साल	सागर समुद्र डेरी	धनगढी, कैलाली	घरेलु	९८१३८४६७९२
८०	दिपक लम्साल	न्यू कुश लव डेरी	धनगढी, कैलाली	घरेलु	९८४८०६७४२०
८१	विष्णु देवकोटा	जानकी डेरी	धनगढी, कैलाली	घरेलु	
८२	हर्क बहादुर साउद	साउद डेरी	धनगढी, कैलाली	घरेलु	९८०४६२१७४४
८३	जय ब. बुढा	वढी मालिका डेरी	धनगढी, कैलाली	घरेलु	९८४८६३२१५५
८४	धोज ब. शाही	कर्णाली डेरी उद्योग	धनगढी, कैलाली	घरेलु	९८४८६१४१६६
८५	दिपक लम्साल	न्यू कुश-लव डेरी	कैलाली	घरेलु	९८४९०६७४२०
८६	राम नारायण महतो	सगरमाथा डेरी उद्योग	विष्णुपुर, सिरहा	घरेलु	
८७	राम देव यादव	हिमाल डेरी उद्योग	विष्णुपुर, सिरहा	घरेलु	
८८	प्रविण कुमार सिंह	महाविर डेरी	गोलबजार, सिरहा	घरेलु	

८०	दिपक यादव	मां भवानी डेरी	धनगढी, सिरहा	साना	
९०	गुरु शरण यादव	कृष्ण बलराम डेरी	सिरहा	घरेलु	
९१	राम खेलावन यादव	शिव डेरी	सिरहा	घरेलु	
९२	रामचन्द्र यादव	सिरहा डेरी सेन्टर	सिरहा	घरेलु	९८५११७२६४५
९३	अजवलालयादव	मिल्को इन्डष्ट्रिज	सिरहा	मभौला	९८५१०७८५७०
९४	राघव सिंह	मिलन डेरी उद्योग	राजविराज, सप्तरी	साना	९८५५०६७१४१
९५	योगानन्द खतिवडा	साभा डेरी	भापा	घरेलु	९८४२६५१२३५
९६	देवेन्द्र मैनाली	रितिका डेरी	भापा	ठुला	९८५११४४०९९
९७	राजन चिमरिया	पञ्चामृत डेरी	भापा	घरेलु	९८४२७८८१९४
९८	चिरन्जिवी पराजुली	केर्खा डेरी	भापा	घरेलु	
९९	टिका प्रसादओभा	कामधेनु दुग्ध सहकारी संस्था	सुनसरी	साना	९८५२०४६००५
१००	सुनिल शाह	अनुपम डेरी	बाँके	साना	९८५८०२४३७४
१०१	डण्ड पाणी पौडेल	जय वागेश्वरी डेरी	बाँके	घरेलु	९८४८१०३२३४
१०२	प्रेम प्रकाश पाठक	पाठक डेरी	महेन्द्रनगर, कञ्चनपुर	घरेलु	९८४८८१०५४८
१०३	ललित हमाल	आंचल डेरी उद्योग	भलारी, कञ्चनपुर	घरेलु	९८४८७४४१४४
१०४	नि.अ.मेघराज भण्ड	पवित्र डेरी	रुपन्देही	साना	९८५७०२५४८९
१०६	स.राम कृष्ण पौडेल	शुभलक्ष्मी डेरी	रुपन्देही	घरेलु	९८५७०२६८६८
१०७	शिव भुषाल	परोहा डेरी	रुपन्देही	घरेलु	९८५७०३०३६२
१०८	कृष्ण भट्टराई	सिद्धाथ डेरी	रुपन्देही	घरेलु	९८४७०४६७८४
१०९	विक्रम रिजाल	लुम्बिनी डेरी मिल्क्	रुपन्देही	घरेलु	९८५७०२५३३५
११०	कुल प्रसादन्यौपाने	गायत्री डेरी उद्योग	रुपन्देही	घरेलु	९८५७०२६४८९
१११	भुवन न्यौपाने	सिद्धबाबा डेरी उद्योग	रुपन्देही	घरेलु	९८४७३३०२२०
११२	गोपाल पाण्डे	मालिका डेरी सेन्टर	रुपन्देही	घरेलु	९८४१४३३२६
११३	दधि न्यौपाने	पण्डव डेरी	वुटवल, रुपन्देहि	घरेलु	९८५७०३३५५८
११४	मुक्तिराम भुषाल	जय किसान डेरी	तानसेन, पाल्पा	घरेलु	९८५७०६०८४७
११५	रमेश गोदार	भैरव डेरी	पाल्पा	घरेलु	९८४७०९९२३९
११६	शिव प्रसाद वस्याल	वस्याल डेरी	पाल्पा	घरेलु	९८४७०४३५२७
११७	दयाराम भण्डारी	ज्ञानोदय डेरी उद्योग	सुनवल, नवलपरासी	घरेलु	९८५७०४५३४४

११८	श्याम सुन्दर भट्टराई	वसिष्ठ डेरी	नवलपरासी	घरेलु	९८४७०३७०७८
११९	श्रीनगर डेरी मिल्क	रोमाकान्त न्यौपाने	पाल्पा	घरेलु	९८५७०६०८२५
१२०	गोरस घर	टिकाराम खराल	तानसेन, पाल्पा	घरेलु	९८५७०६०१०७
१२१	भैरव डेरी	रमेश गोदार	तानसेन, पाल्पा	घरेलु	९८४७०९९२३९
१२२	रामपुर कटेज डेरी	शिवनाथ ढुंगाना	रामपुर, पाल्पा	घरेलु	९८४७१७८४०९
१२३	अमृत दुग्ध भण्डार	माधव प्रसाद आचार्य	रामपुर, पाल्पा	घरेलु	९८४४७९३०९६
१२४	गणपति डेरी मिल्क	कृष्ण कार्की	तानसेन, सिल्खानटोल	घरेलु	९८५७०६२५७८
१२५	बस्याल डेरी मिल्क	शिव प्रसाद बस्याल	तानसेन, सिल्खानटोल	घरेलु	०७५(५२०५२७
१२६	ढकाल डेरी उद्योग	इन्द्र प्रसाद ढकाल	रामपुर, पाल्पा	घरेलु	९८४७२४४७३९
१२७	स.को.रेशम खड्का	साकार शौरभ डेरी	दाङ्ग	घरेलु	९८५७८२००५०
१२८	नरेश खनाल	खनाल डेरी	दाङ्ग	घरेलु	९८४७८४११२७
१२९	खेम राज घिमिरे	लमही डेरी	लमही, दाङ्ग	घरेलु	९८५७८४०४५४
१३०	विनिल के.सी.	गणेश डेरी उद्योग	दाङ्ग	घरेलु	९८५७८२०१३८
१३१	गंगाधर भुषाल	राप्ती डेरी	दाङ्ग	घरेलु	९८४७८२२५७०
१३२	भुषण सुवेदि	स्वर्गद्वारी डेरी	दाङ्ग	घरेलु	९८४७९६५१०१
१३३	अर्जुन वस्नेत	न्यु पशुपति दुग्ध सं वि.के	तुल्सिपुर	घरेलु	९८५७८२२६९५
१३४	दिपक पोखरेल	पोखरेल डेरी	तुल्सिपुर-८	घरेलु	९८४७८८७१०४
१३५	लिलाधर शर्मा	लिला डेरी	दाङ्ग	घरेलु	९८५७८३२१०७

अनुसूची १२ : नेपाल डेरी उद्योग संघ DIA संग सम्बन्धित डेरी उद्योगहरूको विवरण

S. No:	Name of Dairy Industries	Address	Contact Person	Contact No:
1	Adhunik Dairy Pvt.Ltd.	Naya Bazar, kathmandu	Purna Bdr. Thapa	4361342
2	Bhaktapur Dairy Pvt.Ltd	Bhaktapur Industrial Zone,	Puspa Ram Sainju	6610285,
3	Kalika Dairy Co.Pvt.Ltd	Bageswori V.D. C 2, Bkt	Ram Prd. Tyata	6614108
4	Kathmandu Dairy Pvt. Ltd	Babarmahal,ktm	Pradeep Maharjan	4244155, 4223160
5	Kharipati Dairy Pvt. Ltd	Chhaling V.D.C. 8, Bkt	Vishwa Ram khadka	5091221, 5091187
6	Nava Pravat Dairy Pvt. Ltd	Chapagawn, V.D.C. 6, Lalitpur	Kamal Raj Humagain	5570631
7	Nepal Dairy Pvt.Ltd	khumaltar V. D. C. Lalitpur	Araniko Rajbhandari	5550373
8	Puspa Dairy Udhog	Balaju kathmandu	Puspa Raj Basnet	4350203
9	Rajdhani Dairy Pvt. Ltd	Chapagawn, V.D.C. Lalitpur	Raj Kumar Dahal	5571473
10	Sainju Dairy pvt.Ltd	Chhaling V.D.C. 8, Bkt	Surya Ram Sainju	6610043
11	Sujal Dairy Pvt. Ltd	Pokhara Industrial Zone Pokhara	Nirajan Shrestha	9856020226
12	Modern Dairy I. Pvt. Ltd	Gundu v D C 7, Bkt	Keshab prd. Lamichhane	4260760, 6635585

13	Integrated Dairy and Agro. Products Ltd	Subba Gaun paunati, kavre	Krishna k. Rathi	6637862
14	Sanjeevani Dairy Udhyog	Jajati Bhaktapur	Omkar shrestha Saurav chand	5591388
15	Chitawan Milk Ltd	Thimura Chitawan	Rahesbabu Shrestha	4433860, 4433933
16	Jagadamba Dairy Pvt. Ltd	Bhaktapur Industrial Zone, Bhaktapur	Shivacharan Tyata	6610501
17	Hetauda Dairy I. Pvt. Ltd	Hetauda Industrial Zone , Makawanpur	Santosh Yadhav	057-621472
18	Kamadheniu Dairy Coop. Sunsari	Sunsari	Teeka Pd. Ojha	985204605
19	Idea Plus Dairy Pvt. Ltd	Jharuwa Rashi Lalitpur	Laxman Maharjan	9851062436
20	Country Food Pvt. Ltd	Chitapol Bhaktapur	Santosh Lal Shrestha	9851041873
21	Samuhik Krishak Dairy Ltd	Balaju Industrial Zone	Rabi Rijal	9855062578
22	Samyukta Dairy Pvt. Ltd	Patan Lalitpur	Kul Pd. Ghimire	9851094450
23	Tulasa Dairy Pvt. Ltd	Mulpani	Ram Chandra Thapa	9851041949
24	Dairy Industies Association	p.o.Box No. 6157	9841610649	4222567

अनुसूची १३

(कृषि, पशुपंक्षी, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी क्षेत्र)

रूपान्तरणको मार्गचित्र, २०७५

क) कृषि तथा पशुपंक्षी क्षेत्र

नीति तथा कानुनी सुधार

१. नेपालको संविधान प्रदत्त खाद्य अधिकार, खाद्य सुरक्षा र खाद्य सम्पन्नताको सुनिश्चितताका लालागि मुलुकको संघीय शासन संरचना अनुकूल हुने गरी आवश्यकनयाँ नीति तथा ऐनहरूको तर्जुमा गरिनेछ । पुराना नीति तथा कानुनहरूको समय सापेक्ष परिवर्तन गरिनेछ ।
२. संघीय सरकारबाट सञ्चालन भइरहेका प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना लगायत कृषि, पशुपंक्षी क्षेत्रबाट संचालित अन्य परियोजना तथा कार्यक्रम दस्तावेजहरूको समयानुकूल पुनःपरिभाषित गरीपरिमार्जन गरिनेछ । प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई नीति तथा कानून तर्जुमा गर्नक्षमता बृद्धिमा सहयोग गरिनेछ ।
३. कृषि, पशुपंक्षी, भूमि व्यवस्था र सहकारी क्षेत्रमा कार्यान्वयनमा रहेका सफल नीतितथा कार्यक्रमहरूलाई निरन्तरता दिइनेछ । उत्कृष्ट परिणाम र लक्ष्य हासिल गर्न नसकेका नीति तथा कार्यक्रमहरूको पुनरावलोकन गरी परिमार्जन वा खारेजसमेत गरिनेछ । साथै किसान आयोगलाई समयसापेक्ष बनाउन वर्तमान संरचना समिक्षा र कार्यादेश पुनरावलोकन गरिनेछ ।

अनुसन्धान, प्रविधि विकास र प्रसार

४. अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने सक्षम संस्थाको रूपमा कृषि अनुसन्धान परिषद्को वर्तमान संरचनागत पक्षको समिक्षा गरी पुर्नगठन र कार्यादेश परिमार्जन गरिनेछ । गुणस्तरीय अध्ययन तथा अनुसन्धानलाई टेवा दिन कृषि अनुसन्धान परिषद (नार्क) लाई मानित विश्वविद्यालय (९म्भभम University)को रूपमा विकास गरिनेछ ।
५. कृषि तथा पशुपंक्षीजन्य उद्योगहरूको स्थापना मार्फत आश्रित जनशक्तिलाई उद्योगतर्फ रूपान्तरित गर्दै कृषि पशुपंक्षी श्रद्धखलामा काम गर्ने जनशक्तिहरूको पहिचान गरी क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । साथै कृषि र पशु सेवा, प्रसारको विद्यमान संरचनालाई पुनर्गठन गरी प्रदेश र स्थानीय तहको सहकार्य र आवश्यकता पहिचानका आधारमा कृषि ज्ञान केन्द्र, पशु अस्पताल तथा विज्ञ केन्द्रहरू स्थापना गरिनेछ ।
६. पशुपंक्षीको उत्पादन तथा उत्पादकत्व बृद्धिका लागि हालको नश्ल सुधार अभियानलाई तीनै तहका सरकारको सहकार्यमा विस्तार गरिनेछ, प्रत्येक वर्ष कम्तिमा एक तिहाइका दरले कृत्रिम गर्भाधानको संख्यामा बृद्धि गरिनेछ । यो अभियानलाई सार्थक बनाउन संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय तहबाट जनस्तरमा व्यापक सूचना प्रवाह गरी पाँच वर्षभित्र उन्नत उत्पादनशील गाईभैँसीको संख्या दोब्बर पुऱ्याइनेछ ।
७. केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको सहकार्यमा आगामी १ वर्षभित्र यथार्थपरक तथ्याङ्क संकलन गरी राष्ट्रिय कृषि तथा पशुपंक्षी तथ्याङ्क व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (NASMIS) निर्माण गरिनेछ । संकलित तथ्याङ्कलाई नियमित रूपमा कृषि ज्ञान केन्द्र, पशु अस्पताल तथा विज्ञ केन्द्रहरू मार्फत अद्यावधिक हुने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

उत्पादन बृद्धि र बजारीकरण

८. कृषि उत्पादन सामग्रीको आपूर्ति अवस्थालाई सहज र सुलभ बनाई गुणस्तरीय रासायनिक मल समयमै उपलब्ध गराउन उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको समन्वयमा निजी क्षेत्र र सहकारी क्षेत्र समेतको सहभागितामा सातवटै प्रदेशमा द्रव्याभ्रक्तयअप को लागि कम्तीमा २५ हजार मेट्रिक टन क्षमताका भण्डारण गृहहरू स्थापना गरिनेछ । साथै स्थानीय तहसँगको समन्वयमा आवश्यकता अनुसार शीत भण्डार, रस्टिक भण्डार, सेलार भण्डार, शुन्य शक्ति भण्डार जस्ता स्थानीय उत्पादनलाई सहयोग पुग्ने भण्डारण गृहहरू निर्माण गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ ।
९. प्रमुख खाद्य वस्तुहरूमा परनिर्भरताको कारण मूलुकले व्यहोरिरहेको समस्यालाई दृष्टिगत गर्दै खाद्य सुरक्षाका रणनीतिक महत्वका बालीहरू, जस्तै: धान, मकै, गहुँमा आत्मनिर्भरता हासिल गर्न ठूला सिंचाई आयोजनाहरूको कमाण्ड क्षेत्रभित्र सघन कृषि विकास कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
१०. विगतमा अधिकांश मध्य पहाडी र उच्च पहाडी क्षेत्रको खाद्य तथा पोषण सुरक्षाको प्रमुख आधारको रूपमा रहेका तर हाल निकै कम खेती गरिने कोदो, जौ, उवा, फापर, चिनो, कागुनो, लट्टे आदि स्थानीय बालीहरूको प्रवर्द्धनका लागि आगामी वर्षदेखि “रैथाने बाली प्रवर्द्धन कार्यक्रम” सञ्चालन गरिनेछ । साथै अर्गानिक खेतीलाई प्रोत्साहित गर्ने नीति अनुरूप शुरुमा कर्णाली प्रदेश र प्रदेश २ को लागि विशेष खाद्यान्न उत्पादन क्षेत्र सम्बन्धी गुरुयोजना तयार गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।
११. किसानहरूको आय-आर्जन बृद्धिमा प्रत्यक्ष सहयोग पुग्ने गरी मुलुकका उत्तर र दक्षिण १३ स डक करिडोरमा तरकारी, फलफूल र तुलनात्मक लाभ भएको बाली वस्तुहरूको सघन मूल्य शृंखला विकास कार्यक्रम सञ्चालन गरी तरकारी र फलफूलमा व्यवसायिकताको विकास गरिनेछ । साथै कृषि तथा पशुपंक्षी क्षेत्रका तरकारी फार्महरूलाई सुदृढिकरण गरी वस्तु अनुसार केन्द्रीय स्रोत केन्द्रको रूपमा विकास गरिनेछ ।
१२. खेतीयोग्य जमिन खुम्चिँदै गएको सन्दर्भमा गुणस्तरीय तरकारीको बढ्दो आवश्यकता सम्बोधन गर्न शहरी र आसपासका क्षेत्रमा प्रि-सिजन तथा प्रोटेक्टेड प्रविधिबाट कौशी तरकारी खेती, पुष्प खेती लगायत हाइड्रोपोनिक प्रणालीमा आधारित शहरी खेती प्रवर्द्धन कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
१३. कृषि उपजहरूको उत्पादन र बजारीकरणका लागि कृषकहरूलाई उत्प्रेरित गर्न मुख्य-मुख्य कृषि उपजहरूको न्यूनतम समर्थन मूल्य तोक्ने व्यवस्था मिलाइनेछ । साथै आगामी ३ वर्ष भित्र कृषिजन्य उपजहरू आलु, प्याज, खुर्सानी लगायत हरियो तरकारीमा आत्मनिर्भर बनाउन स्वदेशमै उत्पादन बृद्धि गरी विदेशबाट आयात गर्न नपर्ने वातावरण सिर्जना गरिनेछ ।
१४. कृषिजन्य उद्योग विस्तार र व्यवसायीकरणलाई टेवा पुग्ने गरी उच्च मूल्य वस्तु (High value crops) उत्पादनको लागि प्रदेश १- चिया, अलैची, प्रदेश ५- कफी, कर्णाली प्रदेश - जडीबुटीबाट निर्मित सुगन्धित तेल र प्रदेश ७ - जैतुनको तेल उत्पादन पकेट क्षेत्रको सम्भाव्यता अध्ययन गर्न अगाडि बढाइनेछ । त्यस्ता उत्पादनहरूको निर्यातमा जोड दिइनेछ ।
१५. कृषि उपजको व्यवस्थित भण्डारणका लागि ७ वटै प्रदेशमा सार्वजनिक निजी सहकारी क्षेत्रको सहभागितामा कम्तीमा १ लाख मेट्रिक टन क्षमताका ठूला गोदाम घर स्थापना गरिनेछ । साथै साना किसानहरूको उत्पादन एवं बजारीकरणलाई टेवा पुऱ्याउन स्थानीय तहमा सामुदायिक अन्न तथा बीउ बैंकको स्थापना गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ ।
१६. आगामी ३ वर्ष भित्र हरेक प्रदेश तथा स्थानीय तहमा कोल्ड स्टोर, प्राङ्गारिक प्रमाणिकरण प्रयोगशाला, कृषि उपजहरूको प्रशोधन, प्याकेजिङ्ग, क्यानिङ्ग, ग्रेडिङ्ग केन्द्रहरू लगायतका सम्पूर्ण पूर्वाधार तथा सूचना प्रणाली सहितको एकीकृत कृषि बजार (Integrated Agricultural Market) स्थापना गरी सञ्चालनमा

ल्याइनेछ ।

१७. कृषि उपजहरुको उपभोक्ता मूल्यको उचित हिस्सा कृषक वा उत्पादकहरुले प्राप्त गर्ने गरी विचौलियाहरु प्रतिस्थापन गर्न कालिमाटी बजार लगायत मुलुकका विभिन्न ठूला बजारहरुमा कम्तिमा २५ प्रतिशत विक्री स्टलहरु उत्पादन सहकारीहरुलाई उपलब्ध गराउने व्यवस्था मिलाइनेछ । कृषि उपजहरुको मूल्य निर्धारण गरी उचित मूल्यमा खरिद विक्रीका लागि उपयुक्त स्थानहरुमा कृषि उपजहरुका लिलाम बढाबढ (अक्सन) केन्द्रहरु स्थापना गरिनेछ ।
१८. भूगोल सुहाउँदो कृषि यान्त्रिकरणलाई प्रवर्द्धन गर्न स्वदेशमै कृषि यन्त्रहरुको विकास र विस्तारका लागि बीरगञ्ज कृषि औजार कारखानाको संरचनालाई समय सापेक्ष परिवर्तन गरी सञ्चालनमा ल्याउन पहल गरिनेछ । साथै कृषिजन्य, उपकरण औजारहरुको आयातमा भन्सार महसुल छुट प्रदान गर्न आवश्यक पहल गरिनेछ ।
१९. सबै स्थानीय तहको माटोको उर्वराशक्ति नक्सा तयार गरिनेछ । सोहीअनुसार कृषकहरुको माटो परीक्षण गरी माटो स्वास्थ्य पत्र (Soil HealthCard) वितरण गरिनेछ । माटोको उर्वराशक्ति स्तरोन्नतीका लागि एकीकृत खाद्यतत्व व्यवस्थापन तथा गोठेमल सुधार कार्यक्रमलाई अभियानका रूपमा सञ्चालन गरिनेछ ।
२०. स्थानीय तहहरुलाई नमूना प्राङ्गारिक नगर/गाउँपालिका, नमूना कृषि पर्यटन नगर/गाउँपालिकाको रूपमा विकास गरी निजी तथा सहकारी क्षेत्रको साभेदारीमा भिजिट ग्रीन भिलेज (Bisit Green Village) कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । स्थानीय तहमा विशेष कृषि कार्यक्रम अन्तर्गत एक क्षेत्र, एक बाली, एक जात अवधारणा अन्तर्गत कृषि उत्पादन कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिनेछ ।
२१. देशमा दूध उत्पादनका सम्भाव्यता पकेट क्षेत्र पहिचान गरी हाल दूधको राष्ट्रिय ग्रिडमा नसमेटिएका क्षेत्रलाई दुग्ध विकास संस्थान तथा निजी डेरीहरुको सहकार्यमा राष्ट्रिय ग्रिडमा समावेश गरिनेछ । आगामी दुई वर्षभित्र प्रदेश ५, ६ र ७ बाट हालको दुग्ध संकलनलाई दोब्बर बनाइनेछ । साथै वर्षेनी करिब पाँच लाख भेडा बाखा मासुको लागि भारत लगायतका मुलुकबाट आयात भइरहेको सन्दर्भमा देशभित्र उत्पादन बृद्धि गरी आयातमा पाँच वर्षभित्र ७५ प्रतिशतले कमी ल्याइनेछ ।
२२. पशुपालन क्षेत्रको प्रमुख चुनौतीका रूपमा रहेको पि.पि.आर. र खोरेत रोग नियन्त्रण अभियानलाई थप विस्तार गरी तीन वर्षभित्र हालको प्रकोपको दरलाई १० प्रतिशतमा सिमित गरिनेछ । साथै प्रत्येक वर्ष एक सय नेपालीलले रेविज रोगका कारण ज्यान गुमाइरहेको अवस्थालाई मध्यनजर गर्दै रेविज रोग नियन्त्रणलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गरी २ वर्ष भित्रमा कुकुर, बिरालोको टोकाइबाट मानिसमा हुने रेविज रोगको संख्यामा दुई तिहाइले कमी ल्याइनेछ ।
२३. कुखुराको दानामा प्रयोग हुने मकै, भटमास लगायतका कच्चा पदार्थ ७० प्रतिशत आयात भइरहेको वर्तमान अवस्थालाई सम्बोधन गर्न प्रदेश तथा स्थानीय तहसँग सहकार्य गरी दानाको लागि उपयुक्त मकै भटमास लगायतका बालीको सघन खेती कार्यक्रम सञ्चालन गरी पाँच वर्षभित्र यस्तो आयातलाई कम्तीमा एक तिहाइले कम गरिनेछ ।
२४. सामुहिक खेती (Community Farming)को माध्यमबाट कृषि तथा पशुजन्य वस्तुहरुको उत्पादकत्व बृद्धि गरी आत्मनिर्भरता तर्फ उन्मुख गराउन र साना किसानको आयआर्जनमा प्रत्यक्ष सहयोग पुग्ने गरी सबै प्रदेशमा एकीकृत सामुदायिक नमूना आधुनिक कृषि फार्महरु स्थापना गरिनेछ । पहिलो चरणमा कार्यविधि समेत निर्माण गरी कर्णाली प्रदेशमा पाइलटिङ्गको रूपमा प्रारम्भ गरिनेछ ।

सामाजिक सुरक्षा तथा रोजगार बृद्धि

२५. स्वदेशमा नै रोजगारी सृजना गरी युवा जनशक्तिको विदेश पलायन रोक्न, विदेशबाट कृषि सम्बन्धी

ज्ञान, सीप र पूँजीसहित फर्केका युवाहरूलाई व्यवसायिक कृषि पेशामा आवद्ध गर्न कृषिमा युवा विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ। जसअन्तर्गत एकल तथा सामुहिक रूपमा कृषि व्यवसाय सञ्चालन गर्न ईच्छुक युवाहरूको अभिलेख सूची (Roster) तयार गरी व्यवसायिक योजनाका साथै प्रतिफलमा आधारित ७० प्रतिशतसम्म अनुदान प्रवाह गरिनेछ।

२६. प्राकृतिक प्रकोप, रोगब्याधी वा दुर्घटनाबाट कृषि, पशुपन्छी व्यवसायमा हुने क्षतिलाई परिवर्तित गर्न, ऋण तथा अनुदान प्राप्त गर्न कृषि पशुपंक्षी विमालाई किसानमूखी बनाई कार्यान्वयनका लागि अभियानका रूपमा अधि बढाइनेछ।
२७. आगामी २ वर्षभित्र उत्पादन र स्रोतको आधारमा किसानको वर्गिकरण गरी किसान परिचयपत्र वितरण गरिनेछ। साथै वर्गिकृत न्यून आय भएका तथा सिमान्तकृत किसानहरूलाई लक्षित गरी योगदानमा आधारित किसान पेन्सन योजना लागु गरिनेछ।
२८. शहिद, बेपत्ता, द्वन्द्वपीडित परिवार तथा एकल महिलालाई लक्षित गरी कृषि पशुजन्य वस्तुहरूको व्यवसायिक उत्पादन मार्फत उनीहरूको आयआर्जनमा बृद्धि गर्न सहूलियत ऋण तथा पुँजीगत अनुदान सहितको विशेष लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।
२९. उत्पादन, बजारीकरण र पूर्वाधार निर्माणमा दिइने पुँजीगत अनुदान, ब्याज अनुदान, सहूलियत ऋण प्रवाहका कार्यक्रमबाट वास्तविक किसानहरू लाभान्वित हुन सक्ने गरी अनुदानको विद्यमान व्यवस्थामा पुनरावलोकन गरिने छ।

खाद्य स्वच्छता र गुणस्तर प्रवर्द्धन

३०. निर्यातयोग्य कृषि उपज वस्तुहरूको गुणस्तरीयता प्रवर्द्धन गर्न एग्रिडिटेड प्रयोगशाला (Accrediated Lab) स्थापना गरी प्रमाणीकरण सेवालाई सुदृढ गरिनेछ। यस्ता उपजहरूको ब्राण्डिङ (Branding), ट्रेडमार्क (Trademark) र भौगोलिक संकेत (Geographical Indication-GI) हरु विकास गर्दै लगिनेछ।
३१. सबै भन्दा विन्दुहरूमा क्वारेन्टाइन फस्ट (Quarantine First) को नीति अनुरूप कृषिजन्य उपजहरूको आयात निर्यात नियमनका लागि आधुनिक प्रविधियुक्त प्रयोगशाला सहितको क्वारेन्टाइन सेवालाई स्तरोन्नति गरिनेछ। कृषि उपजहरूमा क्वारेन्टाइन जाँचपास पश्चात् मात्र भन्सार जाँचमा जाने कार्यलाई कडाइका साथ लागु गरिनेछ।
३२. विषादीहरूको असन्तुलित, अनियन्त्रित प्रयोग तथा त्यस्ता उत्पादित वस्तुहरूको उपभोगले जनस्वास्थ्य र पर्यावरणमा गम्भीर असर पार्ने हुनाले यसको नियन्त्रण गर्न ठोस योजना निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ। द्रुततर विषादी विश्लेषण (Rapid Bioassay) या जैविक अवशेष विश्लेषण (Pesticide Residue Analysis) लाई सबै प्रादेशिक बजार र प्रमुख नाकाहरूमा स्थापना गरी सञ्चालन गरिनेछ। साथै पशु औषधी हर्मोनको अवशेष विश्लेषण गरी नियमन कार्यलाई सुदृढ बनाइनेछ।
३३. उपभोक्तालाई गुणस्तरीय पशुपंक्षीजन्य उत्पादन उपलब्धता सुनिश्चित गर्न संघीय स्तरमा मापदण्ड निर्धारण गरी तीनै तहका सरकारको समन्वयमा आगामी आर्थिक वर्षदेखि उपत्यका लगायतका शहरी क्षेत्रबाट शुरु गरी क्रमशः देशका सबै क्षेत्रमा विस्तार हुने गरी स्वस्थताको प्रमाणपत्र (Health Certificate) जारी गर्ने व्यवस्था गरिनेछ।
३४. प्रदेश र स्थानीय तहसँगको समन्वय र सार्वजनिक, निजी तथा सहकारी क्षेत्रको साभेदारीमा ७ वटा प्रदेशमा प्रतिदिन कम्तीमा ५० मेट्रिक टन उत्पादन क्षमता भएका उच्च प्रोसेसिङ्ग पूर्वाधारसहितको पशु बधशाला ९कृषिजन्य जतभच जयगकभ० निर्माण गरिनेछ।
३५. इजाजत पत्र नै नलिई सञ्चालनमा रहेका पशुपंक्षीजन्य उत्पादन र बिक्री वितरण गर्ने पसलहरूलाई

निश्चित समयावधि तोक्री कानूनको दायरामा ल्याई वस्तु वा सेवाको गुणस्तर नियमनलाई व्यवस्थित गरिनेछ ।

ख) भूमि व्यवस्था क्षेत्र

३६. खेतीयोग्य उर्वर जमिन गैरकृषि क्षेत्रमा प्रयोग भइरहेको वर्तमान सन्दर्भमा जग्गालाई कृषि बसोबास, औद्योगिक लगायतका क्षेत्रमा वर्गिकृत गरी कृषियोग्य जमिनलाई व्यवसायिक प्लटिङ्ग र बाँझो राख्न नपाउने व्यवस्था गर्न आगामी ६ महिना भित्र भूमि नीति र भू-उपयोग ऐन तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ । कानून तर्जुमा र कार्यान्वयनका लागि उच्च स्तरीय विज्ञ समूह गठन गरी आवश्यक सुझाव र सहयोग लिइनेछ ।
३७. जग्गाधनी र मोहीबीच भूमिमा रहेको दोहोरो स्वामित्व सम्बन्धी समस्या हल गर्न मन्त्रालयमा मोहीयानी समस्या समाधान इकाई स्थापना गरी आगामी १ वर्ष भित्र 'मोही प्रथा' पूर्णतः अन्त्य गरिनेछ । साथै जनयुद्धको समयमा तत्कालीन ने.क.पा. माओवादी पक्षबाट किनबेच गराइएका जग्गाहरुको एकीकृत तथाङ्क संकलन गरी स्थायी समाधानको लागि आवश्यक नीतिगत व्यवस्था गरिनेछ ।
३८. नेपालसँग सीमा जोडिएका छिमेकी मुलुकसँगको डिजिटल सीमा नापी अद्यावधिक गर्ने कार्यलाई उच्च प्राथमिकता दिइनेछ । अन्तरदेशीय भूमिको वैज्ञानिक नापी गर्न स्याटेलाइट, हवाई तथा स्थलगत विधिबाट भूमिको नापी कार्य परियोजना अगाडि बढाइनेछ ।
३९. आफै खेती गर्न नचाहने जग्गाधनीले खेतीयोग्य जग्गा लिजमा दिन सक्ने र जग्गा नभएका वा कम भएका कृषकका लागि चक्रावन्दी भूमि करारमा लिई व्यवसायिक कृषि खेती गर्ने प्रणालीको विकास गर्न आगामी २ वर्षभित्र किसान भूमि बैंक स्थापना गर्ने उद्देश्यले प्रदेश तथा स्थानीय तहको समन्वय, सहकार्य र सरोकारवालासँगको समेत परामर्शमा उपयुक्त निर्णय गरिनेछ ।
४०. मालपोत र नापी कार्यालयहरुमा सेवाग्राहीले सेवा लिन जाँदा बिचौलियाहरुबाट ठगिने क्रियाकलापको अन्त्य गर्न आगामी ६ महिना भित्र जनताको प्रत्यक्ष सरोकार रहने विषय नापी कित्ताकाँट, जग्गा दर्ता, खरिद बिक्री, नामसारी, अंशबण्डा जस्ता कार्यको फारम र प्रक्रिया सरलीकरण गरी कार्यालयहरुमा सिधै सेवाग्राहीले निवेदन दिनसक्ने प्रणालीको विकास गरिनेछ । साथै जग्गा प्रशासन सम्बन्धि राजश्वलाई विद्युतीय भुक्तानी (E-payment) प्रणालीबाट कारोबार हुने व्यवस्था गरिनेछ ।
४१. मालपोत तथा नापी कार्यालयमा आधारभुत प्रविधिमैत्री पूर्वाधार निर्माण तथा स्रोतसाधनको व्यवस्था गरी सेवाग्राहीमैत्री वातावरण तयार गरिनेछ । साथै सेवाग्राहीको भीड र धेरै कारोबार हुने मालपोत तथा नापी कार्यालयमा डिजिटल टोकन प्रणाली लागु गरिनेछ ।
४२. भूमि नापी सम्बन्धि साविकका लिखत, श्रेस्ता, फाँटबारी र अनुसूचि लगायत अन्य कागजातहरु डिजिटलमा अद्यावधिक गरी भूमि र नापी कार्यालयबाट सम्पादन हुँदै आएका कामहरु नाप नक्सा तथा श्रेस्ता सहितको भरपर्दो अभिलेखाङ्कन गरी प्रदेश र स्थानीय तहमा हस्तान्तरण गरिनेछ ।
४३. राज्यको वैधानिक प्रणालीमा दर्ता नरहेका, अव्यवस्थित रूपमा बसोबास वा जग्गा उपभोग भइरहेका वा अनौपचारिक रूपमा आवाद, कमोद भइरहेका भू-सम्बन्धलाई व्यवस्थित गर्न र भूमि सम्बन्धी समस्या समाधान गर्न उच्च स्तरीय भूमि आयोग गठन गरिनेछ ।
४४. जग्गाको कारोबार रहेको मूल्यांकन सम्बन्धी विविधतालाई सुधार गरी वैज्ञानिक, व्यवहारिक र वास्तविक मूल्यांकन प्रणाली लागु गर्न आवश्यक व्यवस्था गरिनेछ ।
४५. राष्ट्रिय गौरवको विषय र आम नेपालको पहिचान विश्वको सर्वोच्च शिखर सगरमाथाको स्वदेशी पुँजी र

जनशक्तिबाट २ वर्ष भित्र वैज्ञानिक उचाई मापन गरी सार्वजनिक गरिनेछ ।

४६. भूमिमा महिलाको हालको २५.७ प्रतिशत स्वामित्वलाई ५० प्रतिशतसम्म उल्लेखनीय रूपमा वृद्धि गर्न महिलाको एकल नाममा वा पति पत्नी दुवैको संयुक्त नाममा जग्गा रजिष्ट्रेशन गर्दा हुने राजश्व छुटको विद्यमान व्यवस्थालाई पुनरावलोकन गरी ४० प्रतिशत सम्म पुऱ्याउन आवश्यक पहल गरिनेछ । साथै महिलाको नाममा भू-स्वामित्व रहेको परिवारलाई राज्यबाट वितरण हुने सोवामा विशेष सहूलियत प्रदान गर्न आवश्यक पहल गरिनेछ ।
४७. मुक्त कर्मैया र हलियाको समस्यालाई पूर्ण प्राथमिकता दिई आगामी आ.व. भित्र मुक्त कर्मैया र मुक्त हलियाको पुनःस्थापना गर्ने कार्य सम्पन्न गरिनेछ ।

ग) सहकारी क्षेत्र

४८. सहकारी क्षेत्रमा सम्पत्ति शुद्धिकरण सम्बन्धी विषयलाई लागु र नियमन गर्न सम्पत्ति शुद्धिकरण निर्देशन, २०७४ को प्रभावकारी कार्यान्वयन गरिनेछ । साथै रु. ५० करोड भन्दा बढी बचत परिचालन गर्ने सहकारी संस्थाहरुको सघन अनुगमन तथा वित्तीय विश्लेषण गर्न विशेष संयन्त्रको निर्माण गरिनेछ ।
४९. आगामी १ वर्षभित्र उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयसँग समन्वय गरी प्रदेश नं. ३ को वीरगञ्ज चिनी कारखाना र प्रदेश नं. ५ को लुम्बिनी चिनी कारखानालाई सहकारी मोडेलमा ल्याउन विशेष पहल गरिनेछ । साथै प्रदेश नं. ७ मा सहकारी चिनी उद्योग स्थापना गर्ने कार्य प्रारम्भ गरिनेछ ।
५०. गरीब घर पहिचान भएका २६ जिल्ला (रुकुम पूर्व समेत) का ३ लाख ९१ हजार ८३९ घर परिवारलाई आगामी ६ महिना भित्र परिचयपत्र वितरणको कार्य प्रारम्भ गरिने र बाँकी ५१ जिल्लाहरुमा गरीब घर परिवार पहिचान गरी २ वर्ष भित्र परिचयपत्र वितरणको कार्य थालनी गरिनेछ । साथै यस्ता परिवारलाई आत्मनिर्भर र व्यवसायी बनाउन आवश्यकतामा आधारित ऋण व्याज अनुदान र किसान शिक्षाका विशेष प्याकेजहरु ल्याइनेछ ।
५१. सहकारी उद्योगको प्रवर्द्धन गर्न ७ वटै प्रदेशमा प्रदेशस्तरीय औद्योगिक ग्रामको स्थापना गरिनेछ । पहिलो चरणमा सहकारी उद्योग विकास र प्रवर्द्धन हुन सक्ने कम्तिमा २ प्रदेशहरु छनौट गरी कार्य प्रारम्भ गरिनेछ ।

घ) सुशासन प्रवर्द्धन, अनुगमन र मूल्याङ्कन

५२. कृषि क्षेत्रको समग्र पक्षको सुधार र भावी कार्यदिशाबारे दीर्घकालीन रणनीति, योजना निर्माणमा सहयोग पुग्ने गरी आगामी ६ महिना भित्र संघीय स्तरमा उच्च स्तरीय विज्ञ सम्मेलन आयोजना गरिनेछ ।
५३. मन्त्रालयसँग सम्बन्धित सूचनाको प्रभावकारी प्रवाहको लागि मन्त्रालयमा मिडिया सेन्टरको स्थापना गरी समय सापेक्ष प्रविधिको प्रयोगमा जोड दिइनेछ ।
५४. साथै मन्त्रालय अन्तर्गतका संघीय परियोजना तथा कार्यक्रमलाई नतिजामुखी बनाउन व्यवस्थित अनुगमनको कार्यढाँचा (Monitoring Framework) विकास गरी प्रभावकारी अनुगमन गरिनेछ । कुनै पनि आयोजनाको लक्ष्य अनुसार प्रतिफल हासिल नभएमा सम्बन्धित जिम्मेवार निकाय वा प्रमुखलाई जवाफदेही गराउने पद्धतिको विकास गरिनेछ ।
५५. विभागीय प्रमुख, परियोजना प्रमुख र कार्यालय प्रमुखसँग संगठनको लक्ष्य, उद्देश्य र तोकिएको कार्यसँग परिणामलाई जोडी कार्य सम्पादन करार (Performance Contract) गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ । सोही आधारमा कर्मचारीहरुको वृत्ति विकासका अवसरहरुको मूल्याङ्कन हुने प्रणालीको विकास गरिनेछ ।
५६. मन्त्रालय अन्तर्गतका कर्मचारीहरुको सरुवालाई व्यवस्थित र पारदर्शी बनाउन ६ महिना भित्र नयाँ सरुवा

मापदण्ड बनाई कार्यान्वयन गरिनेछ। त्यस्तै मन्त्रालय र अन्तर्गतका कर्मचारीहरूलाई समय सापेक्ष क्षमता अभिवृद्धिका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।

५७. मन्त्रालयसँग सम्बन्धित जनगुनासाहरूको सुनुवाई र व्यवस्थापनका लागि आगामी ६ महिना भित्र मन्त्रालयमा टोल फ्रि नम्बर सहितको गुनासो सुनुवाई डेक्स (Grievances Handling Desk) स्थापना गरी सञ्चालन गरिनेछ।

५८. लक्ष्य अनुरूप प्रतिफल प्राप्तिको लागि तत्कालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालिन स्वरूपमा कार्ययोजना र क्रियाकलापहरू निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिनेछ। साथै मार्गचित्रको परिणाममूखी कार्यान्वयनका लागि देहाय बमोजिमको उच्च स्तरीय निर्देशन समिति र मार्गचित्र कार्यान्वयन, अनुगमन तथा सहजीकरण समितिको व्यवस्था गरिनेछ।

क) उच्च स्तरीय निर्देशक समिति

- माननीय मन्त्री कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी	- अध्यक्ष
- माननीय राज्य मन्त्री, कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी	- सदस्य
- सचिव, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी क्षेत्र	- सदस्य
- सचिव, कृषि विकास क्षेत्र	- सदस्य
- सचिव पशुपंछी विकास क्षेत्र	- सदस्य
- प्रमुख, योजना तथा विकास सहायता समन्वय महाशाखा, मन्त्रालय	- सदस्य सचिव

ख) मार्गचित्र कार्यान्वयन, अनुगमन तथा सहजीकरण समिति

- माननीय राज्य मन्त्री, कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी	- अध्यक्ष
- सचिव, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी क्षेत्र	- सदस्य
- सचिव, कृषि विकास क्षेत्र	- सदस्य
- सचिव, पशुपंछी विकास क्षेत्र	- सदस्य
- मन्त्रालय अन्तर्गतका सबै महाशाखा प्रमुखहरू	- सदस्य
- सबै विभागीय प्रमुखहरू	- सदस्य
- मन्त्रालय अन्तर्गत सबै परियोजना प्रमुखहरू	- सदस्य
- प्रमुख, योजना तथा विकास सहायता समन्वय महाशाखा, मन्त्रालय	- सदस्य सचिव